

พระพรหมคุณาภรณ์
(ป. อ. ปยุตฺโต)

เศรษฐศาสตร์ แนวพุทธ

BUDDHIST ECONOMICS

BHIKKHU P. A. PAYUTTO

เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ

(Buddhist Economics)

พระพรหมคุณาภรณ์

(ป. อ. ปยุตโต – P.A. Payutto)

เพื่อสร้างสรรค์กุศล

ในมงคลวารเริ่มวัยที่อายุครบ ๒๐ ปี

อนรรฆ เสรีเชษฐพงษ์

ก้าวสู่พุทธศักราช ๒๕๔๘

เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ (Buddhist Economics)

© พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต – P.A. Payutto)

ISBN 974-87948-7-3

พิมพ์ครั้งที่ ๙ - มีนาคม ๒๕๔๘

๖,๕๐๐ เล่ม

(เปลี่ยนแบบตัวอักษร และปรับปรุงเพิ่มเติมเล็กน้อย)

- อนรรฆ เสรีเชษฐพงษ์ พิมพ์เผยแพร่เพื่อสร้างสรรค์กุศล
ในมงคลวารเริ่มวัยที่อายุครบ ๒๐ ปี ๕,๐๐๐ เล่ม
- มูลนิธิพุทธาภิวัตน์ ๕๐๐ เล่ม
- มูลนิธิบรรจงสนธิ-สหปฏิบัติ ๕๐๐ เล่ม
- จากปัจจัยมูทิตา แก่พระพรหมคุณาภรณ์
ในพิธีรับหิรัญบัฏ (สมทบ) ๕๐๐ เล่ม

แบบปก: อนรรฆ เสรีเชษฐพงษ์
ภัทร ชยาสิริ

พิมพ์ที่

บ้านเลขที่ ๘๓ ซอยโชคชัยร่วมมิตร

ถนนวิภาวดีรังสิต แขวงดินแดง เขตดินแดง กรุงเทพมหานคร

วันที่ ๑๗ ธันวาคม ๒๕๕๗

เรื่อง ขออนุญาตพิมพ์หนังสือ

นมัสการ ท่านเจ้าคุณพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ที่เคารพอย่างสูง

จากที่ท่านเจ้าคุณอาจารย์ ได้เคยสอนไว้ว่า “เราไม่ควรประมาทในกุศลกรรม” ทั้งคุณแม่และดิฉันก็ได้พยายามทำในสิ่งที่คิดว่าเป็นประโยชน์แก่ผู้อื่นตามกำลังของตัวเอง และในโอกาสสำคัญคุณแม่ก็จะขออนุญาตพิมพ์หนังสือธรรมะของท่านเจ้าคุณอาจารย์ไว้สำหรับแจกอยู่เสมอ ตามพุทธพจน์ที่ว่า “การให้ธรรมะ ชนะการให้ทั้งปวง” ตอนนี ดิฉันมีอายุครบ ๒๐ ปีแล้ว นี่จึงเป็นโอกาสดีที่ดิฉันจะเจริญรอยตามคุณแม่

ดิฉันกำลังศึกษาอยู่ชั้นปีที่ ๒ คณะเศรษฐศาสตร์ (หลักสูตรภาษาอังกฤษ) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้ศึกษาแนวคิดของนักเศรษฐศาสตร์ในสำนักต่างๆ และขณะนี้ เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ กำลังเป็นที่สนใจในหมู่นักเศรษฐศาสตร์ เพราะเป็นแนวคิดที่มีความแตกต่างจากเศรษฐศาสตร์สายหลัก ดิฉันจึงใคร่กราบขออนุญาตจัดพิมพ์หนังสือ เรื่อง “เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ” ทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ เพื่อให้ นักเศรษฐศาสตร์ รวมถึงคณาจารย์ นิสิต นักศึกษา ทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ ได้ความรู้ ความเข้าใจในหลักเศรษฐศาสตร์แนวพุทธที่ถูกต้อง และสามารถนำสิ่งที่เรียนรู้จากหนังสือเล่มนี้ไปประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ ทั้งแก่ตนเอง และผู้อื่น

ดังนั้น ดิฉันจึงกราบขอโอกาสจากท่านเจ้าคุณอาจารย์ เพื่อจะได้ดำเนินการจัดพิมพ์หนังสือดังกล่าวต่อไป

ด้วยความเคารพอย่างสูง

(นางสาวอนรรฆ เสงีเชษฐพงษ์)

บิณฑบาต

คุณอนรรฆ เสรีเชษฐพงษ์ หรือตามชื่อเล่นที่บ้าน คือ “น้องปิ่น” ซึ่งเป็นชื่อที่ขอเรียกต่อไปในที่นี้ ในฐานะที่รู้จักกันมานานตั้งแต่เธอไปวัดเมื่อครั้งยังเป็นเด็กเล็กๆ น้องปิ่นได้เห็นคุณแม่ของเธอ คือคุณจุฬารัตน์ พิมพ์หนังสือธรรมะแจกไปๆ ในโอกาสสำคัญต่างๆ ก็จดจำไว้ และคิดว่าจะทำตาม

บัดนี้ น้องปิ่นมีอายุครบ ๒๐ ปี เธอปรารถนาเวลาสำคัญนี้แล้ว เห็นเป็นโอกาสเหมาะที่จะทำในสิ่งที่คิดไว้ คือจะพิมพ์หนังสือธรรมะแจก และเนื่องจากเธอศึกษาอยู่ในคณะเศรษฐศาสตร์ (หลักสูตรภาษาอังกฤษ) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในยุคสมัยที่เกิดมีความสนใจเกี่ยวกับเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ จึงตกลงใจว่าจะพิมพ์หนังสือ “เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ” ทั้งพหุภุคไทยและอังกฤษ เพื่อแจกมอบเผยแพร่ เริ่มแต่ภายในวงวิชาการเศรษฐศาสตร์

เมื่อกาลเวลาหมุนเวียนมามีอายุครบรอบปีหนึ่งๆ เฉพาะอย่างยิ่งเมื่อครบรอบใหญ่ที่วัยมีความเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญ คนทั่วไปนิยมจัดงานที่เรียกกันว่า “ฉลองวันเกิด”

การที่น้องปิ่นพิมพ์หนังสือธรรมะแจกในวาระที่มีอายุครบ ๒๐ ปีนี้ ถ้าเรียกว่าฉลองวันเกิด ก็พูดให้เต็มได้ว่าเป็นการฉลองวันเกิดด้วยธรรมวิธี คือฉลองด้วยวิธีการที่ขอบธรรมดงามมีประโยชน์เป็นสิริมงคลอย่างแท้จริง ไม่ก่อความเสียหายโทษภัยหรือความลุ่มหลงมัวเมาประมาท ทั้งแก่ตนเอง และผู้อื่น เป็นความคิดในทางสร้างสรรค์ของตน ที่ทำให้เกิดผลในทางสร้างสรรค์แก่สังคม เป็นความดีงามที่นำมาซึ่งความเจริญของงาม

พูดให้สั้นว่า ใช้วันเกิดของตนเป็นโอกาสในทางสร้างสรรค์ ให้เกิดความเจริญของงามทางธรรมทางปัญญาแก่สังคม หรือให้สั้นกว่านั้นอีกว่า ทำวันเกิดของตน ให้เป็นวันก่อเกิดแห่งกุศล

ตามสำนวนทางธรรมพูดว่า ปรารถนาการณ์ใดที่เกี่ยวข้องแล้ว ก็ทำบุญ คือ ไม่ว่าจะอะไรจะเกิดจะมี ก็ทำดีเข้าไป

เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ นี้ เดิมเป็นปาฐกถาธรรม ซึ่งได้แสดงในมงคลวาระอายุครบ ๗๒ ปี ของ ศาสตราจารย์ ดร.ปวย อังภาภรณ์ ที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เมื่อวันที่ ๙ มีนาคม ๒๕๓๑ มูลนิธิโกมลคีมทองได้ขออนุญาตตีพิมพ์เป็นเล่มหนังสือครั้งแรกในช่วงกลางปีเดียวกันนั้น

ต่อมา พระภิกษุชาวอังกฤษรูปหนึ่งมีความพอใจได้แปลเป็นภาษาอังกฤษในชื่อเรื่องว่า *Buddhist Economics* โดยขอใช้นามบาลีเป็นชื่อผู้แปลว่า J.B. Dhammavijaya (เจ.บี. ธัมมวิชัย) แล้วมอบถวายแก่ผู้เรียบเรียง และมูลนิธิพุทธธรรมได้ขออนุญาตพิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกในช่วงกลางปี ๒๕๓๕ เกิดเป็นฉบับพากย์ไทย กับฉบับพากย์อังกฤษแยกต่างหากกัน จนกระทั่งคณะกรรมการเอกลักษณ์แห่งชาติได้ขอพิมพ์ทั้งสองพากย์รวมเป็นเล่มเดียวกันเมื่อกลางปี ๒๕๓๗

ใกล้กันนั้น Mr. Bruce Evans ชาวออสเตรเลีย และ Mr. Jourdan Arenson ชาวอเมริกัน มีฉันทะอยากจะให้เรื่อง *Buddhist Economics* ครอบคลุมเนื้อหาธรรมด้านเศรษฐกิจที่มีในงานเล่มอื่นของผู้เรียบเรียงด้วย จึงได้ขออนุญาตขยายหนังสือ *Buddhist Economics* นั้น โดยได้ร่วมกันเลือกแปลเนื้อหาบางตอนจากผลงานของผู้เรียบเรียง ๕ เรื่อง ในหนังสือ ๔ เล่ม นำมาจัดร้อยเรียงให้กลมกลืนต่อเนื่องเป็นเรื่องเดียวกัน

เรื่องบางส่วนที่รวมจากหนังสือ ๔ เล่มนั้น มาจาก *Buddhist Economics* ฉบับเก่า หนังสือพุทธธรรม คำบรรยายเรื่อง “ทางออกจากระบบเศรษฐกิจที่ครอบงำสังคมไทย” (ยังต้องค้นหา พ.ศ. ที่พูด) และข้อเขียนเมื่อครั้งไปเป็นวิทยากรที่ Harvard University ซึ่งได้บรรยายในการประชุมทางวิชาการที่ University of California at Berkeley เมื่อปี 1981 เรื่อง “Foundations of Buddhist Social Ethics” ที่ผู้จัดพิมพ์ในอเมริกาขอไปพิมพ์เป็น Introduction ของหนังสือ *Ethics, Wealth and Salvation* (พิมพ์เผยแพร่โดย University of South Carolina Press ในปี 1990)

ผลงานใหม่นี้ ผู้รวบรวมทั้งสองจัดทำเป็น 2nd edition ของหนังสือชื่อเดิมคือ *Buddhist Economics* แต่เดิมชื่อรองลงไปว่า A Middle Way for the market place และมูลนิธิพุทธธรรมได้ขออนุญาตพิมพ์เผยแพร่ในช่วงกลางปี ๒๕๓๗

ถึงตอนนี้จึงมี *Buddhist Economics* ๒ ฉบับ ซึ่งมีเนื้อหาตรงและเท่ากับพากย์ไทยเดิมเฉพาะฉบับ 1st edition ส่วนฉบับ 2nd edition มีเนื้อหาเพิ่มเติม

ต่อมา สำนักพิมพ์ Fischer Media ในเยอรมนีได้ส่งหนังสือภาษาเยอรมันเล่มหนึ่งมาถวาย พิมพ์ในปี 1999 ชื่อว่า *Buddhistische Ökonomie* แปลโดย Dr. Mirko Frýba

ปรากฏว่าแปลจาก *Buddhist Economics* นั้นเอง (ฉบับ 2nd edition) ทางสำนักพิมพ์ไม่ได้ขออนุญาตก่อน คงคิดว่าเจ้าของไม่หวงลิขสิทธิ์ ทำเสร็จแล้วค่อยบอกก็ได้ (ที่จริงไม่หวงคือไม่รับค่าตอบแทน แต่ก็ต้องขอรักษาความถูกต้องแม่นยำ) และต่อมาส่งเอกสารมาให้ดูว่าหนังสือนี้ได้เป็น Top Seller (เรียกตามคำเยอรมัน) แต่ทางเรายังจะต้องตรวจดูอีก

ความเปลี่ยนแปลงสำคัญ คือ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๓ ผู้เรียบเรียงเองได้ปรับปรุงและเพิ่มเติม *เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ* ฉบับเดิมพากย์ไทย พิมพ์ครั้งที่ ๗ โดยจัดปรับรูปแบบในเนื้อเล่มเดิม และเขียนส่วนเพิ่มต่อท้ายเป็น “บทพิเศษ: หลักการทั่วไปบางประการของเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ (เศรษฐศาสตร์มัชฌิมา)” ทำให้หนังสือพากย์ไทยที่พิมพ์ใหม่นี้มีเนื้อหามากกว่าฉบับแปลภาษาอังกฤษเดิม แต่ก็ไม่เกี่ยวเนื่องกับ *Buddhist Economics* ฉบับ 2nd edition อย่างใดเลย

ต่อมาในปี ๒๕๔๖ บริษัท สื่อเกษตร จำกัด ได้ขอพิมพ์ *เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ* รวมในหนังสือชื่อ *สลายความขัดแย้ง นิติศาสตร์-รัฐศาสตร์-เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ* โดยคงเนื้อหาตามฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๗ นับว่าเป็นการพิมพ์ครั้งที่ ๘ ส่วนในการพิมพ์ครั้งนี้ (ที่ ๘/๒๕๔๘) ได้ถือโอกาสปรับปรุงเพิ่มเติมเล็กน้อยโดยเฉพาะในท้าย “บทพิเศษ”

รวมความว่า เวลานี้หนังสือ *เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ* และ *Buddhist Economics* ของผู้เรียบเรียง มีหลายฉบับ ซึ่งมีเนื้อหามากน้อยไม่เท่ากัน

ขอทำความเข้าใจว่า *เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ* เล่มที่ท่านผู้อ่านถืออยู่นี้ คือฉบับที่ปรับปรุง-เพิ่มเติมในการพิมพ์ครั้งที่ ๗ (๒๕๔๓) และครั้งนี้ (ที่ ๘/๒๕๔๘) ส่วน *Buddhist Economics* เป็นฉบับเดิม 1st edition ที่แปลโดย J.B. Dhammavijaya (๒๕๓๕)

ในระยะเวลาอันสำคัญที่มีอายุครบ ๒๐ ปี ซึ่งน้องปิ่นได้ฉลองมงคลवार ด้วยธรรมวิธี โดยบำเพ็ญธรรมทานให้เป็นธรรมมงคลตั้งนี้แล้ว ขออาราธนาคุณพระรัตนตรัยอวยชัยให้น้องปิ่นเจริญเพิ่มพูนด้วยจตุรพิธพร งอกงามในธรรมและความสุข พร้อมกับคุณพ่อคุณแม่และมวลญาติมิตร สดชื่นเบิกบาน ผ่องใส สมบูรณ์ด้วยพลังกาย พลังใจ พลังปัญญา สามารถบำเพ็ญกิจแผ่ขยายประโยชน์สุข ได้อย่างพิพัฒน์ไพศาล และยั่งยืนนาน

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต)

๑๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๘

สารบัญ

ข้อคิดเบื้องต้นเกี่ยวกับเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ	๑
ข้อจำกัดของเศรษฐศาสตร์แห่งยุคอุตสาหกรรม	๗
๑. การแยกตัวโดดเดี่ยวเป็นความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน	๗
๒. ไม่เป็นอิสระจากจริยธรรม แต่ไม่ใส่ใจจริยธรรม	๑๐
๓. ยากเป็นวิทยาศาสตร์ ทั้งที่ไม่อาจและไม่น่าจะเป็น	๑๖
๔. ขาดความชัดเจนเกี่ยวกับความเข้าใจในธรรมชาติของมนุษย์	๒๕
ก. ความต้องการ	๒๖
ข. การบริโภค	๓๓
ค. งาน และการทำงาน	๓๔
ง. การแข่งขัน-การร่วมมือ	๓๗
จ. สันโดษ-ค่านิยมบริโภค	๓๙
ฉ. การผลิต	๔๓
ลักษณะสำคัญของเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ	๔๖
๑. เศรษฐศาสตร์มีซมิมา: การได้คุณภาพชีวิต	๔๖
๒. เศรษฐศาสตร์มีซมิมา: ไม่เบียดเบียนตน ไม่เบียดเบียนผู้อื่น	๕๓
สรุป	๕๗

บทพิเศษ

๖๐

หลักการทั่วไปบางประการ ของ เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ ๖๑

๑. การบริโภคด้วยปัญญา ๖๑
๒. ไม่เบียดเบียนตน-ไม่เบียดเบียนผู้อื่น ๖๖
๓. เศรษฐกิจเป็นปัจจัย ๖๙
๔. สอดคล้องกับธรรมชาติของมนุษย์ ๗๔
๕. บูรณาการในระบบสัมพันธ์ของธรรมชาติ ๘๕

เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ

(ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๙ - ๒๕๔๘)

เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ*

ข้อคิดเบื้องต้น

เกี่ยวกับ

เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ

วันนี้ ทางคณะผู้จัดงานได้ตั้งชื่อเรื่องปาฐกถาให้อาตมภาพว่า เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ

เริ่มต้น ผู้ฟังบางท่านก็อาจจะสงสัยว่า เศรษฐศาสตร์แนวพุทธนั้นมีจริงหรือ เป็นไปได้จริงหรือ

ปัจจุบันนี้ วิชาเศรษฐศาสตร์ที่เรารู้จักกันอยู่ เป็นวิชาเศรษฐศาสตร์แบบตะวันตก

เมื่อพูดถึงวิชาเศรษฐศาสตร์และเรื่องราวเนื้อหาวิชาเศรษฐศาสตร์ เราก็ใช้ภาษาเศรษฐศาสตร์แบบตะวันตก เมื่อคิดถึงเรื่องเศรษฐศาสตร์ เราก็คิดในกรอบความคิดของเศรษฐศาสตร์แบบตะวันตกด้วย

---

* ปาฐกถาธรรม ในมงคลวารอายุครบ ๗๒ ปี ของศาสตราจารย์ ดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์ ณ หอประชุมเล็ก มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์ กทม. วันพุธที่ ๙ มีนาคม ๒๕๓๑

ดังนั้น ถ้าจะมาพูดถึงเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ ก็ยากที่จะทำตัวเองให้พ้นออกไปจากกรอบความคิดของเศรษฐศาสตร์และภาษาเศรษฐศาสตร์แบบตะวันตกนั้น

เพราะฉะนั้น การพูดถึงเศรษฐศาสตร์แนวพุทธก็อาจจะเป็นการพูดถึงพระพุทธศาสนาด้วยภาษาเศรษฐศาสตร์ตะวันตก ภายในกรอบความคิดของเศรษฐศาสตร์ตะวันตกนั่นเอง

อย่างไรก็ตาม ก็ถือว่าให้เราลองมาช่วยกันพิจารณาเรื่องนี้ บางทีอาจจะได้รับข้อคิดบางอย่าง ถึงแม้จะไม่ได้เป็นเศรษฐศาสตร์แนวพุทธจริง ก็อาจจะมีแนวคิดทางพุทธบางอย่างที่เอามาใช้ประโยชน์ในทางเศรษฐศาสตร์ได้บ้าง

เมื่อประมาณ ๑๕ ปีมาแล้ว นักเศรษฐศาสตร์ฝรั่งคนหนึ่งชื่อว่า นาย อี.เอฟ. ชูมาเกอร์ (E.F. Schumacher) ได้พิมพ์หนังสือออกมาเล่มหนึ่ง ชื่อว่า *Small Is Beautiful* มีผู้แปลเป็นภาษาไทยดูเหมือนจะใช้ชื่อว่า *จิ๋วแต่แจ๋ว*

ในหนังสือเล่มนี้ บทหนึ่งคือบทที่ ๔ ได้ตั้งชื่อว่า “Buddhist Economics” แปลว่า เศรษฐศาสตร์ชาวพุทธ

หนังสือเล่มนี้ และโดยเฉพาะบทความบทนี้ ได้ทำให้คนจำนวนมากทั้งในตะวันออกและตะวันตกเกิดความสนใจในเรื่องพุทธศาสนาตามที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจขึ้นมา จึงนับว่าท่านชูมาเกอร์นี้เป็นผู้มีอุปการคุณอย่างหนึ่ง ในการที่ทำให้เกิดความสนใจพุทธศาสนาในแง่เศรษฐศาสตร์ขึ้น

แต่ถ้าพิจารณาให้ลึกลงไปอีก การที่ท่านชูมาเกอร์ได้เขียน

หนังสือเล่มนี้ขึ้นโดยมีบทความเรื่องเศรษฐศาสตร์ชาวพุทธนั้น และการที่ฝรั่งในสถานศึกษาต่างๆ หันมาสนใจเรื่องพุทธเศรษฐศาสตร์ หรือเศรษฐศาสตร์แนวพุทธนี้ ก็มีภูมิหลังที่ว่า มาถึงปัจจุบันนี้วิทยาการและระบบการต่างๆ ของตะวันตก ได้มาถึงจุดหนึ่งที่เขาก็คิดความรู้สึกกันว่ามีความติดตันหรือความอับจนเกิดขึ้น

แต่สำหรับบางคนอาจจะไม่ยอมรับภาวะนี้ ก็อาจจะเรียกว่ามาถึงจุดหัวเลี้ยวหัวต่อจุดหนึ่ง ที่อาจจะต้องมีการเปลี่ยนแปลงแนวความคิดและวิธีปฏิบัติในวิทยาการสาขาต่างๆ

สรุปก็คือ มีความรู้สึกกันว่า วิชาการต่างๆ ที่ได้พัฒนากันมาจนถึงปัจจุบันนี้ ไม่สามารถแก้ปัญหาลงโลกและชีวิตให้สำเร็จได้ จะต้องมีการขยายแนวความคิดกันใหม่ หรือหาช่องทางกันใหม่

เมื่อเกิดความรู้สึกอย่างนี้กันขึ้น ก็จึงมีการแสวงหาแนวความคิดที่นอกจากวงวิชาการของตนออกไป อันเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้มีการสนใจในพุทธศาสนา รวมทั้งปรัชญาอะไรต่ออะไรเก่าๆ โดยเฉพาะที่เป็นของตะวันออกขึ้นด้วย

อันนี้ก็เป็นปรากฏการณ์ที่เห็นกันชัดเจนในประเทศตะวันตกปัจจุบัน ที่เราได้หันมาสนใจตะวันออก

ที่นี้ การที่ซูมาเกอร์จับหลักการของพุทธธรรมโดยพูดถึง Buddhist economics หรือพุทธเศรษฐศาสตร์นั้น เขาก็จับเอาที่เรื่องมรรคนั้นเอง มรรคนั้นเรารู้จักกันว่าเป็นข้อหนึ่งในอริยสัจ ๔ ประการ คือ ทุภะ สมุทัย นิโรธ มรรค

มรรคนั้นเป็นข้อปฏิบัติทั้งหมดในพุทธศาสนา

ซูมาเกอร์กล่าวว่า มรรคคือวิถีชีวิตของชาวพุทธนั้น มีองค์ประกอบอยู่ข้อหนึ่ง คือ *สัมมาอาชีวะ* ซึ่งแปลว่า *การเลี้ยงชีพชอบ* ในเมื่อสัมมาอาชีวะนี้เป็นองค์ประกอบข้อหนึ่งในมรรคหรือวิถีชีวิตของชาวพุทธ ก็แสดงว่าจะต้องมีสิ่งที่เรียกว่า Buddhist economics คือ เศรษฐศาสตร์ชาวพุทธ อันนี้คือจุดเริ่มต้นของท่านซูมาเกอร์

แต่ท่านซูมาเกอร์จะมีทัศนะอย่างไร เศรษฐศาสตร์ชาวพุทธเป็นอย่างไร ตอนนี้อาตมภาพจะยังไม่พูดก่อน จะขอเล่าเรื่องคล้ายๆ นิทานเรื่องหนึ่งจากคัมภีร์พุทธศาสนาให้ฟัง

ที่จริงไม่ใช่ นิทาน แต่เป็นเรื่องราวที่เกิดขึ้นในสมัยพุทธกาล เรื่องราวนี้จะบอกอะไรหลายอย่างที่เกี่ยวกับเศรษฐศาสตร์ในพุทธศาสนา และผู้ฟังก็อาจจะตีความของตนเองว่าพุทธเศรษฐศาสตร์เป็นอย่างไร เรื่องมีอยู่ว่า

สมัยหนึ่งในพุทธกาล เมื่อพระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ ขณะที่พระองค์เสด็จประทับ ณ พระเชตวัน ในพระนครสาวัตถี วันหนึ่งตอนเช้า พระองค์ได้ทรงพิจารณาว่า มีคนเขี้ยวใจคนหนึ่งอยู่ในเมืองอาฬวีห่างไกลออกไป เป็นผู้มีความพร้อม มีอินทรีย์แก่กล้าพอที่จะฟังธรรม พระองค์สมควรจะเสด็จไปโปรด

ดังนั้น วันนั้นตอนสาย พระองค์ก็เสด็จเดินทางไปยังเมืองอาฬวี ซึ่งอยู่ห่างไกลออกไป ๓๐ โยชน์ ดีเสียว่าประมาณ ๔๘๐ กิโลเมตร

เมื่อเสด็จถึงเมืองอาฬวี ชาวเมืองอาฬวีมีความนับถือพระองค์อยู่แล้ว ก็ต้อนรับ และในที่สุดก็จัดสถานที่เตรียมที่จะฟังธรรมกัน แต่

จุดมุ่งของพระพุทธเจ้านั้น เสด็จไปเพื่อจะโปรดคนคนเดียวที่เป็นคน
เข้ญใจนั้น พระองค์จึงทรงรั้งรอไว้ก่อน รอให้นายคนเข้ญใจคนนี้มา

ฝ่ายนายคนเข้ญใจนี้ได้ทราบข่าวว่าพระพุทธเจ้าเสด็จมา
เขามีความสนใจอยู่แล้วอยากจะฟังธรรม แต่พอดีว่าวัวตัวหนึ่งของ
เขาหายไป เขาจึงคิดว่า เอ! เราจะฟังธรรมก่อน หรือหาวัวก่อนดีนะ
คิดแล้วก็ตัดสินใจว่าหาวัวก่อน หาวัวเสร็จแล้วค่อยไปฟังธรรม

ตกลงเขาก็ออกเดินทางเข้าไปในป่า ไปหาวัวของเขา ในที่สุด
ก็ได้พบวัวนั้น และต้อนกลับมาเข้าฝูงของมันได้ แต่กว่าเขาจะทำ
อย่างนี้สำเร็จก็เหนื่อยมาก

ครั้นแล้วเขาจึงคิดว่า เอ! เวลาที่ล่วงไปมากแล้ว ถ้าเราจะ
กลับไปบ้านก่อนก็จะยิ่งเสียเวลา เราจะไปฟังธรรมเลยทีเดียว

ตกลงนายคนเข้ญใจคนนี้ ก็เดินทางไปยังที่เขาจัดเพื่อการ
แสดงธรรมของพระพุทธเจ้า เข้าไปฟังธรรม แต่มีความเหนื่อยและหิว
เป็นอันมาก

พระพุทธเจ้า เมื่อทอดพระเนตรเห็นนายคนเข้ญใจนี้มา พระ
องค์ทรงทราบดีว่าเขาเหนื่อยและหิว พระองค์จึงได้ตรัสบอกให้คนจัด
แฉกทาน จัดอาหารมาให้นายคนเข้ญใจนี้กินเสียก่อน

เมื่อคนเข้ญใจคนนี้กินอาหารเรียบร้อยแล้วสบายใจดีแล้ว
พระองค์ก็แสดงธรรมให้ฟัง นายคนเข้ญใจนี้ฟังธรรมแล้วได้บรรลุ
โสดาปัตติผล ก็เป็นอันว่าบรรลุความมุ่งหมายในการเดินทางของ
พระพุทธเจ้า

พระองค์แสดงธรรมครั้งนี้เสร็จ ก็ลาชาวเมืองอาฬวีเสด็จกลับ

ยังพระเชตวัน แต่ในระหว่างทางนั้น พระภิกษุสงฆ์ที่เดินทางไปด้วยก็
วิพากษ์วิจารณ์พระพุทธรูปเจ้าว่า เอ๊ะ! วันนี้เรื่องอะไรนะ พระพุทธรูปเจ้า
ถึงกับทรงให้คนจัดอาหารให้คนเขี้ยวใจรับประทาน

พระพุทธรูปเจ้าได้ทรงรับทราบ ก็ได้ทรงหันมาตรัสชี้แจงแก่พระ
ภิกษุเหล่านั้น

ตอนหนึ่งพระองค์ตรัสว่า คนที่ถูกความหิวครอบงำ มีความทุกข์
จากความหิว แม้จะแสดงธรรมให้เขาฟัง เขาก็จะไม่สามารถเข้าใจได้

แล้วพระองค์ก็ตรัสต่อไปว่า ชิมจุฉา ปริมา โรคา เป็นต้น
แปลว่า **ความหิวเป็นโรคร้ายแรงที่สุด** สังขารทั้งหลายเป็นทุกข์ที่
หนักหน่วงที่สุด เมื่อทราบตามเป็นจริงอย่างนี้แล้ว จึงจะบรรลุ
นิพพานที่เป็นบรมสุข

นี่คือเรื่องที่อาตมภาพเล่าให้ฟัง ลักษณะทั่วไปของเศรษฐ-
ศาสตร์ชาวพุทธนั้นคิดว่าปรากฏอยู่ในเรื่องที่เล่ามานี้แล้ว แต่ผู้ฟังก็
อาจจะตีความไปได้ต่างๆ กัน

ถ้าหากมีเวลา เราอาจจะได้หันกลับมาวิเคราะห์เรื่องนี้อีก
ครั้งหนึ่ง แต่ตอนนี้จะขอผ่านไปก่อน ขอให้เป็นเรื่องของผู้ฟังที่จะตี
ความกันเอง

ข้อจำกัด

ของ

เศรษฐศาสตร์แห่งยุคอุตสาหกรรม

๑. การแยกตัวโดดเดี่ยวเป็นความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน

ทีนี้หันกลับมาพูดถึงเศรษฐศาสตร์ในปัจจุบัน เศรษฐศาสตร์ในปัจจุบันนี้ ได้แยกเอากิจกรรมทางเศรษฐกิจออกมาพิจารณาต่างหาก โดดเดี่ยวจากกิจกรรมด้านอื่นๆ ของชีวิตมนุษย์ และจากวิทยาการด้านอื่นๆ

เรียกว่าเป็นไปตามแนวของ specialization คือ ความชำนาญพิเศษในทางวิชาการ หรือความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน ซึ่งเป็นลักษณะของความเจริญในยุคอุตสาหกรรม

เพราะฉะนั้น ในการพิจารณากิจกรรมของมนุษย์ เศรษฐศาสตร์จึงได้พยายามตัดนัยหรือแงความหมายอื่นๆ ที่ไม่ใช่เรื่องทางเศรษฐกิจออกไปเสีย เมื่อจะพิจารณาเรื่องกิจกรรมการดำเนินชีวิตอะไรก็ตามของมนุษย์ ก็พิจารณาในแง่เดียว คือแง่ที่เกี่ยวกับวิชาการของตนเองเท่านั้น

การที่เศรษฐศาสตร์แยกตัวออกมาโดดเดี่ยวอย่างนี้แหละ นับว่าเป็นสาเหตุสำคัญที่ได้ทำให้เกิดปัญหาขึ้นมา ซึ่งจะต้องมาพิจารณาว่า ทัศนะของพุทธศาสนาเป็นอย่างไร?

ถ้ามองในแง่ของพุทธศาสนา เศรษฐศาสตร์ไม่แยกโดดเดี่ยวจาก

ความรู้และความชัดเจนด้านอื่นๆ ของมนุษย์ กิจกรรมทางเศรษฐกิจไม่แยกโดดเดี่ยวจากกิจกรรมด้านอื่นๆ ในการแก้ปัญหาของมนุษย์

เพราะฉะนั้น เศรษฐศาสตร์ไม่เป็นศาสตร์ที่เสร็จสิ้นในตัวโดยลำพัง แต่อิงอาศัยกันกับวิทยาการด้านอื่นๆ ในระบบความสัมพันธ์ของชีวิตและสังคม ถ้ามีกิจกรรมอันใดอันหนึ่งขึ้นมา เราก็สามารถมองได้หลายแง่ ยกตัวอย่างเช่น การโฆษณา

การโฆษณาก็เป็นกิจกรรมอย่างหนึ่งที่ปรากฏในสังคม และเป็นกิจกรรมที่เป็นเรื่องของเศรษฐกิจได้แน่นอน ในแง่ของเศรษฐกิจนั้น การโฆษณาก็เป็นการชักจูงใจให้คนมาซื้อของ ซึ่งจะทำให้ขายของได้ดีขึ้น แต่ในเวลาเดียวกัน ก็เป็นการเพิ่มต้นทุนทำให้ของนั้นแพงขึ้นไปด้วย

ทีนี้ ถ้าพิจารณาในแง่สังคม การโฆษณาก็เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับค่านิยมของสังคมด้วย โดยที่ว่าคนที่โฆษณาอันนั้นเขามักจะอาศัยค่านิยมของสังคมนั่นเอง มาเป็นเครื่องช่วยในการที่จะจัดวิธีการโฆษณาให้ดึงดูดใจคนโดยสัมพันธ์กับจิตวิทยา คือใช้จิตวิทยาสังคมเป็นเครื่องมือเอาค่านิยมไปใช้ในทางเศรษฐกิจ

ในทางจริยธรรม การโฆษณาก็มีความหมายเหมือนกัน เช่น อาจจะต้องคิดว่า วิธีการโฆษณาของบริษัท หรือกิจการ หรือธุรกิจนั้น เป็นการชักจูงให้คนมัวเมาในวัตถุมากขึ้นหรือไม่ อาจจะมีผลไม่ดีทางจิตใจอะไรบ้าง หรืออาจจะใช้ภาพที่ไม่เหมาะสมไม่ควร ทำให้เกิดผลเสียทางศีลธรรมอย่างไร

ทางฝ่ายการเมืองก็มีเรื่องต้องพิจารณาว่า จะมีนโยบายอย่างไรเกี่ยวกับการโฆษณานี้ เช่นว่าจะควบคุมหรือไม่อย่างไร เพื่อผลดีในทางเศรษฐกิจก็ตาม หรือในทางศีลธรรมก็ตาม

แม้แต่ในทางการศึกษาก็ต้องเกี่ยวข้อง เพราะอาจจะต้อง

พยายามหาทางสอนคนให้รู้เท่าทัน ให้พิจารณาการโฆษณาอย่างมี
วิจารณ์ญาณว่า ควรจะเชื่อคำโฆษณาแค่ไหน ซึ่งเมื่อให้การศึกษาดี
แล้ว ก็มีผลย้อนกลับมาทางเศรษฐกิจอีก ทำให้คนนั้นมีการตัดสินใจ
ที่ดีขึ้นในการที่จะซื้อข้าวของ เป็นต้น

อันนี้ก็เป็นเรื่องที่ว่า กิจกรรมต่างๆ ในสังคมมนุษย์นั้นมีแง่
พิจารณาหลายแง่ ซึ่งสัมพันธ์โยงกันไปหมด จะพิจารณาแง่หนึ่งแง่
เดียวไม่ได้

Specialization หรือความชำนาญพิเศษในวิทยาการเฉพาะ
แง่ใดแง่หนึ่งนั้น ความจริงก็เป็นสิ่งที่มีประโยชน์มาก ตราบเท่าที่เรา
ยังไม่ลืมความมุ่งหมายเดิม กล่าวคือ การที่เรามีกิจกรรมหรือวิทยา-
การพิเศษต่างๆ ขึ้นมานั้น ก็เพื่อเป็นส่วนร่วมกันในการที่จะแก้
ปัญหาของมนุษย์

ถ้าเรากำหนดขอบเขตของตัวเองให้ดี กำหนดจุดที่เป็นหน้าที่
ของตัวเองให้ดี ทำหน้าที่ให้ถูกต้อง และกำหนดจุดที่จะประสานกับ
วิทยาการสาขาอื่นๆ ให้ดีแล้ว ก็จะเป็นการร่วมกันทำงานในการแก้
ปัญหาของมนุษย์ให้ได้ผลดียิ่งขึ้น

จุดผิดพลาดก็อยู่ที่ว่า จะเกิดความลืมหืมตัว นึกว่าวิทยาการ
ของตัวเองนั้นแก้ปัญหาของมนุษย์ได้หมด ถ้าถึงอย่างนั้นแล้ว ก็จจะ
เกิดความผิดพลาดขึ้น และจะแก้ปัญหาไม่สำเร็จด้วย

เมื่อยอมรับกันอย่างนี้แล้ว ข้อสำคัญก็อยู่ที่จะต้องจับจุดให้
ได้ว่า เศรษฐศาสตร์นี้จะโยงต่อกับศาสตร์ หรือวิทยาการอื่นๆ หรือ
กิจกรรมอื่นๆ ของมนุษย์ที่จุดไหน

เช่นว่า เศรษฐศาสตร์จะเชื่อมโยงกับการศึกษาที่จุดไหน จะ
เชื่อมโยงกับจริยธรรมที่จุดไหน ในการร่วมกันแก้ปัญหาของมนุษย์

ถ้าจับอย่างนี้ได้ ก็มีทางที่จะทำให้การที่ตนเป็นศาสตราจารย์ที่ชำนาญพิเศษโดยเฉพาะนั้น เกิดประโยชน์ขึ้นอย่างแท้จริง

การที่ฐมาเกอร်พูดว่า ในเมื่อสัมมาอาชีวะเป็นองค์ประกอบอย่างหนึ่งของมรรคมีองค์ ๘ ก็ทำให้เห็นว่าจะต้องมี Buddhist economics คำของฐมาเกอร်นี้ยังมีความหมายแฝงต่อไปอีกด้วย คือ

ข้อที่ ๑ แสดงว่า สัมมาอาชีวะนั้นมีความสำคัญมาก หรือว่าเศรษฐกิจนั้นเป็นสิ่งที่สำคัญมาก ในทางพุทธศาสนาจึงได้จัดเป็นองค์มรรคขึ้นมาข้อหนึ่ง แสดงว่าพระพุทธศาสนายอมรับความสำคัญของเศรษฐกิจ ยกให้เป็นองค์มรรคข้อหนึ่งเลยทีเดียว

แต่ ข้อที่ ๒ มองในทางกลับตรงกันข้าม ก็มีความหมายว่า สัมมาอาชีวะ หรือเรื่องราวทางเศรษฐกิจนั้น เป็นเพียงองค์ประกอบอย่างหนึ่งในบรรดาองค์ประกอบหลายอย่างของวิถีชีวิตที่ถูกต้องที่จะแก้ปัญหาของชีวิตได้ ซึ่งในทางพุทธศาสนานั้นก็ได้บอกไว้ว่า มีองค์ประกอบถึง ๘ ประการด้วยกัน

๒. ไม่เป็นอิสระจากจริยธรรม แต่ไม่ใช่จริยธรรม

ในบรรดาองค์ประกอบที่เกี่ยวกับการแก้ปัญหาของมนุษย์ซึ่งมีหลายอย่างนั้น ในที่นี้จะยกขึ้นมาพูดสักอย่างหนึ่ง คือเรื่อง จริยธรรม เพราะเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับพระในฐานะที่เป็นบุคคลผู้ทำหน้าที่ทางจริยธรรมมากสักหน่อย

เรามาพิจารณาโดยยกเอาจริยธรรมเป็นตัวอย่างว่า จริยธรรมซึ่งเป็นองค์ประกอบอย่างหนึ่งของการดำเนินชีวิตของมนุษย์นั้น มีผลสัมพันธ์กับเศรษฐกิจอย่างไร

โดยทั่วไป เราก็มองเห็นกันชัดเจนอยู่แล้วว่าเรื่องจริยธรรม

นั่น มีความหมายสำคัญต่อเรื่องเศรษฐกิจเป็นอย่างมาก

แต่ในที่นี้ จะขอให้เรามายอมเสียเวลากันสักนิดหน่อย ดูตัวอย่างบางอย่างที่แสดงให้เห็นว่า จริยธรรมนั้นมีความสัมพันธ์และสำคัญต่อเรื่องเศรษฐกิจและเศรษฐศาสตร์อย่างไร

สภาพทางจริยธรรมย่อมมีผลต่อเศรษฐกิจทั้งโดยตรงและโดยอ้อม ยกตัวอย่าง เช่นว่า

ถ้าท้องถนนไม่ปลอดภัย สังคมไม่ปลอดภัย มีโจรผู้ร้ายมาก มีการลักขโมย ปล้นฆ่า ทำร้ายร่างกายกันมาก ตลอดจนกระทั่งว่าการคมนาคมขนส่งไม่ปลอดภัย ก็เห็นได้ชัดว่า พ่อค้าหรือบริษัทห้างร้านต่างๆ จะไม่กล้าไปตั้งร้าน ไม่กล้าไปลงทุน คนก็อาจจะไม่กล้าเดินทางไปเที่ยว ชาวต่างชาติก็ไม่กล้าที่จะมาทำศนาจร อะไรอย่างนี้ ผลเสียหายทางเศรษฐกิจก็เกิดขึ้น อันนี้เป็นเรื่องหนึ่งที่มีมองเห็นได้ง่าย

ในการโดยสาธารณธยอย่างในกรุงเทพฯ ถ้าคนโดยสารซื้อสัตย์ คนเก็บตั๋วซื้อสัตย์ คนรถซื้อสัตย์ นอกจากว่ารัฐจะได้เงินเข้าเป็นผลประโยชน์ของรัฐอย่างเต็มเม็ดเต็มหน่วยแล้ว ก็อาจจะทุ่นเงินประหยัดทรัพย์ ไม่ต้องมาเสียเงินจ้างคนคุม นายตรวจ ตลอดจนกระทั่งว่าบางทีไม่ต้องมีคนเก็บตั๋วก็ได้ เพราะใช้วิธีของความซื่อสัตย์ อาจจะให้จ่ายตัวไว้ในกล่องเอง อะไรทำนองนี้

ในเรื่องของบ้านเมืองโดยทั่วไป ถ้าพลเมืองเป็นคนมีระเบียบวินัย ช่วยกันรักษาความสะอาด รัฐก็อาจจะไม่ต้องเสียเงินมาก เพื่อจ้างคนกวาดขยะจำนวนมากมาย และการใช้อุปกรณ์ก็สิ้นเปลืองน้อย ทำให้ประหยัดเงินที่จะใช้จ่าย

ในทางตรงข้ามหรือในทางลบ พ่อค้าเห็นแก่ได้ ต้องการลงทุนน้อย แต่ให้ขายของได้ดี ใช้ส่วนประกอบที่ไม่ได้มาตรฐานปรุง

อาหาร เช่นใช้สีย้อมผ้าใส่ในขนมเค้ก หรือใช้น้ำส้มที่ไม่ใช่น้ำส้มสายชูจริง แต่เป็นน้ำกรด หรือใช้น้ำยาประสานทอง ใส่ในลูกชิ้นดังอะไรทำนองนี้ ก็อาจจะทำให้เกิดอันตราย มีผลเสียต่อสุขภาพของคน

เมื่อคนเสียสุขภาพแล้ว ก็ต้องเสียค่าใช้จ่ายสิ้นเปลืองในการรักษาพยาบาลคนนั้นอีก แล้วเราก็จะต้องใช้จ่ายเงินมากมายในการตรวจจับและดำเนินคดี นอกจากนั้น คนที่เสียสุขภาพแล้ว ก็เสียประสิทธิภาพในทางแรงงาน ทำให้การผลิตลดลงหรือเสื่อมเสียไปอีก

พ่อค้าที่เห็นแก่ได้เช่นนั้น ทำการในขอบเขตกว้าง ขวางออกไป โดยปลอมปนสินค้าที่ส่งไปขายต่างประเทศ ก็อาจจะทำให้สูญเสียความไว้วางใจ ในที่สุดผลเสียหายทางเศรษฐกิจก็สะท้อนกลับมา คืออาจจะสูญเสียตลาดการค้าขายในต่างประเทศ เสียรายได้ที่จะเข้าประเทศ

พ่อค้าที่เห็นแก่ได้นั้น เมื่อทำธุรกิจในระบบการแข่งขันเสรี ก็อาจจะทำให้การค้าเสรีกลายเป็นไม่เสรีไป ด้วยความเห็นแก่ได้ของตัวเอง โดยใช้วิธีแข่งขันนอกแบบ ทำให้การแข่งขันเสรีนำไปสู่ความหมดเสรีภาพ เพราะอาจจะใช้อิทธิพล ทำให้เกิดการผูกขาดในทางตลาดขึ้น อาจจะเป็นการทำให้**หมดเสรีในแบบ** หรือ**หมดเสรีนอกแบบ**ก็ได้

หมดเสรีนอกแบบ ก็เช่นว่า ใช้เงินจ้างมือปืนรับจ้าง ฆ่าผู้แข่งขันในทางเศรษฐกิจเสีย อย่างนี้เป็นต้น นี่ก็หมดเสรีเหมือนกัน แต่หมดเสรีนอกแบบ บางทีในตำราเศรษฐศาสตร์ก็ไม่ได้เขียนไว้ด้วยซ้ำ

ในทางต่างประเทศ บริษัทต่างประเทศส่งยาที่ห้ามขายในประเทศของตนเข้ามาขายในประเทศด้อยพัฒนา ก็เกิดเป็นอันตรายต่อชีวิตและสุขภาพของประชาชน เสื่อมเสียคุณภาพและประสิทธิภาพของแรงงานในทางเศรษฐกิจ และเสียค่ารักษาพยาบาลเพิ่มขึ้น

สิ้นเปลืองงบประมาณของประเทศ

ในอีกด้านหนึ่ง พ่อค้าโฆษณาว่าความต้องการให้คนอยากซื้อสินค้า ก็สิ้นเปลืองค่าโฆษณา เอามาบวกเข้าในต้นทุน ทำให้สินค้าแพงขึ้น คนก็พากันซื้อสินค้าทั้งที่ไม่จำเป็น และแพงโดยไม่จำเป็น ด้วย มีความฟุ่มเฟือย ใช้ทิ้งใช้ขว้าง โดยไม่คุ้มค่า บางที่ใช้เดียวหนึ่งก็เปลี่ยน เดียวหนึ่งก็เปลี่ยน

อันนี้ก็เป็นความสิ้นเปลืองในทางเศรษฐกิจ ซึ่งมาสัมพันธ์กับค่านิยมของคนที่ชอบอวดโก้ ชอบอวดฐานะ ทำให้พ่อค้าได้โอกาสเอาไปใช้ประโยชน์ เอากลับมาหาเงินจากลูกค้าอีก

คนที่มีค่านิยมชอบอวดโก้ อวดฐานะ ก็อาจจะซื้อสินค้าที่แพงโดยไม่จำเป็น โดยไม่พิจารณาถึงคุณภาพ เอาความโก้เก๋นี้มาเป็นเกณฑ์ ทั้งๆ ที่แพงก็ซื้อเอา

ยิ่งกว่านั้น คนจำนวนมากในสังคมของเรา ซึ่งชอบอวดโก้แข่งฐานะกัน พอมีสินค้าใหม่เข้ามา แต่เงินยังไม่พอ ก็รอไม่ได้ ต้องรีบกู้ยืมเงินเข้ามาซื้อ เป็นหนี้เขา ทำให้เกิดผลเสียร้ายแรงในทางเศรษฐกิจ เสร็จแล้วตัวเองก็มีฐานะแย่ เศรษฐกิจของชาติก็แย่ ผลการค้าของประเทศก็เสียเปรียบเขาไป

ฉะนั้น ค่านิยมของคนจึงเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดการเสียดุลการค้าระหว่างประเทศ

ค่านิยมไม่ใช่เรื่องของเศรษฐกิจโดยตรง แต่มีผลต่อเศรษฐกิจมาก

คนในวงการธุรกิจคนหนึ่งเคยพูดให้ฟังว่า ถ้าเห็นพี่น้องชาวซีกส์คนหนึ่งนั่งรถมอเตอร์ไซด์ ให้สันนิษฐานได้เลยว่ามีเงินล้าน ถ้าเห็นพ่อค้าชาวซีกส์นั่งรถเก๋ง ให้สันนิษฐานว่ามีเงินเป็นสิบเป็นร้อยล้าน

แต่ถ้าเห็นคนไทยนั่งรถมอเตอร์ไซด์ ท่านลองไปบ้านนอกดู ๕๐% อาจจะกู้ยืมเงินเขามาซื้อ นี่ก็เป็นเรื่องของค่านิยมเหมือนกัน

ที่นี้ ถึงแม้จะรถยนต์ก็เหมือนกัน บางทีมีเงินไม่เท่าไรหรอกก็ไปกู้ยืมเขามา หรือใช้ระบบผ่อนส่ง เราก็เลยมีรถเก๋งนั่งกันเกร่อไปหมด แล้วก็ทำให้เกิดปัญหาจราจรติดขัดมาก จราจรติดขัดมากก็มีผลเสียทางเศรษฐกิจอีก ผลที่สุ่มมันวุ่นกันไปหมด เรื่องทางสังคมกับเศรษฐกิจนี้หนักันไม่พ้น

เรื่องค่านิยมอวดเด่นอวดโก้ถือหน้าถือตานี้ ในสังคมไทยเรามีเรื่องพูดได้มาก

คนไทยบางคนทั้งๆ ที่มีเงินมีฐานะดีพอสมควร แต่จะตีตัวเข้าไปดูการแสดงเพียงค่าตัว ๒๐ บาท หรือ ๑๐๐ บาท เสียไม่ได้ ต้องการจะแสดงว่าฉันมีอิทธิพล ก็ไปหาทางเข้าดูฟรี ไปเอาบัตรแบ่งวางโต อวดโก้เข้าดูฟรี ไม่ยอมเสียเงิน ๒๐ บาท หรือ ๑๐๐ บาท

แต่คนๆ เดียวกันนี้แหละ อีกคราวหนึ่ง ต้องการแสดงความมีฐานะมีหน้ามีตา จัดงานใหญ่โตเลี้ยงคนจำนวนมากมาย เสียเงินเป็นหมื่นเป็นแสนเสียได้

ลักษณะจิตใจหรือคุณค่าทางจิตใจแบบนี้ มีผลต่อเศรษฐกิจเป็นอย่างมาก ซึ่งบางทีนักเศรษฐศาสตร์ตะวันตกเข้ามาเมืองไทยเจอเข้าแล้ว ต้องขออภัย พูดว่า หงายหลังไปเลย คือแก้ปัญหาเศรษฐกิจไม่ตก เพราะว่ามาเจอลักษณะนิสัยจิตใจและพฤติกรรมแปลกใหม่ที่ไม่เคยเจอเข้าแบบนี้แล้วคิดไม่ทัน ไม่รู้จะแก้อย่างไร

เพราะฉะนั้น ในเรื่องเศรษฐกิจนี้ เราจะต้องพิจารณาถึงองค์ประกอบต่างๆ (ทางสังคมซึ่งโยงกับจิตใจ) ที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับเหล่านี้ด้วย โดยเฉพาะไม่ควรลืมที่จะย้ำว่า เรื่อง*ศรัทธา*ความเชื่อต่างๆ มี

ผลในทางเศรษฐกิจเป็นอันมาก

เราต้องมีความเชื่อถือต่อธนาคาร มีความเชื่อถือตลาดหุ้น ถ้าเกิดความไม่เชื่อถือ หหมดศรัทธาเมื่อไร บางทีตลาดหุ้นแทบจะล้มเลย ธนาคารบางทีก็ล้มไปได้เหมือนกัน

เพราะฉะนั้น การมีศรัทธาก็ดี การเชื่อแม้แต่คำโฆษณาาก็ดี จึงมีผลต่อพฤติกรรมและกิจกรรมทางเศรษฐกิจทั้งสิ้น

แล้วซ้อนเข้าไปอีก ความมีศรัทธาก็ดี ความหมดศรัทธาก็ดี ในหลายกรณี เป็นอาการที่ปลูกเร้ากันขึ้น เช่น ด้วยการโฆษณา เป็นต้น

ในโรงงานของเรา ถ้านายงานวางตัวดี มีความสามารถหรือมีน้ำใจ ลูกน้องรักใคร่ศรัทธา ลูกน้องมีความสามัคคี ขยัน ตั้งใจทำงาน ก็ทำให้ผลผลิตสูงขึ้น

ถ้านายจ้างนั้นมีความดีมาก ลูกน้องรักใคร่เห็นใจ บางทีกิจการของบริษัทจะล้ม ลูกน้องก็พากันเสียสละช่วยกันทุ่มเททำงาน เต็มกำลังเพื่อกู้ฐานะของบริษัท ไม่หนีกันไป แม้กระทั่งยอมลดค่าแรงงานที่ตนได้ก็มี แทนที่จะเรียกร้องเอาอย่างเดียว แต่ทั้งนี้ภาวการณ์ยังขึ้นต่อเงื่อนไขทางวัฒนธรรมที่ต่างกันในแต่ละสังคมนั้นๆ อีกด้วย

ฉะนั้น คุณค่าทางจิตใจเหล่านี้จึงเป็นตัวแปรในทางเศรษฐกิจได้ทั้งสิ้น ซึ่งเราก็เห็นกันชัดๆ ว่า ความขยัน ความซื่อสัตย์ ความรักงาน ความตรงต่อเวลา มีผลต่อสิ่งที่เราเรียกว่า productivity คือการเพิ่มผลผลิต รวมทั้ง efficiency คือความมีประสิทธิภาพเป็นอย่างมาก

ในทางตรงข้าม ความเบื่อหน่าย การคดโกง ทุจริต ความรู้สึกแปลกแยก ท้อถอย ความขัดแย้ง แม้แต่ความกลัวใจกังวลในเรื่องส่วนตัว ก็มีผลลบต่อ productivity ทำลายการเพิ่มผลผลิตนั้นได้ เรื่องนี้ไม่จำเป็นจะต้องพรรณนา

ในวงกว้างออกไป เกี่ยวกับลัทธิชาตินิยม ความรู้สึกชาตินิยม ถ้าปลูกฝังให้มีขึ้นในคนได้ ก็อาจจะทำให้คนในชาตินั้น ไม่ยอมซื้อของนอกใช้ ทั้งๆ ที่ว่าของนั้นดี ล่อใจให้อยากจะซื้อ อยากจะบริโภค เขาจะสลัดความต้องการส่วนตัวได้ เพื่อเห็นแก่ความยิ่งใหญ่แห่งชาติของตน จะใช้แต่ของที่ผลิตในชาติ และตั้งใจช่วยกันผลิต เพื่อให้ชาติของตนมีความเจริญรุ่งเรือง มีความเป็นเอก มีความยิ่งใหญ่

จนกระทั่ง บางทีถึงกับว่ารัฐบาลต้องชักชวนให้คนในชาติหันไปซื้อของต่างประเทศก็มี เช่นอย่างเรื่องที่เกิดขึ้นในประเทศญี่ปุ่น

ชาตินิยมนี้ ก็เป็นเรื่องของอาการทางสังคมที่แสดงออกแห่งคุณค่าทางจิตใจ ซึ่งมีผลต่อเศรษฐกิจอย่างมาก

๓. อยากเป็นวิทยาศาสตร์ ทั้งที่ไม่อาจและไม่น่าจะเป็น

อาตมภาพได้พูดยกตัวอย่างมานี้ก็มากมายแล้ว ความมุ่งหมายก็เพียงเพื่อให้เห็นว่า เรื่องจริยธรรม และค่านิยม หรือคุณค่าทางจิตใจนั้น มีผลเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์และสำคัญต่อเศรษฐกิจอย่างแน่นอน

อย่างไรก็ตาม เท่าที่ว่มาทั้งหมดนั้น ก็เป็นความสัมพันธ์และความสำคัญของธรรมในแง่ความดีความชั่ว ที่เรียกว่าจริยธรรม แต่ธรรมที่สัมพันธ์กับเศรษฐกิจ ไม่ใช่จำกัดอยู่แค่จริยธรรมเท่านั้น นอกจากจริยธรรมแล้ว ธรรมอีกแง่หนึ่งที่สัมพันธ์กับเศรษฐกิจ ก็คือ ธรรมในแง่สังฆธรรม หรือสภาวะธรรม

ความจริง ธรรมในแง่สภาวะธรรมหรือสังฆธรรมนี้ มีความสำคัญต่อเศรษฐกิจมากยิ่งขึ้นไปอีก เพราะว่ามันเป็นแก่น เป็นตัวเป็นเนื้อของเศรษฐศาสตร์เอง

ธรรมในที่นี้ ก็คือความจริง ในแง่ของกระบวนการแห่งเหตุ

ปัจจัยตามธรรมชาติ

ถ้าเศรษฐศาสตร์รู้ เข้าใจ และปฏิบัติการไม่ทั่วถึง ไม่ตลอดสาย กระบวนการของเหตุปัจจัยแล้ว วิชาการเศรษฐศาสตร์นั้นก็จะไม่สามารถแก้ปัญหาและสร้างผลดีให้สำเร็จตามวัตถุประสงค์

เรียกว่า เป็นเศรษฐกิจที่ไม่ถูกระบบในแง่ที่สอง คือ แง่ของ สังคม

ธรรมในแง่ของสังคมนี้นี้ก็คือ ธรรมชาติของธรรมชาติ หรือ สภาพที่มีอยู่ในวิชาการและกิจกรรมทุกอย่าง

มันไม่ได้เป็นสาขาอะไรอย่างใดอย่างหนึ่งที่แยกออกไปต่างหากจากวิชาการอื่นๆ เลย แต่เป็นแก่นแท้ของวิทยาศาสตร์ หรือเป็นสาระที่วิทยาศาสตร์ต้องการจะเข้าถึง

การที่ปัจจุบันนี้มีแนวโน้มทางความคิดที่ชอบแยกอะไรต่ออะไรออกไปต่างหากจากกัน แม้กระทั่งในเรื่องธรรม คือ สภาพความเป็นจริง จึงเป็นอันตรายที่ทำให้เราอาจจะคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริงที่ควรจะเป็น ดังนั้น จะต้องมีความเข้าใจในความเป็นจริงที่กล่าวแล้วนี้ไว้ด้วย

เศรษฐศาสตร์นั้นได้กล่าวกันมาว่า เป็นสังคมศาสตร์ที่เป็นวิทยาศาสตร์มากที่สุด และเศรษฐศาสตร์ก็มีความภูมิใจในเรื่องนี้ด้วยว่า ตนเป็นวิทยาการที่เป็นวิทยาศาสตร์มากที่สุด เอาแต่สิ่งที่วัดได้ คำนวณได้ จนกระทั่งมีผู้กล่าวว่า เศรษฐศาสตร์นี้เป็นศาสตร์แห่งตัวเลข มีแต่สมการล้วนๆ

ในการพยายามที่จะเป็นวิทยาศาสตร์นี้ เศรษฐศาสตร์ก็เลยพยายามตัดเรื่องคุณค่าที่เป็นนามธรรมออกไปให้หมด เพราะคำนวณไม่ได้ จะทำให้ตนเองเป็น value-free คือเป็นศาสตร์ที่เป็น

อิสระ หรือปลอดจากคุณค่า

แต่ก็มีฝ่ายตรงข้าม ซึ่งเป็นนักวิจารณ์เศรษฐศาสตร์ หรือแม้แต่นักเศรษฐศาสตร์เองบางคนบอกว่า ความจริงแล้ว เศรษฐศาสตร์นี้เป็นสังคมศาสตร์ที่ขึ้นต่อ value มากที่สุด เรียกว่าเป็น value-dependent มากที่สุดในบรรดาสังคมศาสตร์ทั้งหลาย

จะเป็นวิทยาศาสตร์ได้อย่างไร ในเมื่อจุดเริ่มของเศรษฐศาสตร์นั้นอยู่ที่ความต้องการของคน ความต้องการของคนนี้เป็นคุณค่าอยู่ในจิตใจ

แล้วในเวลาเดียวกัน จุดหมายของเศรษฐศาสตร์ ก็เพื่อสนองความต้องการ ให้เกิดความพอใจ

ความพอใจนี้ ก็เป็นคุณค่าอยู่ในจิตใจของคน

เศรษฐศาสตร์จึงทั้งขึ้นต้น และลงท้าย ด้วยเรื่องคุณค่าในจิตใจ

นอกจากนั้น การตัดสินใจอะไรต่างๆ ในทางเศรษฐกิจ ก็ต้องอาศัยคุณค่าต่างๆ เป็นอันมาก ฉะนั้น การที่เศรษฐศาสตร์จะเป็น value-free หรือเป็นอิสระจากคุณค่านั้น จึงเป็นไปได้ไม่ได้

รวมความว่า เศรษฐศาสตร์ไม่สามารถจะเป็นวิทยาศาสตร์ที่สมบูรณ์ได้ เพราะจะต้องขึ้นต่อคุณค่าบางอย่าง

เมื่อมองในแง่นี้ จะขอตั้งข้อสังเกต ๒ อย่าง คือ

ในแง่ที่หนึ่ง เศรษฐศาสตร์ไม่สามารถเป็นวิทยาศาสตร์ได้โดยสมบูรณ์ หรือไม่สามารถเป็นวิทยาศาสตร์ได้แท้จริง เพราะไม่อาจเป็นอิสระจากคุณค่าต่างๆ

นอกจากนั้น ในหลักการและทฤษฎีทางเศรษฐศาสตร์จะเต็มไปด้วยอัสซัมชัน (assumptions) คือข้อที่ถือว่ายุติเป็นอย่างนั้น เป็นความจริงโดยที่ยังไม่ได้พิสูจน์ เมื่อยังเต็มไปด้วยอัสซัมชันต่างๆ แล้ว

จะเป็นวิทยาศาสตร์ได้อย่างไร อันนี้ก็เป็นข้อแย้งที่สำคัญ

ในแง่ที่สอง การเป็นวิทยาศาสตร์นั้นก็ไม่ใช่เรื่องที่ดี เพราะว่าวิทยาศาสตร์ไม่สามารถแก้ปัญหาของมนุษย์ได้ทุกอย่าง

วิทยาศาสตร์นั้นมีขีดจำกัดมากในการแก้ปัญหาของมนุษย์ วิทยาศาสตร์แสดงความจริงได้แง่หนึ่งด้านหนึ่ง โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับวัตถุเป็นสำคัญ ถ้าเศรษฐศาสตร์เป็นวิทยาศาสตร์ ก็จะพ่วงตัวเข้าไปอยู่ในแนวเดียวกับวิทยาศาสตร์ คือสามารถแก้ปัญหาของมนุษย์ได้เพียงในวงจำกัดด้วย

ท่าทีที่ดีของเศรษฐศาสตร์ ก็คือ การมองและยอมรับตามเป็นจริง

การที่เศรษฐศาสตร์จะเป็นวิทยาศาสตร์หรือพยายามเป็นวิทยาศาสตร์นั้น ถ้าถือเป็นเพียงภาระด้านหนึ่งทางวิชาการ ก็เป็นความดีอย่างหนึ่งของเศรษฐศาสตร์ ซึ่งก็เป็นคุณค่าที่น่าจะรักษาไว้

แต่ในเวลาเดียวกัน เพื่อการแก้ปัญหาของมนุษย์ให้ได้ผลดียิ่งขึ้น หรือให้ได้ผลจริง เศรษฐศาสตร์โดยเฉพาะในยุคปัจจุบันนี้ ที่ถึงยุคหัวเลี้ยวหัวต่อของสังคมมนุษย์ ก็น่าจะเปิดตัวกว้างออกไปใน การที่จะยอมรับร่วมมือกับวิทยาการและกิจกรรมสาขาอื่นๆ ของมนุษย์ โดยยอมรับที่จะพิจารณาเรื่องคุณค่าต่างๆ ในสายตาที่มองอย่างทั่วตลอดยิ่งขึ้น

ทั้งนี้เพราะเหตุผลคือ เมื่อเราบอกว่าเศรษฐศาสตร์ไม่เกี่ยวกับเรื่องคุณค่า เราก็จะพยายามเลี่ยงหลบและไม่ศึกษาเรื่องคุณค่า นั้น ซึ่งจะทำให้เรามองมันไม่ชัดเจน และจัดการมันไม่ได้ดี

แต่เมื่อเราไม่เลี่ยงหลบ โดยยอมรับความจริงแล้ว เราก็มองและเห็นมันเต็มตา ได้ศึกษาให้รู้เข้าใจมันให้ชัดเจน คุณค่านั้นก็จะมาเป็น

องค์ประกอบของวิทยาการตามฐานะที่ถูกต้องของมัน ทำให้มองเห็นตลอดกระบวนการของความเป็นจริง และจัดการมันได้อย่างดี

นอกจากนั้น ถ้าเราไม่ศึกษาเรื่องคุณค่านั้นให้ตลอดสายการที่จะเป็นวิทยาศาสตร์ก็เกิดขึ้นไม่ได้ เพราะเราจะไม่สามารถมีความเข้าใจเกี่ยวกับกระบวนการความจริงที่มีคุณค่านั้นเป็นองค์ประกอบอยู่ด้วยโดยตลอด หรือโดยสมบูรณ์

เศรษฐศาสตร์นั้นต้องอิงอาศัยคุณค่าที่เป็นนามธรรม แต่ปัจจุบันนี้เศรษฐศาสตร์ยอมรับคุณค่านั้นแต่เพียงบางส่วน บางแง่ไม่ศึกษาระบบคุณค่าให้ตลอดสาย ดังนั้น เมื่อมีองค์ประกอบด้านคุณค่าเข้ามาเกี่ยวข้องเกินกว่าแง่หรือเกินกว่าระดับที่ตนยอมรับพิจารณา ก็ทำให้เกิดความผิดพลาดในการคาดหมายหรือคาดคะเนผลเป็นต้น

ขอยกตัวอย่างเช่น เรามีหลักทางเศรษฐศาสตร์ข้อหนึ่งว่า คนจะยอมเสียสิ่งหนึ่งสิ่งใด ก็ต่อเมื่อได้สิ่งอื่นมาทดแทน จึงจะได้ความพอใจเท่ากัน อันนี้เป็นหลักการทางเศรษฐศาสตร์ข้อหนึ่ง

เรื่องนี้ทางฝ่ายของพวกนามธรรม ก็อาจจะแย้งว่าไม่จริงเสมอไป บางทีคนเราได้คุณค่าความพอใจทางจิตใจโดยที่เสียสิ่งหนึ่งสิ่งใดไปโดยไม่ได้สิ่งอื่นมาทดแทนก็มี

อย่างเช่น พ่อแม่รักลูก พอรักลูกมาก ก็ยอมเสียสิ่งหนึ่งสิ่งใดให้เมื่อลูกได้สิ่งหนึ่งสิ่งใดนั้นไป พ่อแม่ไม่จำเป็นต้องได้อะไรตอบแทน แต่พ่อแม่ก็มีความพึงพอใจ และอาจจะพึงพอใจมากกว่าการได้อะไรตอบแทนด้วยซ้ำ ในกรณีนี้ ที่เป็นอย่างนั้นก็เพราะว่าพ่อแม่มีความรัก

ที่นี่ ถ้ามนุษย์สามารถมีความรักคนอื่นได้กว้างขวางขึ้น ไม่รักเฉพาะลูกของตัวเอง แต่ขยายออกไป รักพี่รักน้อง รักเพื่อนร่วม

ชาติ รักเพื่อนมนุษย์แล้ว เขาก็อาจจะเสียสละสิ่งใดสิ่งหนึ่งไปโดยไม่ได้อะไรตอบแทนมา แต่กลับมีความพึงพอใจมากขึ้น

ไม่ใช่ว่าไม่ได้รับความพึงพอใจหรือพึงพอใจเท่ากัน แต่พึงพอใจมากขึ้นด้วยซ้ำไป อันนี้ก็เป็นเรื่องของคุณค่าที่เข้ามาแสดงผลในทางเศรษฐศาสตร์เหมือนกัน

หลักทางเศรษฐศาสตร์อีกข้อหนึ่งบอกว่า ราคาต่ำลง-คนยิ่งซื้อมาก ราคาแพง-คนยิ่งซื้อน้อยลง และตามธรรมชาติทั่วไปก็เป็นอย่างนั้น

ถ้าของราคาต่ำลง ทำให้คนมีอำนาจซื้อมาก ก็ซื้อได้มาก คนก็มาซื้อกันมากขึ้น แต่ถ้าของนั้นแพงขึ้น อำนาจซื้อของคนก็น้อยลง คนก็มาซื้อน้อยลง

แต่ไม่ใช่เป็นอย่างนั้นเสมอไป ถ้าเรารู้ว่าคนในสังคมมีค่านิยมชอบอดใจอดดูฐานะกันมาก เราก็เอาค่านิยมมาใช้เร้าให้คนเกิดความรู้สึกว่าของแพงนี้มันดีมาก คนไหนซื้อของแพงได้ คนนั้นเด่นมีฐานะสูง

ปรากฏว่า ยิ่งทำให้ราคาสูง ของยิ่งแพง คน(ในบางสังคม)กลับยิ่งไปซื้อเพิ่ม เพราะอยากจะโก้ อยากแสดงว่าตัวมีฐานะสูง ฉะนั้นหลักเศรษฐศาสตร์บางอย่างจึงขึ้นต่อเรื่องคุณค่าเป็นอย่างมาก

ว่าที่จริง ตัวอย่างต่างๆ ก็มีทั่วไป ที่แสดงให้เห็นว่า ค่านิยมหรือคุณค่าต่างๆ ในสังคมนี้เป็นตัวกำหนดราคา ซึ่งเศรษฐศาสตร์ก็เอามาใช้ ดังจะเห็นได้ในตัวอย่างง่ายๆ

สมมุติว่ามีคนสองคนเรือแตก ไปติดอยู่บนเกาะหนึ่ง คนหนึ่งมีข้าวตาก ๑ กระสอบ อีกคนหนึ่งมีสายสร้อยทองคำ ๑๐๐ สาย

ตามปกติ ในสังคมทั่วไป คนที่มีสายสร้อยทองคำ ๑ สาย อาจซื้อข้าวตังหรือข้าวตากได้หมดทั้งกระสอบ หรือว่าข้าวตากทั้งกระสอบ

นั้นอาจจะไม่พอกับราคาค่าสายสร้อยทองคำสายเดียวด้วยซ้ำ

แต่ตอนนี้เขาไปติดอยู่บนเกาะ มองไม่เห็นทางว่าจะรอด ไม่เห็นว่าจะมีเรืออะไรมาช่วยเหลือ ตอนนี้มูลค่าจะต่างไป ผิดจากเดิมแล้ว ตอนนี้คนที่มิซาวตากหนึ่งกระสอบอาจจะใช้ข้าวตากเพียง ๑ ชิ้น แลกเอาสายสร้อยทองคำทั้ง ๑๐๐ สายก็ได้ บางทีไม่ยอมรับด้วยซ้ำไป คุณค่าจึงเป็นไปตามความต้องการ

แต่ที่ต้องการชี้ในที่นี้ก็คือว่า เศรษฐศาสตร์จะต้องแยกแยะเกี่ยวกับความหมายของความต้องการ ตลอดจนคุณภาพของความต้องการด้วย

เศรษฐศาสตร์บอกว่า เราเกี่ยวข้องแต่ความต้องการอย่างเดียว ไม่เกี่ยวข้องกับคุณภาพของความต้องการ นี่เป็นหลักการของเศรษฐศาสตร์ แต่คุณภาพของความต้องการนั้นก็มีผลต่อเศรษฐศาสตร์

นอกจากนั้น คนสองคนนี้อาจจะไม่แลกเปลี่ยนกันก็ได้ คนที่มีสายสร้อยทองคำอาจจะถือโอกาสตอนที่คนมิซาวตากไม่อยู่ มาลักเอาข้าวตากไปเสียก็ได้ โดยไม่จำเป็นต้องแลกกับคนอื่น หรือดีไม่ดี แกอาจจะฆ่านายคนมิซาวตากเสียเลย เพื่อจะเอาข้าวตากไปเสียทั้งหมดกระสอบ

ในทางตรงกันข้าม สองคนนี้อาจจะเกิดมีความรักกันขึ้นมา ก็เลยร่วมมือกัน เลยไม่ต้องซื้อต้องขาย ไม่ต้องแลกเปลี่ยน ก็กินข้าวตากด้วยกันจนหมดกระสอบ อันนี้ก็อาจจะเป็นไปได้ทั้งสิ้น

เพราะฉะนั้น นอกจากการแลกเปลี่ยน กิจกรรมอาจจะมาในรูปของการทำร้าย การร่วมมือกัน ช่วยเหลือกัน หรืออะไรก็ได้

เพื่อแสดงให้เห็นว่า เศรษฐศาสตร์เป็นวิทยาศาสตร์ เศรษฐศาสตร์เป็น objective คือมองอะไรๆ ตามสภาวะวิสัย ไม่เอาคุณค่า

ความรู้สึกทางจิตใจเข้าไปปะปน นักเศรษฐศาสตร์ บางทีก็จะยกตัวอย่างต่างๆ มาให้ดู

เช่นบอกว่า เหล้าหรือสุรา ๑ ขวด กับก๋วยเตี๋ยว ๑ หม้อ อาจจะมีคุณค่าหรือมูลค่าทางเศรษฐศาสตร์เท่ากัน การเสียเงินไปเข้าไนต์คลับครั้งหนึ่ง อาจมีค่าทางเศรษฐกิจสูงกว่าการเข้าฟังปาฐกถาครั้งหนึ่งในเวลาเท่ากัน อันนี้เป็นความจริงทางเศรษฐศาสตร์

เศรษฐศาสตร์ไม่พิจารณาคุณค่าใดๆ ทั้งสิ้น เขาจะไม่พิจารณาว่า สิ้นค่านั่น หรือการกระทำนั้น การผลิต การบริโภค หรือการซื้อขายนั้น จะก่อให้เกิดคุณประโยชน์หรือโทษอะไรขึ้นหรือไม่

เข้าไนต์คลับแล้วจะสิ้นเปลืองเงินทำให้หมกมุ่นมัวเมาเป็นอบายมุข หรือจะดีจะชั่วในแง่หนึ่งแง่ใดก็ตาม เศรษฐศาสตร์ไม่เกี่ยว หรือว่าเข้าฟังปาฐกถาแล้วจะได้ความรู้เจริญปัญญา เป็นประโยชน์แก่จิตใจ ก็ไม่ใช่เรื่องของเศรษฐศาสตร์ เราอาจจะพิจารณาคูณหรือโทษในแง่อื่นๆ แต่เศรษฐศาสตร์จะไม่พิจารณาด้วย

ในกรณีตัวอย่างที่ยกมานี้ ถ้าพิจารณาให้ดีจะเห็นว่า ความเป็นวิทยาศาสตร์และความเป็น objective ของเศรษฐศาสตร์นั้น ออกจะผิวเผินและคับแคบมาก คือมองความจริงช่วงเดียวสั้นๆ แบบตัดตอนขาดลอยเท่าที่ตัวต้องการ ไม่มองกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยที่เป็นจริงให้ทั่วถึงตลอดสาย ซึ่งเป็นลักษณะของเศรษฐศาสตร์ในยุคอุตสาหกรรม ทำให้เศรษฐศาสตร์ไม่อาจจะเป็นวิทยาศาสตร์ได้จริงและไม่เป็น objective เพียงพอ

เศรษฐศาสตร์ยุคต่อไปอาจจะขยายการมองให้ทั่วถึงตลอดกระบวนการของเหตุปัจจัย โดยสอดคล้องกับความจริงมากยิ่งขึ้น ดังที่มีแนวโน้มขึ้นบ้างแล้วในปัจจุบัน

ดังในตัวอย่างที่ยกขึ้นมาพูดเรื่องเหล่า ๑ ขวด กับก๋วยเตี๋ยว ๑ หม้อ เรามองได้ว่า มูลค่าในทางตลาดซื้อขายนั้นเท่ากันจริง แต่มูลค่าแม่ในทางเศรษฐกิจนั่นเอง ความจริงก็ไม่เท่ากัน

ถ้าพิจารณาลึกลงไป จะมองเห็นว่า สุรา ๑ ขวดนั้นมีมูลค่าทางเศรษฐกิจอีกมากมาย

๑. มูลค่าทางเศรษฐกิจที่มาจากการเสียคุณภาพชีวิต สุราขวดนี้อาจจะทำลายสุขภาพของคน และทำให้ต้องเสียเงินรักษาสุขภาพของคนนั้น อย่างไม่รู้ว่าจะสิ้นเปลืองเงินไปอีกเท่าไร นี่เป็นความสูญเสียในด้านคุณภาพชีวิต แต่มีผลทางเศรษฐกิจด้วย

๒. ในการผลิตสุรานั้น โรงงานสุราอาจจะทำให้เกิดควันที่มีกลิ่นเหม็น ควันที่เป็นอันตรายต่อสุขภาพ ทำให้เกิดสำเหล้า เป็นต้น ซึ่งเป็นการทำลายสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ แล้วมูลค่าความเสียหายทางธรรมชาตินี้ก็กลับมามีผลต่อเศรษฐกิจอีก อาจจะทำให้รัฐต้องสิ้นเปลืองงบประมาณระยะยาวในการแก้ไขปัญหาสภาพแวดล้อม

๓. คนที่กินสุราแล้วนั้น อาจจะขับรถไปแล้วเกิดรถชนกัน ก็ทำให้เกิดผลเสียหายทางเศรษฐกิจอีก

๔. ผลเสียหายในทางสังคม เช่น ทำให้เกิดอาชญากรรม ซึ่งคิดเป็นมูลค่าทางเศรษฐกิจอีกจำนวนมาก

๕. เหล้า ๑ ขวดนี้อาจจะทำให้คนนั้นเมาเมา มีสติไม่ค่อยดี ทำให้สูญเสียประสิทธิภาพในการทำงาน ก็กระทบต่อ productivity คือการเพิ่มผลผลิตอีก

ทั้งหมดนี้เป็นเรื่องของเศรษฐกิจทั้งสิ้น เป็นอันว่า เราจะต้องคิดเรื่องเศรษฐกิจหรือมูลค่าทางเศรษฐกิจกว้างออกไป ไม่ใช่เฉพาะราคาที่ดีในตลาดเท่านั้น

ปัจจุบันนี้ก็มีความโน้มเอียงในการที่จะเอามูลค่าด้านอื่นนี้เข้ามารวมด้วย เรียกว่าเป็น external costs แต่ปัจจุบันนี้ยังมองเฉพาะเรื่อง**มูลค่าด้านสภาพแวดล้อม** คือมลภาวะ ดังที่นักเศรษฐศาสตร์บางกลุ่มให้นำเอามูลค่าในการทำลายสภาพแวดล้อมนี้ รวมเข้าในมูลค่าทางเศรษฐกิจแม้แต่ในการที่จะตีราคาสินค้าด้วย

แต่ว่าที่จริงแล้ว ยังไม่พอหรอก ก็อย่างสุรา ๑ ขวดที่ว่าเมื่อที่เราอาจจะคิดแต่ค่าสภาพแวดล้อม แต่ค่าทางสังคม ศีลธรรม และสุขภาพ (เช่น อาชญากรรม ประสิทธิภาพในการผลิต) อีกเท่าไร ซึ่งมูลค่าเหล่านี้ล้วนย้อนกลับมามีผลทางเศรษฐกิจอีกทั้งสิ้น

๔. ขาดความชัดเจนเกี่ยวกับความเข้าใจในธรรมชาติของมนุษย์

เท่าที่พูดมาในตอนนี้นำให้เห็นว่า เศรษฐศาสตร์มีความสัมพันธ์กับเรื่องอื่นๆ ที่มีผลย้อนกลับมามีผลทางเศรษฐกิจอีก ซึ่งโดยมากเป็นเรื่องเกี่ยวกับคุณค่าต่างๆ ก็เลยเข้ามาสู่ปัญหาสำคัญอีกปัญหาหนึ่ง คือ ปัญหาเกี่ยวกับความเข้าใจในเรื่องธรรมชาติของมนุษย์

ความเข้าใจเกี่ยวกับ**ธรรมชาติของมนุษย์**เป็นเรื่องสำคัญมากในศาสตร์วิทยาทุกแขนงเลยทีเดียว

เราจะต้องมีความเข้าใจเกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์นี้เป็นฐานก่อน ถ้าเข้าใจธรรมชาติของมนุษย์ผิดพลาดแล้ว วิทยาการนั้นๆ จะไม่สามารถเข้าถึงความจริงโดยสมบูรณ์ และจะไม่สามารถแก้ปัญหามนุษย์ได้จริงด้วย

ในเรื่องธรรมชาติของมนุษย์นี้ เศรษฐศาสตร์เข้าใจอย่างไร และพุทธศาสนาหรือพุทธเศรษฐศาสตร์เข้าใจอย่างไร

ได้บอกแล้วว่า เศรษฐศาสตร์นั้นมองถึงธรรมชาติของความ

ต้องการของมนุษย์ แต่มองความต้องการของมนุษย์นั้นเพียงด้านเดียว โดยไม่คำนึงถึงคุณภาพของความต้องการ

ถ้าเป็นอย่างนี้ก็ต้องถามว่า คุณภาพของความต้องการของมนุษย์นั้นเป็นธรรมชาติหรือไม่ ถ้ามันเป็นธรรมชาติก็แสดงว่าเศรษฐศาสตร์ไม่ยอมพิจารณาความจริงที่มีอยู่ในธรรมชาติทั้งหมด ถ้าเป็นอย่างนี้แล้วเราจะมีเศรษฐศาสตร์ที่สมบูรณ์ได้อย่างไร และจะแก้ปัญหาของมนุษย์โดยสมบูรณ์ได้อย่างไร

เศรษฐศาสตร์อาจจะแก้ตัวออกไปได้ว่า เราก็เป็นสเปซ-ไฮลโลเซชั่น มีความชำนาญพิเศษเฉพาะด้านหนึ่ง จะต้องไปร่วมมือกับวิทยาการอื่นๆ ในด้านที่ตัวเรานั้นเกี่ยวข้องต่อไป ถ้ายอมรับอย่างนี้ก็พอไปได้ แต่อาจจะเข้าไป หรือเข้าแง่เข้ามุมไม่ถนัด

ก. ความต้องการ

ที่นี่ มาพูดถึงถึงเรื่องธรรมชาติของมนุษย์ ในแง่ความต้องการก่อน

ในแง่ความต้องการของมนุษย์นั้น อย่างน้อยเศรษฐศาสตร์สมัยใหม่ก็มีความเข้าใจตรงกับพุทธศาสนาที่ว่า ความต้องการของมนุษย์ไม่จำกัด มนุษย์มี unlimited wants เราบอกว่า ความต้องการของมนุษย์นั้นไม่มีที่สิ้นสุด

ในพุทธศาสนานั้น มีพุทธภาษิตเกี่ยวกับเรื่องนี้มากมาย เช่นว่า นตฺถิ ตณฺหาสมํ นทํ แม่น้ำเสมอด้วยต้นหาไม่มี

เพราะว่าแม่น้ำนั้น บางโอกาส บางเวลา มันยังมีเวลาเต็มได้ แต่ความต้องการของมนุษย์ไม่มีวันเต็ม

บางแห่งบอกว่า ถึงแม้เงินตราจะตกลงมาเป็นहांฝน ความ

อิม์ในกามทั้งหลายของมนุษย์ก็ไม่มี หรือบางแห่งท่านบอกว่า ถึงจะเนรมิตภูเขาให้เป็นทองทั้งลูก ก็ไม่สามารถจะทำให้คนแม้แต่คนหนึ่งคนเดียวพึงพอใจได้โดยสมบูรณ์ ไม่เต็มอิมของเขา

ฉะนั้น ในทางพุทธศาสนา จึงมีเรื่องพูดมากมายเกี่ยวกับความต้องการที่ไม่จำกัดของมนุษย์

ในที่นี้ อาตมภาพจะเล่านิทานให้ฟังเรื่องหนึ่ง เรามายอมเสียเวลากับนิทานสักนิทานหนึ่ง ความจริงนิทานนี้มีใช้เอามาเล่าเฉยๆ มันมีนัยความหมายแฝงอยู่ ก็เอามาเล่าดูซิว่า มันมีความหมายแฝงว่าอย่างไร ท่านเล่าไว้ในชาดกเรื่องหนึ่งว่า

ในอดีตกาลเรียกว่าปฐมกัปป์ทีเดียว มีพระเจ้าแผ่นดินองค์หนึ่งพระนามว่าพระเจ้ามันธาดุ (พอดีชื่อมาใกล้เคียงกับนักเศรษฐศาสตร์คนสำคัญของอังกฤษคนหนึ่งชื่อว่ามีลธัส - Malthus) พระเจ้ามันธาดุนี้เป็นพระเจ้าแผ่นดินที่ยิ่งใหญ่มาก ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ

พระเจ้าจักรพรรดิมันธาดุปรากฏเป็นเรื่องราวในนิทานว่า มีอายุยืนนานเหลือเกิน มีรัตนะ ๗ ประการ ตามแบบแผนของพระเจ้าจักรพรรดิทั้งหลาย แล้วก็มีฤทธิ์ ๔ ประการ ซึ่งท่านรู้กันจึงไม่ได้บอกไว้ว่าฤทธิ์อะไรบ้าง รวมความว่า เป็นบุคคลที่เรียกว่าอัจฉริยมนุษย์ ไม่มีใครเหมือน มีอะไรพร้อมพร้อมสมบูรณ์ทุกอย่าง

พระเจ้ามันธาดุนี้มีอายุยืนยาวมาก ได้เป็นเจ้าชายอยู่ ๘๔,๐๐๐ ปี แล้วก็ได้เป็นพระอุปราชอยู่ ๘๔,๐๐๐ ปี ครองราชสมบัติเป็นพระเจ้าจักรพรรดิมาอีก ๘๔,๐๐๐ ปี

พอล่วงมา ๘๔,๐๐๐ ปีแล้ว วันหนึ่งพระเจ้ามันธาดุก็แสดงอาการเบื่อหน่ายให้ปรากฏว่า ทรัพย์สมบัติที่มีมากมายนี้พระองค์ไม่เพียงพอเสียแล้ว

เมื่อพระองค์แสดงอาการให้ปรากฏแล้ว ข้าราชการบริพารทั้งหลายก็ทูลถามว่า พระองค์เป็นอย่างไร มีอาการอย่างนี้ไม่สบายพระทัยอะไร พระองค์ก็ตรัสว่า แหม! ความสุขสมบุญหรือสมบัติที่นี้มันน้อยไป มีที่ไหนที่ดีกว่านี้มัย

ข้าราชการบริพารก็กราบทูลว่า ก็สวรรค์สิ พระเจ้าข้า

พระเจ้านันทบุตรนี้เป็นจักรพรรดิ และมีอิทธิฤทธิ์ยิ่งใหญ่มากที่ว่า ๔ ประการนั้น และมีจักรวรรดินี้ เมื่อเขาบอกว่าสวรรค์ดีกว่า ก็ทรงใช้จักรวรรดินั้น (จักรวรรดินี้ก็คือวงล้อของพระเจ้าจักรพรรดิ) พาให้พระองค์ขึ้นไปถึงสวรรค์ชั้นจาตุมหาราช

มหาราชทั้ง ๔ พระองค์ก็ออกมาต้อนรับ ทูลถามว่า พระองค์มีความต้องการอย่างไร เมื่อรู้ความประสงค์แล้ว ก็เชิญเสด็จให้เข้าครองราชสมบัติในสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชทั้งหมด

พระเจ้านันทบุตรครองราชสมบัติอยู่ในสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชเป็นเวลายาวนานมาก จนกระทั่งต่อมาวันหนึ่งก็แสดงอาการเบื่อหน่ายให้ปรากฏอีก แสดงว่าไม่พอเสียแล้ว สมบัติในชั้นนี้ไม่มีความสุขเพียงพอ ข้าราชการบริพารก็ทูลถาม พระองค์ก็บอกให้ทราบและตรัสถามว่า มีที่ไหนดีกว่านี้อีกไหม

ข้าราชการบริพารก็ทูลตอบว่า มีสิพะยะค่ะ ก็สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ไฉละ

พระเจ้านันทบุตรก็เลยอาศัยจักรวรรดิหรือวงล้อของพระเจ้าจักรพรรดินั้น ขึ้นไปอีกถึงสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

สวรรค์ชั้นดาวดึงส์นั้นพระอินทร์ครอบครอง พระอินทร์ก็ออกมาต้อนรับเชิญเสด็จ แล้วก็แบ่งสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ให้ครอบครองครึ่งหนึ่ง

พระเจ้านันทบุตรครอบครองสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ร่วมกับพระ

อินทร์คนละครั้ง ต่อมาเป็นเวลายาวนาน จนกระทั่งพระอินทร์องค์
นั้นหมดอายุสิ้นไป พระอินทร์องค์ใหม่ก็เกิดมาแทนและครองราชย์
ไปจนถึงสิ้นอายุอีก พระอินทร์ครองครองราชสมบัติสิ้นอายุไปอย่างนี้
๓๖ องค์ พระเจ้ามณโฑก็ยังคงครองราชย์อยู่ในสวรรค์

มาถึงตอนนี้พระเจ้ามณโฑชักไม่พอใจ เอ! สวรรค์ครึ่งเดียวนี้
มันน้อยไป เราน่าจะครองสวรรค์ทั้งหมด ก็เลยคิดจะฆ่าพระอินทร์เสีย
เลย แต่มนุษย์นั้นฆ่าพระอินทร์ไม่ได้ เพราะมนุษย์ฆ่าเทวดาไม่สำเร็จ

เมื่อความอยากนี้ไม่ได้รับการตอบสนอง ความอยากหรือ
ตัณหาของพระเจ้ามณโฑนั้น ท่านบอกว่ามีรากเหง้า ตัณหารากเหง้า
เสียแล้ว ไม่ได้สมประสงค์ ไม่ได้ความพึงพอใจ พระเจ้ามณโฑก็เลย
แก้ พอแก้แล้วก็เลยตาย ตกจากสวรรค์ หล่นดู่ลงมาในสวน ท่าน
บอกว่าย่างนั้น คือหมายถึงสวนหลวง

เป็นอันว่า พระเจ้ามณโฑก็ตกจากสวรรค์หล่นลงมาในสวน
คนสวนมาพบเข้า ก็เลยไปกราบทูลพระญาดิวศ์ทั้งหลาย (ไม่รู้ว่าเป็น
เหลนโหล่นรุ่นไหน) มากันพร้อมหน้า แล้วก็ทำพระแท่นที่ประทับ
บรรทมให้ พระเจ้ามณโฑก็เลยสวรรคตในสวนนั่นเอง

แต่ก่อนจะสวรรคต พระญาดิวศ์ก็ถามว่า พระองค์มีพระ
ราชดำริอะไรจะฝากฝังสิ่งเสียไหม

พระเจ้ามณโฑก็ประกาศความยิ่งใหญ่ว่า เรายังเป็นจักรพรรดิ
ยิ่งใหญ่ ได้ครองราชสมบัติในมนุษย์นานเท่า นั้น ได้ขึ้นไปครอง
สวรรค์ชั้นจาตุมเท้านั้น และได้ไปครองสวรรค์ชั้นดาวดึงส์อีกครึ่งหนึ่ง
เป็นเวลาเท่า นั้น แต่ยังไม่เต็มตามต้องการก็จะตายเสียแล้ว ก็เลยจบ

เรื่องพระเจ้ามณโฑก็จบเท่านี้ เอาละ นี่เป็นการเล่านิทานให้
ฟังว่า ในเรื่องความต้องการของมนุษย์นั้น พุทธศาสนาเห็นตรงกับ

เศรษฐศาสตร์อย่างหนึ่งว่า มนุษย์มีความต้องการไม่จำกัดหรือไม่สิ้นสุด แต่ไม่เท่านี้ พุทธศาสนาไม่จบเท่านี้ พุทธศาสนาพูดถึงธรรมชาติของมนุษย์ อย่างน้อยที่เกี่ยวกับเศรษฐศาสตร์จะพึงเข้าใจ ๒ ประการ

ประการที่หนึ่ง คือ ความต้องการนี้ ตามหลักพุทธศาสนา ในแง่ที่หนึ่งยอมรับว่า มนุษย์มีความต้องการไม่จำกัด แต่นั่นเป็นเพียงความต้องการประเภทที่ ๑

พุทธศาสนาแยกความต้องการเป็น ๒ ประเภท ความต้องการอีกประเภทหนึ่งค่อนข้างจะจำกัด

ความต้องการ ๒ ประเภทนี้ ถ้าใช้ภาษาสมัยใหม่ยังหาศัพท์โดยตรงไม่ได้ ความต้องการประเภทที่หนึ่ง ขอเรียกว่าความต้องการสิ่งเสพปรนเปรอตน คือ *ตัณหา* เป็นความต้องการที่ไม่จำกัด

ส่วนความต้องการประเภทที่ ๒ ขอเรียกว่า ความต้องการคุณภาพชีวิต คือ *ฉันทะ* เป็นความต้องการที่มีขอบเขตจำกัด

ประการที่สอง ซึ่งสัมพันธ์กับหลักความต้องการ คือ พุทธศาสนาถือว่า มนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกฝนพัฒนาได้ และการที่มนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกฝนพัฒนาได้นี้ ก็สัมพันธ์กับความต้องการคุณภาพชีวิต กล่าวคือ การที่มนุษย์ต้องการคุณภาพชีวิตนั้น เป็นการแสดงถึงภาวะที่มนุษย์ต้องการพัฒนาตนเอง หรือพัฒนาศักยภาพของตนเองขึ้นไป

เพราะฉะนั้น สาระอย่างหนึ่งของการพัฒนามนุษย์ก็คือ การที่เราจะต้องพยายามหันเห หรือปรับเปลี่ยนความต้องการจากความต้องการสิ่งเสพปรนเปรอตน มาเป็นความต้องการคุณภาพชีวิต

นี่เป็นลักษณะอย่างหนึ่งของการฝึกฝนพัฒนาตนของมนุษย์ ซึ่งก็มาสัมพันธ์กับเรื่องความต้องการ

เป็นอันว่า พุทธศาสนาถือว่า ความต้องการ มี ๒ ประเภท คือ

๑. ความต้องการสิ่งเสพรนเปรอตน ที่ไม่มีขีดจำกัด และ

๒. ความต้องการคุณภาพชีวิต ที่มีขอบเขตจำกัด

ความต้องการ ๒ อย่างของมนุษย์นั้น มักจะมีปัญหาขัดแย้งกันเองบ่อยๆ

ยกตัวอย่างเช่นว่า เราจะกินอาหาร เราย่อมมีความต้องการ ๒ ประเภทนี้ซ้อนกันอยู่

แต่ในมนุษย์ทั่วไปนั้น ความต้องการคุณภาพชีวิตอาจจะมีโดยไม่ตระหนัก มนุษย์มักตระหนักรู้ตัวแต่ความต้องการประเภทที่ ๑

ความจริงนั้น ความต้องการที่เป็นสาระ คือต้องการคุณภาพชีวิต มนุษย์ต้องการกินอาหารเพื่ออะไร เพื่อจะหล่อเลี้ยงร่างกายให้แข็งแรง ให้มีสุขภาพดี อันนี้แน่นอน

แต่อีกด้านหนึ่งที่ปรากฏแก่มนุษย์คืออะไร มนุษย์ต้องการเสพรสอาหาร ต้องการความอร่อย ต้องการอาหารที่ดีๆ ในแง่ของความเอร็ดอร่อย หรือโก้ และความต้องการนี้อาจจะขัดแย้งกับความต้องการคุณภาพชีวิต คือมันอาจจะกลับมาทำลายคุณภาพชีวิตด้วย

ความต้องการเสพรสนี้จะทำให้เราแสวงหาอาหารที่มีรสชาติที่ดีที่สุด แล้วอาจจะมีการปรุงแต่งรสอาหาร ซึ่งสิ่งที่ปรุงแต่งกลิ่น สี และรสของอาหารนั้น อาจจะเป็นโทษต่อร่างกาย เป็นอันตรายต่อสุขภาพ เสียคุณภาพชีวิต

อีกประการหนึ่ง คนที่กินเอาแต่ความอร่อย ก็อาจจะกินโดยไม่มีประมาณ กินเกินไป กินจนกระทั่งท้องอืดไม่ย่อย หรืออาจจะอย่างน้อยทำให้อ้วนเกินไป ก็เป็นอันตรายต่อสุขภาพอีก กับทั้งทำให้แพงโดยใช้เหตุ

อาหารที่ให้คุณภาพชีวิต   อำนวยคุณค่าที่ชีวิตต้องการนั้น

อาจจะหาได้ในราคาเพียง ๒๐ บาท แต่คนที่กินเพื่อเสพรสอร่อย เสริมความโก้ จะต้องวิ่งไล่ตามตัณหาอย่างไม่มีที่สิ้นสุด

ราคาอาหารเพื่อจะสนองความต้องการประเภทที่ ๑ ที่ว่า สมองความต้องการสิ่งเสพปรนเปรอตน อาจจะร้อยบาท พันบาท ค่าอาหารมื้อเดียวเป็นหมื่นบาทยังเคยได้ยินเลย

เพราะฉะนั้น ความต้องการประเภทที่ ๒ กับประเภทที่ ๑ บางทีก็ขัดกัน และขัดกันบ่อยๆ ด้วย

ถ้ามนุษย์สนองความต้องการประเภทสิ่งเสพปรนเปรอตนนี้ มาก ก็จะทำให้ลายคุณภาพชีวิตไปเรื่อย

ไม่เฉพาะในการบริโภคอาหารเท่านั้น ในกิจกรรมของมนุษย์ ทุกอย่าง แม้แต่การใช้เทคโนโลยีก็เหมือนกัน จะต้องแยกให้ได้ว่าอันไหนเป็นความต้องการคุณภาพชีวิต อันไหนเป็นความต้องการสิ่งเสพปรนเปรอตน และเอาสองด้านนี้มาพิจารณา

หลักเรื่องความต้องการ ๒ อย่างนี้ นำต่อไปสู่เรื่องคุณค่า เพราะความต้องการทำให้เกิดคุณค่า

ในเมื่อความต้องการมี ๒ อย่าง คุณค่าก็เกิดขึ้นเป็น ๒ อย่าง เช่นเดียวกัน จะแยกเป็น

๑. **คุณค่าแท้** คือคุณค่าที่สนองความต้องการคุณภาพชีวิต

๒. **คุณค่าเทียม** คือคุณค่าเพื่อสนองความอยากเสพสิ่งปรนเปรอตน

ถ้าเราจะมีจะใช้อะไรสักอย่างหนึ่ง สิ่งนั้นอาจจะมีคุณค่าที่แท้แก่เราส่วนหนึ่ง แต่มักจะมีคุณค่าเทียม ที่เกิดจากตัณหาและมานะ เพื่อให้ได้อร่อย เพื่อให้ได้โก้ เพื่อแสดงความมีฐานะ ตลอดจนค่านิยมทางสังคมอะไรต่ออะไรฟุ้งฟุ้งเข้ามา จนกลบคุณค่าแท้นั้น

ข. การบริโศค

จะพูดต่อไปถึงเรื่องการบริโศค ซึ่งก็เช่นเดียวกัน ต้องแยกว่าเป็นการบริโศคเพื่อสนองความต้องการแบบไหน

- บริโศคเพื่อสนองความต้องการคุณค่าแท้ หรือ
- บริโศคเพื่อเสพคุณค่าเทียม

การบริโศคนี้เป็นจุดยอดของเศรษฐศาสตร์ก็ได้ คือ กิจกรรมทางเศรษฐกิจของมนุษย์นั้น จุดยอดอยู่ที่การบริโศค

เราเข้าใจความหมายของการบริโศคว่าอย่างไร เศรษฐศาสตร์แบบยุคอุตสาหกรรม กับเศรษฐศาสตร์แบบพุทธ จะให้ความหมายของการบริโศคไม่เหมือนกัน

การบริโศคเป็นการบำบัดหรือสนองความต้องการ อันนี้แน่นอน เราอาจจะพูดในแง่ เศรษฐศาสตร์แบบยุคอุตสาหกรรม ว่า

การบริโศค คือ การใช้สินค้าและบริการบำบัดความต้องการ เพื่อให้เกิดความพอใจ

นี่คือคำจำกัดความของเศรษฐศาสตร์แบบยุคอุตสาหกรรม บำบัดความต้องการเพื่อให้ได้รับความพึงพอใจ แล้วก็จบ

ที่นี้ขอให้มาดูอีกแบบหนึ่ง คือ เศรษฐศาสตร์แบบพุทธ บอกว่า

การบริโศค คือ การใช้สินค้าและบริการบำบัดความต้องการ เพื่อให้ได้รับความพอใจโดยเกิดคุณภาพชีวิตขึ้น

หมายความว่า การบริโศคจะต้องมีจุดหมาย คือจะต้องระบุให้ชัดลงไปว่าได้ผลหรือบรรลุจุดหมายอะไร จึงเกิดความพึงพอใจ ไม่ใช่แค่เกิดความพอใจขึ้นมาลอยๆ บนจุดหมายที่แอบแฝง

เศรษฐศาสตร์แบบยุคอุตสาหกรรมบอกว่า ต้องการแล้วก็

บริโภค แล้วเกิดความพึงพอใจ ก็จบ ไม่ต้องคำนึงว่าต้องการแบบไหน และว่าหลังจากนั้นมันจะเป็นอย่างไร ฉะนั้น จะบริโภคอะไรก็ได้ ให้เราพอใจก็แล้วกัน มันจะเสียคุณภาพชีวิตหรือไม่เสีย ไม่คำนึง

แต่พุทธศาสนาบอกว่า จะบำบัดความต้องการเพื่อให้ได้รับความพึงพอใจก็ถูกต้อง แต่ได้รับความพึงพอใจโดยมองเห็นผลตามาที่จะเกิดคุณภาพชีวิต ฉะนั้น การบริโภคจึงต้องมีความมุ่งหมายว่าเพื่อให้ได้คุณภาพชีวิต นี่ก็เป็นแง่หนึ่งที่ต่างกัน

ค. งาน และการทำงาน

เมื่อต่างกันในธรรมชาติของเรื่องเหล่านี้ คือ เรื่องความต้องการ เรื่องคุณภาพของความต้องการ เรื่องคุณค่า เรื่องการบริโภคแล้ว มันก็ต่างกันแม้กระทั่งในเรื่องธรรมชาติของงาน

ความหมายของงานในแง่ของเศรษฐศาสตร์ กับพุทธเศรษฐศาสตร์ต่างกันอย่างไร โดยสัมพันธ์กับความต้องการสองอย่างนั้น

แบบที่ ๑ ถ้าทำงานด้วยความต้องการคุณภาพชีวิต (รวมทั้งต้องการพัฒนาตนหรือพัฒนาศักยภาพของมนุษย์) ผลได้จากการทำงานตรงกับความต้องการทันที เพราะฉะนั้น **การทำงานจึงเป็นความพึงพอใจ**

แบบที่ ๒ ถ้าทำงานด้วยความต้องการสิ่งเสพปรนเปรอตน ผลได้จากการทำงานไม่ใช่ผลที่ต้องการ แต่เป็นเงื่อนไขเพื่อให้ได้ผลอย่างอื่นที่ต้องการ เพราะฉะนั้น **การทำงานจึงเป็นความจำใจ**

ความหมายของงานเป็นคนละอย่าง เมื่อก็การทำงานเป็นความพอใจ แต่เดี๋ยวนี้การทำงานเป็นความจำใจ

ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ตะวันตกนั้น มาจากฐานความคิดที่ถือว่า work คือการทำงาน เป็นเรื่องจำใจ เราทำงานคือ work ด้วย

ความลำบากเหน็ดเหนื่อย เพื่อให้ได้เงินมาซื้อหาสิ่งเสพบริโภค เราจึงต้องมีเวลาเหลือที่จะมี leisure หาความสุขสำราญยามพักผ่อนจากงาน แล้วก็ได้รับความพึงพอใจ ฉะนั้น งานกับความพึงพอใจจึงเป็นคนละเรื่องกัน อยู่ต่างหาก เป็นฝ่ายตรงข้ามกัน

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าเศรษฐศาสตร์แบบยุคอุตสาหกรรมจะมอง work เป็น labor ที่ลำบากหนักเหนื่อย ซึ่งนำไปสู่ทัศนคติแบบจำใจจำทำจำทน ที่จะต้องมี leisure มาสลับให้ผ่อนคลาย แต่วัฒนธรรมตะวันตกอีกด้านหนึ่ง ก็ได้ปลุกฝังนิสัยรักงานและความใฝ่รู้ให้แก่มากอย่างแน่นลึก

ดังนั้น ฝรั่งจำนวนมากจึงมีความสุขจากการศึกษาค้นคว้า และทำงานอย่างเอาจริงเอาจังอุทิศตัว และฝรั่งพวกหลังนี้แหละ ที่เป็นแกนแห่งพลังขับเคลื่อนของอารยธรรมอย่างแท้จริง*

แต่ถ้าสังคมใดไม่มีวัฒนธรรมที่ใฝ่รู้และรักงานเป็นฐานที่มั่นคง แล้วไปปรับเอาความคิดแบบทำงานเพื่อเป็นเงื่อนไขให้ได้ผลตอบแทน

---

* ขอให้ดูตัวอย่างที่มีผู้เขียนไว้ว่า ไอน์สไตน์มี work เป็นชีวิตชีวาและความสุขพร้อมอยู่ในตัว "Einstein is not . . . merely an artist in his moments of leisure and play, as a great statesman may play golf or a great soldier grow orchids. He retains the same attitude in the whole of his work. He traces science to its roots in emotion, which is exactly where art is also rooted." - Havelock Ellis (1859-1939), British psychologist. *The Dance of Life*, ch. 3 (1923).

ในทางตรงข้าม ดูชีวิตในระบบอุตสาหกรรม จากทัศนะของนักคิดตะวันตกบางท่าน

"Industrial man—a sentient reciprocating engine having a fluctuating output, coupled to an iron wheel revolving with uniform velocity. And then we wonder why this should be the golden age of revolution and mental derangement." - Aldous Huxley (1894-1963). Bruno Rontini's notes, in *Time Must Have a Stop*, ch. 30 (1944).

"Work to survive, survive by consuming, survive to consume: the hellish cycle is complete." - Raoul Vaneigem (b. 1934), Belgian Situationist philosopher. *The Revolution of Everyday Life*, ch. 7, sect. 2 (1967; tr. 1983).

[ทั้งหมดยกเว้น จาก *The Columbia Dictionary of Quotations*, 1993]

แทนมายึดถือปฏิบัติ ก็จะต้องเกิดปัญหามีผลเสียแก่การทำงาน แก่เศรษฐกิจ แก่ชีวิตและสังคมทั้งหมด

ขอยกตัวอย่างการทำงานที่มีลักษณะต่างกันสองแบบนั้น

นาย ก. ทำงานวิจัยเรื่องหนึ่ง สมมติว่าเรื่องการจัดแมลงด้วยวิธีไม่ใช้สารเคมี นาย ก. ทำงานวิจัยเรื่องนี้เพื่อความรู้และการใช้ประโยชน์จากตัวความรู้^๑นี้โดยตรง เขาต้องการความรู้ในเรื่องนี้จริงๆ นาย ก. จะทำงานนี้ด้วยความพอใจ เพราะว่าความรู้และการที่ได้ใช้ประโยชน์จากงานวิจัยนี้คือตัวผลที่ต้องการจากการทำงาน

ฉะนั้น ความก้าวหน้าของงานวิจัย และการได้ความรู้เพิ่มขึ้น จึงเป็นความพึงพอใจทุกขณะ เมื่อเขาทำงานไป เขาก็ได้รับความพึงพอใจ เมื่อความรู้เกิดขึ้น มีความเข้าใจชัดเจนยิ่งขึ้น ความพึงพอใจก็ยิ่งเกิดเพิ่มขึ้นเรื่อยไป

นาย ข. ทำงานวิจัยอย่างเดียวกัน คือเรื่องการจัดแมลงด้วยวิธีไม่ใช้สารเคมี แต่วิจัยเพื่อเงิน เพื่อจะได้เลื่อนขั้น^๒ ที่นี้ ผลได้จากงานคือความรู้และประโยชน์จากการวิจัยนั้น ไม่ใช่ผลที่เขาต้องการโดยตรง แต่จะเป็นเงื่อนไขให้เขาได้เงิน เป็นเงื่อนไขให้เขาได้ผลตอบแทนอย่างอื่นที่เขาต้องการอีกทีหนึ่ง ฉะนั้น ตอนที่เขาทำงานนี้ เขาจะทำงานด้วยความจำใจ ไม่เกิดความสุขจากการทำงาน

เท่าที่เข้ามาในตอนนี้เป็นเรื่องธรรมชาติของงาน ซึ่งจะเห็นว่า งานในแง่ของพุทธศาสนาที่^๓ทำเพื่อสนองความต้องการคุณภาพชีวิต จะทำให้เกิดความพึงพอใจได้ตลอดเวลา คนสามารถทำงานด้วยความสุข เราจึงเรียกการทำงานประเภทนี้ว่า **ทำด้วยฉันทะ**

แต่ถ้าทำงานด้วยความต้องการอีกประเภทหนึ่ง คือโดยต้องการค่าตอบแทนหรือสิ่งเสพปรนเปรอตน ก็เรียกว่า **ทำงานด้วยตัณหา**

ถ้าทำงานด้วยดีค้นหา ก็ต้องการได้เสพบริโภคหรือผลตอบแทนตามเงื่อนไข แต่เมื่อยังทำงานอยู่ ยังไม่ได้เสพบิภรณ์ ก็ยังไม่ได้รับความพึงพอใจ จึงทำงานโดยไม่มีความสุขตลอดเวลา

ในเรื่องธรรมชาติของความต้องการ ธรรมชาติของคุณค่า ตลอดมาจนถึงเรื่องของการงานนี้ พุทธศาสนายอมรับความจริงทุกขั้นตอน

ความจริงที่ว่า คนทั้งหลายโดยทั่วไปจะต้องมีดีดหาเป็นธรรมดา นี้ ก็ยอมรับ แต่ในเวลาเดียวกันก็มองเห็นว่า มนุษย์มีความต้องการคุณภาพชีวิตอยู่ด้วย ซึ่งเป็นความต้องการที่แท้ของชีวิตเอง และในการต้องการคุณภาพชีวิตนี้ เขาก็ต้องการที่จะฝึกฝนพัฒนาตนให้ดียิ่งขึ้นไปด้วย

เพราะฉะนั้น ในการเป็นอยู่ของมนุษย์ แม้ว่ามนุษย์จะมีดีดหา แต่อย่างไรเราจะหันเหความต้องการนี้ให้เบนไปสู่ความต้องการคุณภาพชีวิตให้มากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ แล้วให้การสนองความต้องการคุณภาพชีวิตนั้น เป็นไปเพื่อการพัฒนาตนต่อไป

ความหมายที่เปลี่ยนไปนี้ จะมีผลโยงไปถึงเรื่องอื่นๆ ต่อไป อีก แม้แต่คำจำกัดความเกี่ยวกับ wealth หรือโภคทรัพย์ คำจำกัดความเกี่ยวกับสินค้าและบริการ คำจำกัดความเกี่ยวกับเรื่องการแข่งขันและการร่วมมือ เป็นต้น

เมื่อฐานความคิดต่างกันแล้ว มันก็ต่างกันไปหมด

ง. การแข่งขัน-การร่วมมือ

ขอยกมาพูดอีกเรื่องหนึ่งคือ การแข่งขัน และการร่วมมือ

ในแง่ของเศรษฐศาสตร์ เขาบอกว่า เป็นธรรมชาติของมนุษย์ที่จะมีการแข่งขันกัน

แต่ในทางพุทธศาสนาบอกว่า มนุษย์นั้นมีธรรมชาติทั้งแข่ง

ขันและร่วมมือ ยิ่งกว่านั้นยังอาจจะแยกเป็นว่า มีความร่วมมือแท้และความร่วมมือเทียม

ความร่วมมือเทียมเป็นอย่างไร?

การแข่งขันกันเป็นเรื่องธรรมดา เมื่อเราแข่งขันกันเพื่อสนองความต้องการสิ่งเสพปรนเปรอตน เราจะแข่งขันกันเต็มที่ เพราะต่างคนต่างก็อยากได้เข้ามาหาตัวให้มากที่สุด เพราะมันไม่รู้จักพอ มันไม่รู้อิ่ม มันไม่เต็ม ฉะนั้น ถ้าเอาเข้ามาที่ตัวเองได้มากที่สุด คนอื่นไม่ได้เลยก็เป็นการดี จึงต้องแข่งขันเพื่อให้ตนได้มากที่สุด เป็นเรื่องธรรมดา มนุษย์มีธรรมชาติแห่งการแข่งขันกันเพราะเป็นไปตามธรรมชาติของความต้องการในแง่ที่หนึ่ง

อย่างไรก็ตาม เราอาจจะเอาธรรมชาติของการแข่งขันนั้นมาใช้เป็นแรงจูงใจให้คนร่วมมือกัน เรียกว่าทำให้คนฝ่ายหนึ่งร่วมมือกันเต็มที่เพื่อจะแข่งขันกับอีกฝ่ายหนึ่ง โดยอาศัยการแข่งขันนั้นเองมาทำให้เกิดการร่วมมือกันขึ้น เช่นว่า เราอาจจะยั่วยุ ชักจูงให้ประชาชนมีชาตินิยม รวมหัวกันแอนตี้สินค้าจากต่างประเทศก็ได้ แต่ฐานของมันก็คือการแข่งขันทั้งสิ้น

การนำเอาการแข่งขันมายั่วยุทำให้เกิดการร่วมมือกันในระดับหนึ่งอย่างนี้ เรียกว่าความร่วมมือเทียม

อีกอย่างหนึ่งคือความร่วมมือแท้ ความร่วมมือแท้ก็คือ การร่วมมือกันในความพยายามที่จะสนองความต้องการคุณภาพชีวิต

เมื่อต้องการคุณภาพชีวิตนั้น มนุษย์สามารถร่วมมือกันได้เพื่อช่วยกันแก้ปัญหาของมนุษย์เอง ฉะนั้น ธรรมชาติของมนุษย์นี้จึงมีทางที่จะฝึกให้ร่วมมือกันได้ และการฝึกฝนพัฒนามนุษย์อย่างหนึ่งก็คือ การที่จะหันเหให้มนุษย์เปลี่ยนจากการแข่งขันกันมาร่วมมือกัน

ในการที่จะแก้ปัญหาของมนุษย์

เป็นอันว่า เพื่อคุณค่าแท้ มนุษย์ก็สามารถร่วมมือกันได้ แต่เพื่อคุณค่าเทียม มนุษย์จะแข่งขันกัน (รวมทั้งร่วมมือเทียม) อย่างสุดชีวิตจิตใจ เพื่อช่วงชิงตำแหน่งหรือล่ำผลประโยชน์

นี่ก็เป็นเรื่องราวต่างๆ ที่ขอยกมาเพื่อเป็นตัวอย่างแสดงถึงความเข้าใจเกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์ โดยเฉพาะก็คือธรรมชาติของความต้องการ

จ. สันโดษ-ค่านิยมบริโภค

จะขอแทรกเรื่องหนึ่งเข้ามา ซึ่งไม่ตรงกับประเด็นที่กำลังพูดโดยตรง แต่สัมพันธ์กัน กล่าวคือ เราเคยมีปัญหาเกี่ยวกับเรื่องสันโดษ ก็จึงอยากจะยกมาพูดในที่นี้ด้วย

ความสันโดษนี้ ก็เกี่ยวกับเรื่องคุณภาพชีวิต เกี่ยวกับเรื่องความต้องการของมนุษย์ ที่แยกเป็นความต้องการประเภทที่ ๑ และความต้องการประเภทที่ ๒

ตามธรรมดาที่เราเห็นกันง่ายๆ ก็คือ ถ้าคนใดสันโดษ ความต้องการของเขาก็น้อยกว่าคนไม่สันโดษ อันนี้เป็นธรรมดาแท้ๆ

แต่ในกรณีที่ถูกต้อง ความสันโดษ ก็คือไม่มีความต้องการเทียม ไม่เห็นแก่ความต้องการประเภทเสพลึงปรนเปรอตน แต่มีความต้องการคุณภาพชีวิต

การที่เราเข้าใจความหมายของสันโดษผิดพลาด ก็เพราะไม่ได้แยกเรื่องความต้องการ คนที่มีความสันโดษนั้น ยังต้องมีความต้องการคุณภาพชีวิตด้วย จึงจะเป็นความหมายที่ถูกต้อง

จุดที่พลาดก็คือ เมื่อไม่รู้จักแยกประเภทความต้องการ ก็เลย

พูดคลุมปฏิสรรฐความต้องการไปเลย คนสันโดษก็เลยกลายเป็นคนที่ไม่ต้องการอะไร อันนี้เป็นความผิดพลาดขั้นที่หนึ่ง

ที่จริงแล้ว ความต้องการคุณค่าแท้-คุณค่าเทียม ยังนำไปสู่อีกสิ่งหนึ่งที่เรียกว่า*ความขาดแคลนแท้-ความขาดแคลนเทียม* แต่อันนี้เดี๋ยวจะมากไป ขอผ่านไปก่อน

หันกลับมาเรื่องความสันโดษ เรามีความเชื่อกันว่า คนไทยสันโดษ แต่มีงานวิจัยแสดงผลออกมาว่า คนไทยมีค่านิยมบริโภคมก เคยสังเกตหรือไม่ว่า สองอย่างนี้มันไปกันไม่ได้ มันขัดแย้งกันในตัว เราเคยจับมาเข้าคู่เทียบกันหรือเปล่า

มีความเชื่อว่าคนไทยนี้สันโดษ แต่พร้อมกันนั้นก็มึผลงานวิจัยออกมาว่าคนไทยมีค่านิยมบริโภคมก ถ้าคนไทยสันโดษ คนไทยจะไม่สามารถมีค่านิยมบริโภคมก ถ้าคนไทยมีค่านิยมบริโภคมก คนไทยจะไม่สามารถสันโดษ ฉะนั้น จะต้องผิดอย่างใดอย่างหนึ่ง

แต่ที่เราพูดได้อย่างหนึ่งก็คือ มีคำติเตียนว่า คนไทยสันโดษ ทำให้ไม่กระตือรือร้น ไม่ขวนขวาย ไม่ดิ้นรน ทำให้ประเทศชาติไม่พัฒนา อันนี้ขอเรียกว่าเป็นคำกล่าวหา

ที่นี้ก็มีคำพูดอีกด้านหนึ่งว่า คนไทยมีค่านิยมบริโภคมก คนไทยไม่ชอบผลิต ก็ขัดขวางการพัฒนาเช่นเดียวกัน

ตกลงว่า มองแง่หนึ่งคนไทยสันโดษ ก็ขัดขวางการพัฒนา อีกแง่หนึ่ง คนไทยมีค่านิยมบริโภคมก ก็ขัดขวางการพัฒนา

แต่ที่แน่ๆ ก็คือ การเร้าความต้องการให้ชอบบริโภคมาก (ทีเดียว) ไม่จำเป็นต้องทำให้เกิดการผลิตมาก (ที่นั่น)

ฉะนั้น การที่มึความเชื่อกันในช่วงหนึ่งว่า จะต้องเร้าความต้องการให้คนอยากบริโภคให้มาก จึงจะทำให้คนพัฒนาประเทศ

ชาติได้สำเร็จ แล้วปลูกไร่ตัดธากันใหญ่ จึงกลายเป็นให้ผลที่กลับตรงข้ามคือ คนไทยมีค่านิยมบริโภคมาก โดยไม่ชอบผลิต เลยกลับทำให้เกิดผลเสียต่อการพัฒนาประเทศชาติหนักลงไปอีก เพราะมีอะไรก็จะกินจะใช้จะซื้อจะหาทำเดี๋ยวนั้น แต่ไม่รู้จักทำ

ประเทศอื่นเจริญอย่างไร เขามีอะไรใช้อย่างไร เขาก็อยากจะมีจะใช้บ้าง แล้วก็ภูมิใจที่มีที่ใช้อย่างเขา แต่ไม่ภูมิใจที่จะทำได้อย่างเขา นี่แหละคือค่านิยมที่ขัดขวางการพัฒนาเป็นอย่างมาก มันเป็นเครื่องสะท้อนแสดงว่า การเร้าความต้องการโดยไม่เข้าใจธรรมชาติของมนุษย์ให้ถูกต้องนั้น จะไม่นำไปสู่ผลที่ต้องการอย่างแท้จริง

การที่เราเร้าค่านิยมบริโภค ต้องการให้คนบริโภคมาก ไม่จำเป็นต้องทำให้เกิดการผลิตขึ้น แต่จะทำให้เกิดความฟุ้งเฟ้อ การกู้หนี้ยืมสิน ทุจริต เพื่อการบริโภคได้มาก เป็นการพัฒนาที่ผิดพลาดอย่างยิ่ง

เป็นไปได้ไหมว่า คนไทย (สมัยหนึ่ง) อาจจะสันโดษจริง และคนไทย (อีกสมัยหนึ่ง) ก็มีค่านิยมบริโภคมากจริง โดยที่คนไทยเปลี่ยนนิสัย เคลื่อนจากความสันโดษมาสู่การมีค่านิยมบริโภค

ถ้าเป็นอย่างนี้ ก็หมายความว่า การนำเอาระบบเศรษฐกิจแบบตะวันตกเข้ามาใช้ในประเทศไทย หรือการนำเอาเศรษฐกิจแบบตะวันตกเข้ามาใช้ในประเศไทยนั้น ได้นำมาใช้อย่างผิดพลาดทำให้เกิดผลเสีย

ที่แท้นั้น ถ้าคนไทยมีความสันโดษจริง มันก็เป็นโอกาสว่าเราสามารถใช้นั้นเป็นฐาน แล้วส่งเสริมให้เกิดการผลิตขึ้น คือเดินหน้าจากความสันโดษนั้นมาต่อเข้ากับการผลิต

เหมือนอย่างประเทศตะวันตกเมื่อเริ่มยุคอุตสาหกรรมใหม่ๆ ก็เริ่มความเจริญทางอุตสาหกรรมด้วย work ethic ที่เรียกกันว่า

Protestant ethic

ระบบจริยธรรมโปรเตสแตนต์นี้สอนฝรั่งให้ทำงาน มีความเป็นอยู่แบบสันโดษ ให้ประหยัด ให้เป็นอยู่อย่างมัธยัสถ์ ใช้จ่ายเยียมที่สุด ไม่หาความเพลิดเพลินสุขสำราญ หรือฟุ้งเฟ้อฟุ่มเฟือย เมื่อมีรายได้ ก็เก็บออมไว้ เพื่อเอาเงินที่เก็บออมไว้มาลงทุนต่อไป เพื่อจะได้ผลิตให้มากขึ้น

ฉะนั้น คนในยุคที่เรียกว่าปฏิวัติอุตสาหกรรมในตะวันตกนั้น จะมีความเป็นอยู่อย่างสันโดษ แต่มีความต้องการในการผลิตมาก ก็จึงหันเหแรงงานของตัวเอง แทนที่จะใช้ในการบริโภค ก็เอามาใช้ในการผลิต เพื่อสร้างสรรค์พัฒนาให้เกิดความเจริญทางอุตสาหกรรม

โดยนัยนี้ ก็หมายความว่า เรามีทุนดีอยู่แล้วส่วนหนึ่ง คือคนของเรามีความสันโดษ ไม่ชอบฟุ้งเฟ้อ ไม่เห่อในการบริโภค รู้จักประหยัด ใช้น้อย เราก็ปลูกไร่ความต้องการอีกด้านหนึ่งเต็มหรือผนวกเข้ามา คือสร้างนิสัยรักงาน และความอยากทำ ให้สำเร็จขึ้นมา ก็จะทำให้เกิดการผลิตขึ้นได้ ทำให้บรรลุผลคือความเจริญทางอุตสาหกรรม

แต่ถ้าเราเข้าใจธรรมชาติของคนผิด แล้วใช้ระบบเศรษฐกิจนี้ อย่างผิดพลาด ก็มาเร่งความต้องการบริโภค ให้คนเกิดค่านิยมบริโภคขึ้น ความสันโดษที่มีอยู่เดิมก็หายไป และการผลิตก็ไม่เกิดขึ้น ก็เลยทำให้เกิดความฟุ้งเฟ้อฟุ่มเฟือยอย่างเดียว พัฒนาเศรษฐกิจไม่สำเร็จ

ฉะนั้น **สันโดษ**นั้นถ้าเข้าใจให้ถูกต้องก็คือว่า มันตัดความต้องการประเภทที่ ๑ คือ ความต้องการคุณค่าเทียม ตัดความต้องการสิ่งเสพปรนเปรอตน แต่กลับมีความต้องการคุณภาพชีวิต ซึ่งจะต้องหนุนเสริมขึ้นไป

ในทางพุทธศาสนานั้น **สันโดษ**จะต้องมาคู่กับความเพียรเสมอ

ไป สิ้นโดยเพื่ออะไร เพื่อจะได้ประหยัดแรงงานและเวลาที่จะสูญเสียไปในการที่จะปรนเปรอตน แล้วเอาแรงงานและเวลานั้นไปใช้ในการทำงานปฏิบัติหน้าที่ สิ้นโดยมีความมุ่งหมายอย่างนี้

นี่ก็เป็นเรื่องเกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์

จ. การผลิต

ที่จริงมีเรื่องจะต้องพูดอีกมากเกี่ยวกับการผลิต การผลิตนี้ก็เป็นเรื่องใหญ่ การพิจารณาเรื่องนี้ ไม่ใช่เป็นเพียงการเข้าใจธรรมชาติของมนุษย์ แต่เป็นการพิจารณาธรรมชาติทั้งหมดในวงกว้าง

ในทางเศรษฐศาสตร์ **การผลิต** เป็นคำพูดที่ลวงตาและลวงสมอง ในการผลิต เราคิดว่าเราทำอะไรให้เกิดขึ้นใหม่ แต่แท้ที่จริงนั้นมันเป็นการแปรสภาพ คือแปรสภาพอย่างหนึ่งไปเป็นอีกอย่างหนึ่ง จากวัตถุอย่างหนึ่งไปเป็นวัตถุอีกอย่างหนึ่ง จากแรงงานอย่างหนึ่งไปเป็นอีกอย่างหนึ่ง

การแปรสภาพนี้ เป็นการทำให้เกิดสภาพใหม่โดยทำลายสภาพเก่า เพราะฉะนั้น ในการผลิตนั้น ตามปกติจะมีการทำลายด้วยเสมอไป

ถ้าเศรษฐศาสตร์จะเป็นวิทยาศาสตร์ที่แท้จริงแล้ว จะคิดถึงแต่การผลิตอย่างเดียวไม่ได้ การผลิตแทบทุกครั้งจะมีการทำลายด้วย การทำลายในบางกรณีนั้นเรายอมรับได้ แต่การทำลายบางอย่างก็เป็นสิ่งที่ยอมรับไม่ได้

ฉะนั้น จึงมีข้อพิจารณาเกี่ยวกับการผลิตในทางเศรษฐกิจนี้ เช่นว่า การผลิตบางอย่างเป็นการผลิตที่มีค่าเท่ากับการทำลาย ซึ่งจะมีปัญหาว่าควรจะมีผลดีหรือไม่

ในบางกรณีเราอาจจะต้องมีการงดเว้นการผลิต และการงดเว้นการผลิตนั้นก็ เป็นกิจกรรมที่เสริมคุณภาพชีวิตได้ด้วย

ฉะนั้น ในเศรษฐศาสตร์แบบใหม่นี้ จะพิจารณาคนด้วยการผลิตหรือไม่ผลิตเท่านั้น ไม่ถูกต้อง การไม่ผลิตอาจจะเป็นการกระทำ หรือเป็นกิจกรรมที่ดีทางเศรษฐกิจก็ได้

เราจะต้องพิจารณาเรื่องการผลิตโดยแยกออกอย่างน้อยเป็น ๒ ประเภท คือ การผลิตที่มีค่าเท่ากับการทำลาย (เช่น การผลิตที่เป็นการทำลายทรัพยากร และทำให้สภาพแวดล้อมเสีย) กับ การผลิตเพื่อการทำลาย (เช่น การผลิตอาวุธยุทโธปกรณ์)

มีทั้งการผลิตที่มีผลในทางบวก และการผลิตที่มีผลในทางลบ มีผลในทางเสริมคุณภาพชีวิต และในทางทำลายคุณภาพชีวิต

อีกประการหนึ่ง ในเศรษฐศาสตร์แบบยุคอุตสาหกรรมนี้ การผลิตมีความหมายแคบ มองเฉพาะในแง่ที่จะเอามาซื้อขายกันได้ เป็นเศรษฐกิจแบบการตลาด เพราะฉะนั้น อาตมภาพอยู่ที่วัด ทำโต๊ะ ทำเก้าอี้ขึ้นมาชุดหนึ่ง เอามาตั้งทำงาน เศรษฐศาสตร์บอกไม่ได้ผลิต

คนหนึ่งขึ้นเวทีแสดงจำอวดตลกจี๋เส้น ทำให้คนหายเครียด บันเทิงใจ จัดการแสดงโดยเก็บเงิน เราบอกว่ามีการผลิตเกิดขึ้น การจัดแสดงจำอวดเป็นการผลิต

แต่อีกคนหนึ่งอยู่ในสำนักงานหรือสถานศึกษา เป็นคนที่มีอารมณ์แจ่มใส คอยพูด คอยทำให้เพื่อนร่วมงานร่าเริงแจ่มใสอยู่เสมอ จนกระทั่งไม่ต้องมีความเครียด ไม่ต้องไปดูจำอวด แต่เราไม่พิจารณาพฤติกรรมของคนผู้นี้ว่าเป็นการผลิต

แล้วทีนี้ คนที่ทำให้คนอื่นเครียด มีกิริยาอาการที่ทำให้คนอื่นเครียดอยู่เสมอ จนเขาต้องหาทางแก้เครียดด้วยเครื่องบันเทิงคือไปดู

จำอวด เราก็ไม่คิดมูลค่าทางเศรษฐกิจกันเลย

อีกตัวอย่างหนึ่ง เขาจัดแสดงการฆ่าวัว เช่นในเมืองสเปน เขาให้คนลงไปฆ่าวัวกระทั่งให้คนดู โดยเก็บเงิน การจัดการแสดงนี้ เราเรียกว่าเป็นการผลิตในทางเศรษฐกิจ

แต่เด็กคนหนึ่งพาผู้ใหญ่พาคนแก่ข้ามถนน เราไม่เรียกพฤติกรรมของเด็กนี้ว่าเป็นการผลิต

กรณีเหล่านี้ขอให้คิดดู นี่เป็นตัวอย่างเท่านั้น ซึ่งแสดงให้เห็นว่าการพิจารณาในทางเศรษฐกิจนั้นยังแคบมาก ความหมายของการผลิตก็ยังแคบ ในทางพุทธเศรษฐศาสตร์จะต้องขยายวงความคิดนี้ออกไป

ในเรื่องนี้ถ้าเราจะมองหา the invisible hand (มือล่องหน) ของ Adam Smith ก็คงต้องร้องทุกข์ว่า the invisible hand ของอาดัม สมิทนี้ ทำงานไม่ทั่วถึง

เรื่อง economic growth คือความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจก็ดี เรื่อง wealth คือความมั่งคั่งก็ดี จะต้องเอามาพิจารณากันใหม่ เช่นว่า ความเจริญความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจนี้ เพื่ออะไรกันแน่ ถ้ามันเป็นไปเพื่อ the increase of the quality of life คือเพื่อความเจริญเพิ่มพูนของคุณภาพชีวิต ก็จึงน่าจะรับได้

ลักษณะสำคัญ

ของ

เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ

๑. เศรษฐศาสตร์มัชฌิมา: การได้คุณภาพชีวิต

เมื่อมีความเข้าใจในเรื่องธรรมชาติของมนุษย์แล้ว ก็จะต้องขึ้นถึงลักษณะสำคัญของเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ กล่าวคือ เศรษฐศาสตร์แนวพุทธนี้มีลักษณะเป็นสายกลาง อาจจะเรียกว่า เศรษฐศาสตร์สายกลาง หรือ **เศรษฐศาสตร์มัชฌิมา** เพราะว่าระบบชีวิตของพุทธศาสนาที่เรียกว่ามรรคนั้น ก็มีที่อยู่ออยู่แล้วว่ามัชฌิมาปฏิปทา

องค์ของมรรคนั้นแต่ละข้อเป็นสัมมา เช่น สัมมาอาชีวะ การที่เป็นสัมมานั้นก็คือ โดยถูกต้อง โดยถูกต้องก็คือทำให้เกิดความพอดี ความเป็นมัชฌิมาหรือสายกลางนั้น ก็คือ **ความพอดี**นั่นเอง

ซูมาเกอร์บอกว่า เมื่อมีสัมมาอาชีวะ ก็ต้องมี Buddhist economics ต้องมีเศรษฐศาสตร์แบบพุทธ

ขอพูดต่อไปว่า เมื่อมีสัมมาอาชีวะ ก็ต้องมีมิจฉาอาชีวะด้วย เช่นเดียวกัน เมื่อมีสัมมาอาชีวะ คือ พฤติกรรมทางเศรษฐกิจที่ถูกต้อง ก็ต้องมีมิจฉาอาชีวะคือพฤติกรรมทางเศรษฐกิจที่ผิดพลาดด้วย ที่นี้เศรษฐกิจถูกต้องที่เป็นสัมมาก็คือ เศรษฐกิจแบบทางสายกลาง หรือเศรษฐกิจแบบมัชฌิมาปฏิปทา

ในทางพุทธศาสนา มีข้อปฏิบัติที่เต็มไปด้วยเรื่องมัชฌิมา ความเป็นสายกลาง ความพอดี มัตตัญญูตา ความรู้จักประมาณ รู้

จักพอดี เต็มไปหมด ตลอดจนสมตา เทียบกับที่เราใช้คำว่า สมดุล หรือดุลยภาพ คำเหล่านี้เป็นคำสำคัญในทางพุทธศาสนา

ที่ว่าเป็นสายกลาง เป็นมัชฌิมา มีความพอดี พอประมาณ ได้ดุลยภาพ อันนี้เป็นอย่างไร ความพอดีหรือทางสายกลางอยู่ที่ไหน

ความพอดี คือ จุดที่คุณภาพชีวิตกับความพึงพอใจมาบรรจบกัน หมายความว่า เป็นการได้รับความพึงพอใจด้วยการตอบสนองความต้องการคุณภาพชีวิต

เมื่อถึงจุดนี้ ก็จึงโยกกลับไปหาการบริโภค ที่พูดมาเมื่อก็นี้ว่าการบริโภคเป็นจุดยอดของเศรษฐกิจ

ขอทบทวนความหมายของ**การบริโภค**อีกครั้งหนึ่ง

ถ้าเป็นการบริโภคในทางเศรษฐศาสตร์ ก็หมายถึงการใช้สินค้าและบริการบำบัดความต้องการ ซึ่งทำให้ได้รับความพึงพอใจสูงสุด

แต่ในแบบพุทธ การบริโภคคือการใช้สินค้าและบริการบำบัดความต้องการ ซึ่งทำให้ได้รับความพึงพอใจโดยมีคุณภาพชีวิตเกิดขึ้น พอบริโภคปั๊บก็มองไปถึงคุณภาพชีวิต นั่นคือการบริโภคที่สำเร็จผล

ถ้าแค่บริโภคแล้ว อร่อย โก้ ได้รับความพึงพอใจ ก็จบ แค่นี้ไม่ถือว่าเป็นเศรษฐศาสตร์ชาวพุทธ แต่เป็นเศรษฐศาสตร์ที่ตัน แยกส่วน ไม่เข้าไปในระบบสัมพันธ์แห่งการสร้างสรรค์ของมนุษย์ ไม่เชื่อมโยงกับวิทยาการอย่างอื่น เพราะบริโภคแบบคลุมเครือและเลื่อนลอย ไม่เข้าใจและไม่คำนึงถึงเหตุผลของการบริโภค ไม่รู้ความมุ่งหมายที่แท้ของการบริโภคนั้น

เมื่อบริโภคไป ได้รับความพึงพอใจหลงเพลินไป ก็ตัดตอนเอาว่าจบเท่านั้น

แต่ที่จริงพึงพอใจนั้น อาจเกิดโทษแก่ชีวิตก็ได้ อย่างที่พูด

เมื่อถือว่าทำให้เสียคุณภาพชีวิต

หากพอใจโดยพ่วงกับการได้คุณภาพชีวิต ก็จะเป็นฐานสนับสนุนการพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ต่อไป ทำให้ชีวิตมีความดีงามยิ่งขึ้น

ฉะนั้น เศรษฐศาสตร์จึงไปสัมพันธ์กับการมีชีวิตของมนุษย์ทั้งหมด ที่จะเป็นอยู่อย่างดี เป็นชีวิตที่ดีงาม ทำสังคมให้มีสันติสุข

โดยนัยนี้ ถ้าเศรษฐศาสตร์จะมีความหมายอย่างแท้จริง เศรษฐศาสตร์จะต้องมีส่วนในการพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ ในการทำให้มนุษย์มีความสามารถที่จะดำรงชีวิตที่ดีงาม มีความสุขร่วมกัน ได้ดียิ่งขึ้นด้วย มิฉะนั้นเศรษฐศาสตร์จะมีไว้เพื่ออะไร

จุดยอดของเศรษฐศาสตร์ที่ว่าเมื่ออยู่ที่การบริโภค เศรษฐศาสตร์ของชาวพุทธจึงปรากฏตัวในหลักที่เรียกว่า โภชนะ มตฺตญฺญตา คือความรู้จักประมาณในการบริโภค

หลักนี้มีกล่าวอยู่เสมอ แม้แต่ในโอวาทปาติโมกข์ที่เราเรียกว่า หัวใจพุทธศาสนาก็ระบุไว้ว่า มตฺตญฺญตา จ ภตฺตสฺมี (ความรู้จักประมาณในอาหาร)

รู้จักประมาณ คือรู้จักพอดี ความพอประมาณคือความพอดี คำว่ามัตตัญญุตาคือความรู้จักพอดี เป็นหลักสำคัญกระจายอยู่ทั่วไป ในสัปบุริสธรรม ๗ ประการก็มี โดยเฉพาะในหลักการบริโภคจะมีมัตตัญญุตานี้เข้ามาทันที

ตัวกำหนดเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ ก็คือมัตตัญญุตาคือความรู้จักประมาณ รู้จักพอดีในการบริโภค หมายถึงความพอดีที่ให้คุณภาพของชีวิตมาบรรจบกับความพึงพอใจ

ในคำสอนแสดงข้อปฏิบัติของพุทธศาสนิกชน โดยเฉพาะ

พระสงฆ์ เมื่อจะบริโภคอะไรก็ต้องพิจารณาเหตุผลหรือความมุ่งหมายของการบริโภค ตามสูตรที่ว่า ปฏิสงฺขา โยนิโส ปิณฺฑปาต... พิจารณาทุกอย่างไม่ว่าจะบริโภคอะไร แต่เดี๋ยวนี้เราว่ากันเป็นมนต์ไปเลย ไม่รู้เรื่อง สวดจบเป็นใช้ได้

อันที่จริงนั้นท่านสอนว่า เวลาจะบริโภคอะไรก็ให้พิจารณา คือพิจารณาว่า เราพิจารณาโดยแยบคายแล้วจึงบริโภคอาหาร

เนว ทวาย น มทาย น มณฺฑนาย มิใช่เพื่อสนุกสนาน มิใช่เพื่อลุ่มหลง มัวเมา มิใช่เพื่อโก้ หรูหรา ฟุ่มเฟือย

ยาวเทว อิมสฺส กายสฺส แต่บริโภคเพื่อให้ร่างกายมันคงดำรงอยู่ได้ เพื่อให้ชีวิตดำเนินไป เพื่อกำจัดทุกข์เวทนาเก่า เพื่อป้องกันมิให้มีทุกข์เวทนาใหม่ เพื่อเกื้อหนุนชีวิตอันประเสริฐ เพื่อเกื้อกูลต่อชีวิตที่ดีงาม เพื่อความอยู่ผาสุก

เวลาบริโภคจะต้องเข้าใจความหมายอย่างนี้ และบริโภคให้ได้ผลตามความมุ่งหมาย แล้วความพอดีก็อยู่ที่นี้ ฉะนั้น จึงบอกว่าความพอดี หรือสายกลาง อยู่ที่คุณภาพชีวิตมาบรรจบกับความพึงพอใจ เพราะว่าผู้ที่เป็นชาวพุทธพิจารณาเข้าใจความหมายของการบริโภคว่าเพื่อความมีสุขภาพดี เพื่อเกื้อกูลต่อการมีชีวิตที่ดี เพื่ออยู่เป็นสุข ดังนั้น คุณภาพชีวิตจึงเป็นสิ่งที่ต้องการในการบริโภค และบริโภคแล้วจึงได้รับความพึงพอใจที่ได้คุณภาพชีวิตนั้น

นี่คือความหมายของ มัตตัญญูตา คือความพอดีที่ว่าเป็นทางสายกลาง

เป็นอันว่า กิจกรรมในทางเศรษฐกิจนี้ เป็น means คือ มรรคา ไม่ใช่เป็น end หรือจุดหมายในตัวเอง

ผลที่ต้องการในทางเศรษฐศาสตร์ไม่ใช่เป็นจุดหมายในตัว

ของมันเอง แต่เป็นมรรคา คือ เป็นฐานสนับสนุนกระบวนการพัฒนา
ตนของมนุษย์ เพื่อชีวิตที่ดียิ่งขึ้น เพื่อให้เขาบริโภคอาหารแล้วไม่ใช่
อึดเฉยๆ ไม่ใช่อึดแล้ว พออ้อยๆ ก็จบเสร็จกัน ไม่ใช่แค่นั้น แต่ให้เขา
อึดเพื่อให้เขามีกำลังกาย มีกำลังความคิด จะได้ทำสิ่งที่ดีงามเป็น
ประโยชน์ เช่นจะได้ฟังได้พิจารณาในเรื่องที่เจริญปัญญาต่อไป

ดังในเรื่องที่ยกมาเป็นตัวอย่างที่ว่า พระพุทธเจ้าให้คนจัดหา
อาหารให้คนเชืญูใจรับประทาน เมื่อเขารับประทานเสร็จแล้ว ก็ไม่ใช่
จบแค่นั้น แต่เพื่อให้เขาได้ฟังธรรมต่อไป มันจึงเป็น means

ในเมื่อหลักการมีอยู่อย่างนี้แล้ว ก็จะมีวิธีปฏิบัติปลีกย่อยที่
แยกช่อยออกไปอีก เช่น ในกรณีที่มีคนมีกินอยู่แล้ว เรากลับไม่สอนให้
เขากินให้เต็มที่ ไม่สอนให้กินตามท้องอยาก

ยิ่งกว่านั้น บางครั้งยังมีการยกย่องพระบางองค์ที่ฉันมื้อเดียว

ถ้าเป็นเศรษฐศาสตร์ยุคอุตสาหกรรม ก็ต้องสรรเสริญคนที่
กินให้มากที่สุด บริโภคสิ่งมีอึดมีอคงยิ่งดีใหญ่

แต่ในกรณีที่พักแก่ความต้องการคุณภาพชีวิต เรากลับ
สรรเสริญพระบางองค์ที่ฉันมื้อเดียว แต่ไม่ใช่การฉันมื้อเดียวนั้นเป็น
จุดหมายนะ ถ้าฉันมื้อเดียวแล้วไม่ได้ทำอะไรให้เกิดผลจากการฉัน
มื้อเดียว ก็ไม่ได้เรื่อง กลายเป็นเบียดเบียนตัวเองไป

ฉะนั้น จะต้องพิจารณาโดยมีเงื่อนไข คือบริโภคสิ่งที่ละเท่า
ที่จะช่วยเกื้อหนุนให้การพัฒนาตนได้ผลดี

ในเรื่องนี้ แม้แต่ชาวบ้านก็เหมือนกัน ไม่เฉพาะแต่พระ บางที
มาถืออุโบสถงดอาหารในเวลาเลยเที่ยงไปแล้ว ไม่รับประทานใน
เวลาบ่าย เวลาค่ำ การงดกินอาหารที่ควรจะกินตามปกติ กลับมี
ความหมายเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่มีคุณค่าเพื่อประโยชน์ใน

การพัฒนาคุณภาพชีวิต

ฉะนั้น การบริโภคจึงเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต ซึ่งเป็นไปได้ทั้งในแง่บวกคือกิน และแง่ลบคือไม่กิน

หมายความว่า “ไม่กิน” ก็เป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจในทางที่จะเพิ่มคุณภาพชีวิตได้เหมือนกัน แล้วคนก็สามารถมีความพึงพอใจจากการงดกินได้ด้วย คือ **สามารถได้รับความพึงพอใจจากการไม่บริโภค แต่ได้รับคุณภาพชีวิต**

ตามปกติ เราต้องมีความพึงพอใจจากการบริโภค แต่ในหลายกรณี เรามีความพึงพอใจจากการไม่บริโภคหรือไม่ได้บริโภค

อย่างไรก็ตาม การได้รับความพึงพอใจจากการงดการบริโภค อาจะเกิดจากกิเลส เช่น มีมานะถือตัว จะแสดงให้เห็นว่าเราเข้มงวด เราเข้มแข็งด ไม่รับประทานอาหาร แล้วรู้สึกภูมิใจพอใจในใจว่า เราไม่รับประทานอาหารมือเดียวได้ เราเข้ม แล้วก็พึงพอใจ แต่เป็นความพึงพอใจจากกิเลส คือมานะ เป็นเพียงการก้าวจากต้นหาขึ้นไปสู่มานะ

ส่วนความพึงพอใจที่ถูกต้อง คือความพึงพอใจที่ว่า การกินน้อยลงหรือการอดอาหารครั้งนี้ เป็นการฝึกหัดขัดเกลาดนเอง หรือเป็นส่วนที่ช่วยให้เกิดการพัฒนาคุณภาพชีวิต การที่เรงดการบริโภคครั้งนี้ มันช่วยให้คุณภาพชีวิตของเราดีขึ้น ถ้าเกิดความพึงพอใจอย่างนี้ขึ้น ก็เป็นความพึงพอใจที่ถูกต้อง

ในกิจกรรมของมนุษย์ปุถุชนที่จะทำให้เกิดความพึงพอใจในการบริโภคนั้น คนจำนวนมากทีเดียว เมื่อบริโภคเพื่อบำบัดความต้องการ เช่นกินอาหารโดยมุ่งรสอร่อย แต่กลับทำให้เกิดอันตรายต่อชีวิตร่างกาย เปียดเบียนทั้งตนเองและผู้อื่น กินสุราทำให้พอใจ แต่ทำให้เสียสุขภาพ ก่อการวิวาท เกิดอุบัติเหตุ

ของบางอย่างอร่อย บริโภคมากเกินไป เกิดเป็นโทษต่อสุขภาพ หรือกินโดยไม่มุ่งคุณภาพ กินโดยไม่มุ่งคุณค่าอาหาร กินมาก เปลืองมาก บางทีกินมากเปลืองมาก แต่กลับขาดธาตุอาหาร

บางคนกินของดีเอร็ดอร่อยมากมาย แต่ต่อมาปรากฏว่าเป็นโรคขาดอาหาร ไม่น่าจะเป็นไปได้ แต่มันก็เป็นไปแล้ว และไม่เท่านั้น แถมทำให้คนอื่นอดกินไปเสียด้วย ตัวเองก็ขาดธาตุอาหาร คนอื่นก็พลอยอดกิน เพราะตัวเองกินมากเกินไป

ฉะนั้น ความพอใจไม่เป็นตัวตัดสินอรรถประโยชน์ ถ้าความพอใจนั้นไม่มาพร้อมกับการได้คุณภาพชีวิต ความพึงพอใจบางครั้งกลับเป็นตัวการทำลายอรรถประโยชน์ เช่น ทำให้คนหลงมัวเมาทำลายสุขภาพ เสียคุณภาพชีวิต เป็นต้น

ทางเศรษฐศาสตร์นั้น เรามีหลักอันหนึ่งว่า สินค้ามีอรรถประโยชน์โดยสามารถทำให้เกิดความพอใจแก่ผู้บริโภค เศรษฐศาสตร์เขาวางหลักไว้อย่างนี้

แต่มองในทางกลับกัน เราก็สรุปได้ว่า ถ้าอย่างนั้นก็บริโภคให้มาก กินเข้าไปเพื่อให้ได้รับความพึงพอใจ แต่แล้วก็เกิดผลอย่างเมื่อกี้ ผลบวกก็มี ผลลบก็มี ทำลายคุณภาพชีวิตก็มี อย่างนี้หรือเป็นอรรถประโยชน์

ทีนี้ถ้ามองในแง่พุทธเศรษฐศาสตร์ก็ต้องบอกว่า สินค้าและบริการมีอรรถประโยชน์ โดยสามารถทำให้เกิดความพอใจ ในการที่ได้เสริมคุณภาพชีวิตแก่ผู้บริโภค ต้องเติมต่อท้ายอย่างนี้

ฉะนั้น คำจำกัดความเรื่องสินค้า เรื่องบริการ เรื่องโภคทรัพย์อะไรต่ออะไร ต้องเปลี่ยนใหม่ ไม่ใช่เปลี่ยนทั้งหมด แต่อาจจะต้อง modify ต้องมีการดัดแปลงกันมากบ้างน้อยบ้าง

๒. เศรษฐศาสตร์มัชฌิมา: ไม่เบียดเบียนตน ไม่เบียดเบียนผู้อื่น

ความหมายอีกอย่างหนึ่งของความพอดี หรือมัชฌิมา คือ ไม่เบียดเบียนตน ไม่เบียดเบียนผู้อื่น

อันนี้ก็เป็นหลักสำคัญของพุทธศาสนา ใช้ตัดสินพฤติกรรมมนุษย์ ไม่เฉพาะในการบริโภคเท่านั้น แต่ในทุกกรณีทีเดียว เป็น **มัชฌิมา** ก็คือ ไม่เบียดเบียนตน ไม่เบียดเบียนผู้อื่น

คำว่า ไม่เบียดเบียนผู้อื่น ในพุทธศาสนานั้น ไม่ใช่เฉพาะคนเรามีหลักว่า **อหิสา สพฺพปาณานํ** แปลว่า ไม่เบียดเบียนชีวิตทั้งปวง ซึ่งสมัยนี้เขาเรียกว่า ecosystems แปลกันว่าระบบนิเวศ

ระบบนิเวศนี้เป็นศัพท์ค่อนข้างใหม่ หมายถึงระบบชีวิตทั้งหมดที่สัมพันธ์กันพร้อมทั้งสภาพแวดล้อมของมันในถิ่นหนึ่งๆ หรือที่จัดเป็นชุดหนึ่งๆ หรือหน่วยรวมหนึ่งๆ

เมื่อมองในแง่ของพระพุทธศาสนาอย่างนี้ หลักการทางเศรษฐศาสตร์ก็เลยมาสัมพันธ์กับเรื่องระบบการดำรงอยู่ของมนุษย์ที่ว่ามีองค์ประกอบ ๓ อย่างสัมพันธ์อิงอาศัยกันอยู่

องค์ประกอบ ๓ อย่างนี้คือ **มนุษย์ ธรรมชาติ และสังคม**

ธรรมชาติในที่นี้ จำกัดวงแคบเข้ามาในความหมายของคำว่า ecosystems ซึ่งในภาษาไทยบัญญัติศัพท์ไว้ว่า ระบบนิเวศ หรือเรียกง่ายๆ ว่า ธรรมชาติแวดล้อม

เศรษฐศาสตร์แนวพุทธนั้น ต้องสอดคล้องกับกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยอย่างครบวงจร การที่จะสอดคล้องกับกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยอย่างครบวงจร ก็ต้องเป็นไปโดยสัมพันธ์ด้วยดีกับองค์ประกอบทุกอย่างในระบบการดำรงอยู่ของมนุษย์

องค์ประกอบทั้งสามในการดำรงอยู่ของมนุษย์นั้น จะต้องประสานเกื้อกูลกัน หมายความว่า องค์ประกอบเหล่านี้ ประสานกันด้วย และเกื้อกูลต่อกันด้วย ในการดำรงอยู่ร่วมกันและก็เดินไปด้วยกัน

ฉะนั้น พฤติกรรมทางเศรษฐกิจของมนุษย์จะต้องเป็นไปในทางที่**ไม่เบียดเบียนตน** คือ ไม่ทำให้เสียคุณภาพชีวิตของตนเอง แต่ให้เป็นไปในทางที่พัฒนาคุณภาพชีวิต เสริมคุณภาพชีวิตนั้น และ**ไม่เบียดเบียนผู้อื่น** คือ ไม่ก่อความเดือดร้อนแก่สังคม และไม่ทำให้เสียคุณภาพของ ecosystems หรือระบบธรรมชาติแวดล้อม

ปัจจุบันนี้ ได้มีความตื่นตัวกันมากในประเทศที่พัฒนาแล้ว โดยพากันห่วงใยต่อพฤติกรรมทางเศรษฐกิจของคน เช่น การใช้สารเคมี และการเผาผลาญเชื้อเพลิง ซึ่งส่งผลในการทำลายสุขภาพตนเอง ทำลายสุขภาพผู้อื่น และทำลายสภาพแวดล้อม เข้าหลักว่า เบียดเบียนตนเบียดเบียนผู้อื่น ซึ่งเป็นปัญหาใหญ่ของอารยธรรมมนุษย์

เมื่อพูดถึงองค์ประกอบ ๓ อย่าง คือ มนุษย์ ธรรมชาติ สังคมนี้ ก็มีเรื่องแทรกเข้ามา คือเรื่องเทคโนโลยี

ปัญหาอย่างหนึ่งคือ เราเข้าใจเทคโนโลยีว่าอย่างไร ในความหมายของพุทธศาสนา หรือเฉพาะพุทธเศรษฐศาสตร์ว่า เทคโนโลยีคืออะไร เนื่องจากเวลาหมดแล้วจึงขอรวบรัดว่า

ในความหมายของพระพุทธศาสนา เทคโนโลยี คือ **เครื่องมือขยายวิสัยแห่งอินทรีย์ของมนุษย์**

เรามีมือ มีเท้า มีหู มีตา มีจมูก มีลิ้น มีกาย มีใจ พุดรวมๆว่า เรามีอินทรีย์ แต่อินทรีย์ของเรามีขีดความสามารถจำกัด

เราต้องการตอกตะปูตัวหนึ่ง เราต้องการเดินทางไปยังสถานที่แห่งหนึ่ง เราจะเดินไปก็ช้า เราจะเอามือตอกตะปูก็เจ็บแยะ เราก็เลย

ต้องผลิตซ้อนขึ้นมา ซ้อนก็มาช่วยขยายวิสัยแห่งอินทรีย์ ทำให้มือของเราสามารถทำงานได้ผลดียิ่งขึ้น ตอกตะปูได้สำเร็จ เราขยายวิสัยของเท้า จะเดินทางก็มีรถยนต์ ต่อมาก็มีเครื่องบิน

ตาของเราเห็นได้จำกัด ของเล็กนักก็มองไม่เห็น เราก็สร้างกล้องจุลทรรศน์ขึ้นมา ทำให้สามารถมองเห็นจุลินทรีย์ตัวเล็กๆ ได้ ตาของเรามองไปได้ไกลไม่พอที่จะเห็นดวงดาวซึ่งอยู่ไกลมาก ดูเด็กเกินไป บางดวงก็ไม่เห็น เราก็สร้างกล้องโทรทรรศน์ขึ้นมา มองไปเห็นสิ่งเหล่านั้นได้

ปัจจุบันนี้เราก็สามารถขยายวิสัยแห่งอินทรีย์สมองของเราออกไป โดยสร้างเครื่องคอมพิวเตอร์ขึ้นมา รวมความว่า เทคโนโลยีเป็นเครื่องขยายวิสัยแห่งอินทรีย์ของมนุษย์

ในยุคปัจจุบันนี้ เราขยายวิสัยแห่งอินทรีย์ด้วยวิธีการทางวัตถุ ทำให้เกิดความเจริญในระบบอุตสาหกรรมขึ้นมา

แต่ในสมัยโบราณยุคหนึ่ง คนเลี้ยงสุดไปทางจิต ก็ได้พยายามขยายวิสัยแห่งอินทรีย์โดยทางจิต การขยายวิสัยแห่งอินทรีย์โดยทางจิตนั้น ก็ทำให้เกิดเป็นฤทธิ์ เป็นอภิญญาขึ้นมา ดังที่มีเรื่องบอกไว้ว่า คนนั้นคนนี้มีฤทธิ์ มีปาฏิหาริย์ เหาะเหิรเดินอากาศได้ เป็นต้น ก็เป็นการขยายวิสัยแห่งอินทรีย์เหมือนกัน

นี่คือเป็น physical technology คือ เทคโนโลยีทางกายอย่างหนึ่ง กับ psychical technology คือ เทคโนโลยีทางจิตอย่างหนึ่ง

เป็นอันว่า เทคโนโลยีเป็นเครื่องมือขยายวิสัยแห่งอินทรีย์ของมนุษย์ และเทคโนโลยีนั้นก็ได้เข้ามาสัมพันธ์กับระบบการดำรงอยู่ของมนุษย์ที่มีองค์ประกอบ ๓ ประการนั้น กล่าวคือ -

มนุษย์ได้ใช้เทคโนโลยีเป็นเครื่องมือของตนในการเข้าไป

สัมพันธ์เกี่ยวข้องกับองค์ประกอบส่วนอื่นในการดำรงอยู่ของมนุษย์ คือ ธรรมชาติและสังคม และเทคโนโลยีนี้ก็เกิดเป็นสภาพแวดล้อม อย่างใหม่ขึ้นมา เป็นสภาพแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น

สภาพแวดล้อมส่วนที่มนุษย์สร้างขึ้นนี้ บางทีก็ไปรุกรานหรือ ขัดแย้งกับสังคมและสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติเดิม และทำให้เกิดปัญหาขึ้นมา ปัญหาทางเทคโนโลยีที่เกิดขึ้น ว่าโดยรวบยอด คือ

๑. การพัฒนาเทคโนโลยีนั้น อาจจะเป็นการพัฒนาใน ลักษณะที่ขัดแย้งกับระบบการดำรงอยู่ของมนุษย์ ทำให้เสียคุณภาพ และทำให้เสียดุลในระบบของมนุษย์ ธรรมชาติ สังคม แล้วก็ขัดขวาง ความสัมพันธ์ที่ดี ที่เกื้อกูลกัน ระหว่างองค์ประกอบทั้งสามอย่างนั้น

๒. มีการใช้เทคโนโลยีนั้น ในลักษณะที่เป็นการเบียดเบียน ตนและเบียดเบียนผู้อื่น

ฉะนั้น เมื่อสัมพันธ์กับเทคโนโลยี มนุษย์จะต้องแก้ปัญหานี้ โดยพัฒนาเทคโนโลยี ในลักษณะที่จะทำให้เกิดการประสานและ เกื้อกูลกัน ภายในระบบความสัมพันธ์ขององค์ประกอบสามอย่าง แห่งการดำรงอยู่ของมนุษย์นั้น และใช้เทคโนโลยีเพื่อประโยชน์ เกื้อกูลทั้งแก่ตนเองและแก่ผู้อื่น

สรุป

ได้พูดเลยเวลาไปแล้ว แต่ยังมีข้อสำคัญๆ ที่ค้างอยู่อีก

สิ่งหนึ่งที่ขออย่าไว้ ก็คือ ควรจะชัดเจนว่า ผลได้ที่ต้องการในทางเศรษฐกิจศาสตร์นี้ ไม่ใช่จุดหมายในตัวของมันเอง แต่เป็น means คือมรรคา ส่วน end คือจุดหมายของมัน ก็คือ การพัฒนาคุณภาพชีวิต และการพัฒนามนุษย์

ฉะนั้น เศรษฐศาสตร์ในทัศนะของพระพุทธศาสนาจึงถือว่าการกิจกรรมทางเศรษฐกิจและผลของมัน เป็นฐานหรือเป็นอุปกรณ์ที่จะช่วยสนับสนุนการมีชีวิตที่ดีงาม และการพัฒนาตน พัฒนาสังคมของมนุษย์

ขอกล่าวเลยไปสู่การสรุป เรื่องที่อาตมาเล่าให้ฟังตอนต้นว่า พระพุทธเจ้าเสด็จไปโปรดคนเข็ญใจนั้น มีแง่พิจารณาหลายเรื่องในทางเศรษฐกิจ เช่นว่า –

พระพุทธเจ้าเสด็จไปโปรดคนเข็ญใจ ลงทุนเดินทาง ๔๘๐ กิโลเมตร เป็นการคู้ค่าใหม่ในทางเศรษฐกิจ ที่จะไปโปรดคนเข็ญใจคนหนึ่ง ข้อนั้นนักเศรษฐกิจ ก็อาจจะพิจารณาว่าคู้หรือไม่คู้ม ดังนี้เป็นต้น แต่ในที่นี้เราจะไม่วิเคราะห์ เพียงขอพูดฝากไว้นิดเดียว

ประเด็นสำคัญก็คือ เป็นอันเห็นได้แล้วว่า พระพุทธศาสนาถือว่า เศรษฐกิจมีความสำคัญมาก ไม่เฉพาะในแง่ที่ว่าสัมมาอาชีวะเป็นองค์หนึ่งในมรรคมีองค์ ๘ เท่านั้น แต่จากเรื่องนี้เราจะเห็นว่า ถ้าท้องหิว คนจะฟังธรรมไม่รู้เรื่อง ฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงให้เขากินข้าว

เสียก่อน แสดงว่าเศรษฐกิจมีความสำคัญมาก

แต่ในทางกลับกัน ถ้าใจเราได้อาหารอย่างดี บริโภคอิ่มแล้ว ร่างกายแข็งแรง ก็เอาร่างกายนั้นไปใช้ทำการร้าย ปล้นฆ่า ทำลายได้มาก และรุนแรง

เพราะฉะนั้น การได้บริโภคหรือความพึงพร้อมในทางเศรษฐกิจ จึงไม่ใช่จุดหมายในตัว แต่มันควรเป็นฐานสำหรับการพัฒนามนุษย์ เป็นฐานที่จะให้มนุษย์ได้คุณภาพชีวิต ได้สิ่งที่มีคุณค่าสูงยิ่งขึ้นไป เช่น นายคนเชิฐใจนี้ได้กินอาหารแล้ว เขาก็ได้พึงธรรมต่อไปด้วย

ด้วยเหตุผลที่กล่าวมานี้ การสร้างความพึงพร้อมทางเศรษฐกิจจึงเป็นภารกิจสำคัญที่จะต้องทำ แต่เราจะต้องให้ความเจริญก้าวหน้าพึงพร้อมทางเศรษฐกิจนั้นสัมพันธ์กับจุดหมาย โดยให้เป็นไปเพื่อจุดหมาย คือให้เกิดคุณภาพชีวิต ซึ่งทำให้มนุษย์พร้อมที่จะสร้างสรรค์หรือปฏิบัติเพื่อชีวิตที่ดีงาม

จึงเรียกว่า เศรษฐศาสตร์และเศรษฐกิจเพื่อคุณภาพชีวิต

ในพระพุทธศาสนามีหลักอรรถ หรืออรรถ ๓ แปลอย่างง่าย ๆ ว่า ประโยชน์เบื้องต้น ประโยชน์ท่ามกลาง และประโยชน์สูงสุด หรือจุดหมายเบื้องต้น จุดหมายท่ามกลาง และจุดหมายสูงสุด

จุดหมายเบื้องต้นคือ ทุฏฐัมมิกัตถะ แปลว่า ประโยชน์ทันตาเห็น ซึ่งมีความมั่นคงเพียงพอทางเศรษฐกิจรวมอยู่เป็นข้อสำคัญ

แต่ประโยชน์ทางเศรษฐกิจ หรือจุดหมายทางเศรษฐกิจนี้ จะต้องประสานและเกื้อกูลต่อจุดหมายอีกสองอย่างที่สูงขึ้นไป คือ

สัมปรายัถิตะ อันเป็นประโยชน์ในทางจิตใจ ในทางคุณธรรม ในทางคุณภาพชีวิต และปรมัตถ์ คือจุดหมายสูงสุด ได้แก่ความเป็นอิสระของมวลมนุษย์ที่ภายในชีวิตจิตใจของแต่ละคน

ในการปฏิบัติเพื่อให้บรรลุผลอย่างนี้ เศรษฐศาสตร์จะต้องมองตนเองในฐานะเป็นองค์ประกอบรวม ในบรรดาวิทยาการและองค์ประกอบต่างๆ ที่อิงอาศัยและช่วยเสริมกันและกัน ในการแก้ปัญหาของมนุษย์

เพราะฉะนั้น ในเรื่องนี้ สิ่งสำคัญที่เศรษฐศาสตร์จะต้องทำ ก็คือ การหาจุดสัมพันธ์ของตนกับวิชาการแขนงอื่นๆ ว่าจะร่วมมือกับเขาที่จุดไหนในวิชาการนั้นๆ จะส่งต่อรับช่วงงานกันอย่างไร

ตัวอย่างเช่น ในด้านการศึกษา เศรษฐศาสตร์จะสัมพันธ์หรือร่วมมือกับการศึกษาเพื่อแก้ปัญหาของมนุษย์ที่จุดไหน เช่นว่า การศึกษาอาจจะสอนให้มนุษย์รู้จักคุณค่าแท้ คุณค่าเทียม รู้จักคิดรู้จักพิจารณาว่า อะไรเป็นคุณภาพชีวิต อะไรไม่เป็นคุณภาพชีวิต แล้วก็มาช่วยกัน ร่วมมือกับเศรษฐศาสตร์ ในการที่จะพัฒนามนุษย์ขึ้นไป

ประการสุดท้าย กิจกรรมทางเศรษฐกิจนั้น เป็นกิจกรรมที่ครองเวลาส่วนใหญ่ในชีวิตของมนุษย์ เวลาส่วนใหญ่ในชีวิตของมนุษย์นั้นใช้ไปในกิจกรรมทางเศรษฐกิจ

ถ้าจะให้เศรษฐศาสตร์มีคุณค่าอย่างแท้จริงในการแก้ปัญหามนุษย์ ก็จะต้องให้กิจกรรมทางเศรษฐกิจทุกอย่าง ไม่ว่าจะเป็นการผลิตก็ดี การทำงานก็ดี การบริโภคก็ดี การแจกจ่ายก็ดี

เป็นกิจกรรมในการสร้างสรรค์คุณภาพชีวิต และพัฒนาศักยภาพเพื่อชีวิตที่ดีงาม

เราสามารถทำให้กิจกรรมในทางเศรษฐกิจทุกอย่าง เป็นกิจกรรมในการพัฒนาคุณภาพชีวิตได้ตลอดเวลา และนี่เป็นทางหนึ่งที่จะทำให้เศรษฐศาสตร์มีคุณค่าที่แท้จริงในการที่จะแก้ปัญหาของมนุษย์ คือ **ให้กิจกรรมทางเศรษฐกิจทุกอย่าง เป็นกิจกรรมในการเสริมสร้างคุณภาพชีวิต** ไปด้วยพร้อมกัน

เมื่อว่าให้ถูกแท้ กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ปฏิบัติอย่างถูกต้อง ย่อมเป็นกิจกรรมที่เป็นไปเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตและพัฒนาศักยภาพอยู่แล้วในตัว อันนี้ถือว่าเป็นสาระสำคัญของเรื่องเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ ที่พูดมาเฉพาะหัวข้อให้อุบัติความบางเรื่อง

อาตมภาพได้แสดงปาฐกถาธรรมมา ก็พอสมควรแก่เวลา ขอให้งานที่ร่วมกันจัดครั้งนี้ ซึ่งแสดงถึงน้ำใจที่มีคุณธรรม คือ ความกตัญญูต่อบุคคลและความสามัคคี เป็นต้น จงเป็นเครื่องชูกำลังใจให้ทุกท่านมีความพร้อมพร้อมในการที่จะบำเพ็ญกิจหน้าที่ เพื่อประโยชน์สุข ทั้งส่วนตัวและส่วนรวม สืบต่อไปชั่วกาลนาน

บทพิเศษ

< * >

หลักการทั่วไปบางประการ

ของ

เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ

(เศรษฐศาสตร์มีขณิมา)

๑. การบริโภคด้วยปัญญา

การบริโภคเป็นจุดเริ่มต้น (โดยเหตุผล) ของกระบวนการเศรษฐกิจทั้งหมด เพราะการผลิตที่ดี การแลกเปลี่ยนและการแจกจ่ายหรือวิภาคกรรมก็ดี เกิดขึ้นเพราะมีการบริโภค

พร้อมนั้น การบริโภคก็เป็นจุดหมายปลายทาง (โดยสภาพความจริง) ของกระบวนการเศรษฐกิจทั้งหมด เพราะการผลิตที่ดี การแลกเปลี่ยนและการจำหน่ายจ่ายแจกหรือวิภาคกรรมนั้นก็ดี บรรลุผลที่การบริโภค

ผู้บริโภค ในฐานะผู้รับผลดีและผลร้ายของกระบวนการเศรษฐกิจ ควรมีอิสระภาพ โดยเป็นตัวของตัวเองในการเลือกตัดสินใจ เพื่อให้ตนเองได้รับประโยชน์ที่แท้จริงจากการบริโภค ดังนั้นจึงต้องให้เป็น**การบริโภคด้วยปัญญา** ซึ่งจะเป็นการบริโภคอย่างมีประสิทธิภาพ

การบริโภคด้วยปัญญา จะทำให้ผู้บริโภคเป็นผู้กำหนดปัจจัยตัวอื่นในกระบวนการเศรษฐกิจ และทำให้ทั้งการบริโภคนั้นเอง และ

กระบวนการเศรษฐกิจทั้งหมด บังเกิดความพอดี และเป็นประโยชน์อย่างแท้จริง

ยกตัวอย่างง่ายๆ ของการบริโภคด้วยปัญญา เช่น ในการกินอาหาร **ผู้บริโภค** ตระหนักรู้ความจริงที่ตน

๑. เป็นบุคคลที่เป็นส่วนในสังคม ผู้มีความต้องการที่ถูกกระตุ้นไว้โดยอิทธิพลทางสังคม เช่น ค่านิยม เป็นต้น อาจบริโภคเพื่อแสดงสถานะทางสังคม ความโก้เก๋ ตลอดจนสนุกสนานบันเทิง

๒. เป็นชีวิตที่เป็นส่วนในธรรมชาติ ผู้มีความต้องการที่ถูกกำหนดโดยเหตุปัจจัยในธรรมชาติ ที่จะต้องบริโภคเพื่อให้ชีวิตเป็นอยู่ได้ ให้ร่างกายแข็งแรง มีสุขภาพดี ปราศจากโรคเบียดเบียน เป็นอยู่ผาสุก มีร่างกายที่พร้อมจะนำไปใช้ในการดำเนินชีวิตที่ดีงามและสร้างสรรค์

ถ้าผู้บริโภครู้ว่า ความต้องการที่แท้จริงในการกินอาหาร คือ ความต้องการของชีวิตในข้อ ๒ เขาจะต้องบริโภคเพื่อความมุ่งหมายที่จะให้ร่างกายแข็งแรง มีสุขภาพสมบูรณ์และสามารถดำเนินชีวิตที่ดี ที่พูดสั้นๆ ว่า **คุณภาพชีวิต**

ดังนั้น ผู้บริโภคนี้อาจบริโภคอาหารเพื่อสนองความต้องการของชีวิตให้ได้คุณภาพชีวิตเป็นหลัก หรือเป็นส่วนจำเป็นที่จะต้องให้สัมฤทธิ์ก่อน ส่วนการที่จะสนองความต้องการเชิงสังคมหรือไม่แค่นั้นถือเป็นส่วนเสริม ซึ่งจะพิจารณาตามสมควร

การบริโภคอย่างนี้ เรียกว่าเป็นการบริโภคด้วยปัญญา ซึ่งจะทำให้ผู้บริโภคได้ประโยชน์จากสินค้าและบริการอย่างถูกต้องตามความเป็นจริง

ถ้าพูดด้วยภาษาเศรษฐศาสตร์ตามแบบ การบริโภคก็มีให้ เป็นเพียงการใช้สินค้าและบริการบำบัดความต้องการ เพื่อให้เกิด

ความพอใจอย่างเลือนลอย แต่ การบริโภค คือการใช้สินค้าและบริการ**บำบัดความต้องการ** เพื่อให้ได้รับความพึงพอใจโดยรู้ว่าจะได้**คุณภาพชีวิต** คือ จะเกิดผลดีแก่ชีวิตตรงตามความมุ่งหมายที่แท้จริงของการบริโภคอาหารเป็นต้นนั้น

การบริโภคด้วยปัญญานี้ จึงเป็นหัวใจหรือเป็นศูนย์กลางของเศรษฐกิจที่ชอบธรรม หรือที่เป็นสัมมา เพราะจะทำให้เกิดความพอดีของปริมาณและประเภทของสิ่งเสพบริโภค ที่จะสนองความต้องการเพื่อบรรลุจุดหมายที่ถูกต้องเป็นจริงของการบริโภคสินค้าและบริการแต่ละอย่าง

พร้อมนั้น การบริโภคด้วยปัญญาจะเป็นเกณฑ์มาตรฐานที่คุมการผลิต และจัดปรับกิจกรรมทางเศรษฐกิจอย่างอื่นๆ ให้พอดีป้องกันแก้ไขค่านิยมที่ผิดในสังคม เช่น ความนิยมฟุ้งเฟ้อฟุ่มเฟือย และลดการเบียดเบียนทั้งในสังคม และการเบียดเบียนธรรมชาติ ที่ทำให้มีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างสิ้นเปลืองสูญเปล่า และก่อมลภาวะเกินกำลังที่จะขจัด

ในทางตรงข้าม การบริโภคอย่างขาดปัญญา คือบริโภคโดยไม่ได้พิจารณา-ไม่ตระหนักถึงความมุ่งหมายที่แท้จริงของการเสพบริโภคสินค้าและบริการนั้นๆ เช่น บริโภคเพียงเพื่อสนองความต้องการทางค่านิยมในสังคม ให้โก้หรูหรา อวดฐานะ เป็นต้น นอกจากจะไม่สัมฤทธิ์จุดหมายที่แท้จริงของการบริโภคแล้ว ยังก่อให้เกิดความสิ้นเปลือง สูญเปล่า นำไปสู่การเบียดเบียนเพื่อนมนุษย์ และการทำลายสิ่งแวดล้อม

หน้าซ้ำ การบริโภคอย่างขาดปัญญานั้น ทั้งที่สิ้นเปลืองมากมาย แต่กลับทำลายคุณภาพชีวิตที่เป็นจุดหมายอันแท้จริงของการ

บริโภคไปเสียอีก เช่น บริโภคอาหารไก่หรรษา ลั่นเปลืองเงินหมื่นบาทไปแล้ว กลับทำลายสุขภาพ เกิดโรคภัย บั่นทอนร่างกายและชีวิตของตนเอง ในขณะที่ผู้บริโภคด้วยปัญญาจ่ายเงินเพียง ๕๐ บาท กลับบริโภคแล้วได้ประโยชน์ที่สัมฤทธิ์จุดหมายของการบริโภค

ยิ่งในยุคปัจจุบันที่เศรษฐกิจแบบธุรกิจเพื่อกำไรสูงสุด แผ่ขยายเป็นโลกาภิวัตน์ กิจกรรมเศรษฐกิจด้านการผลิต ได้ก้าวรุดหน้าไปไกล

ตามปกตินี้ ผู้ผลิตทำหน้าที่เสมือนรับใช้ผู้บริโภค หรือเป็นผู้สนองความต้องการของผู้บริโภค และผู้บริโภคเป็นผู้กำหนดการผลิต

แต่เวลานี้ การณ์กลับกลายเป็นว่า ผู้ผลิตมีอิทธิพลเหนือผู้บริโภค จนกระทั่งผู้ผลิตสามารถกำหนดการบริโภค ทำให้การบริโภคเป็นการสนองความต้องการเชิงธุรกิจของผู้ผลิต ด้วยการปลูกฝังความต้องการและปั่นกระแสค่านิยมใหม่ๆ ให้แก่ผู้บริโภค ซึ่งไม่เป็นผลดีอย่างแท้จริงแก่ผู้บริโภค และแก่โลก ทั้งโลกมนุษย์และโลกธรรมชาติ

นักผลิตที่ดี ผู้มีความคิดริเริ่ม จะประดิษฐ์สรรค์ผลิตภัณฑ์ใหม่ๆ ที่ช่วยให้ผู้บริโภคมีทางเลือกที่ดีขึ้นและเพิ่มขึ้นในการสนองความต้องการของตน เฉพาะอย่างยิ่งสิ่งใหม่ที่ขยายมิติทางปัญญา และเกื้อหนุนการพัฒนาชีวิตพัฒนาสังคม

ถ้าทำอย่างนี้ ก็เข้าหลัก "เศรษฐกิจเป็นปัจจัย" คือ เศรษฐกิจเป็นตัวเอื้อและเกื้อหนุนในระบบปัจจัยการ (ความเป็นเหตุปัจจัยในระบบองค์รวมที่ทุกอย่างทุกด้านสัมพันธ์อิงอาศัยส่งผลต่อกัน) ที่ครอบคลุมทั้งชีวิตจิตใจ สังคม ตลอดจนธรรมชาติทั้งหมด ที่จะให้อารยธรรมของมนุษยชาติดำเนินไปด้วยดี

แต่ที่เป็นปัญหากันอยู่ ก็คือ การผลิตที่มองผู้บริโภคเป็นเหยื่อ ที่จะสนองความต้องการทางธุรกิจที่มุ่งผลประโยชน์ ด้วยการ

ปลูกปั่นความต้องการเชิงเสพ เพื่อการบำรุงบำเรอปรนเปรอให้ลุ่ม
หลงมัวเมา จมอยู่ในวังวนของการบริโภค เพื่อเพิ่มผลประโยชน์ของ
ผู้ผลิต พร้อมไปกับการทำลายคุณภาพชีวิตของตนเองและบ้านรอน
องคร่วมแห่งระบบการดำรงอยู่ด้วยดี

ที่เป็นอย่างนี้ ก็เพราะผู้บริโภคขาดการพัฒนาตนเอง หรือ
พัฒนาตัวไม่ทันกับอารยธรรม อย่างน้อยก็ไม่ใช่ผู้บริโภคที่ฉลาด
และขาดความสามารถในการแข่งขันเชิงปัญญากับผู้ผลิต

เฉพาะอย่างยิ่ง ในประเทศที่กำลังพัฒนา ถ้าไม่สามารถพัฒนา
คนให้ผู้บริโภคด้วยปัญญาที่มีจำนวนเพิ่มขึ้นในอัตราส่วนที่สมควร
ประชาชนก็จะถูกระบบธุรกิจในประเทศพัฒนาแล้วที่เป็นผู้ผลิต ทำ
การมอมเมาล่อให้ตกอยู่ในกับดักแห่งค่านิยมที่เป็นทาสแห่งตัณหา
ของตนเอง ไม่มีพลังถอนตัวขึ้นมาจากภาวะด้อยหรือกำลังพัฒนา

ในภาวะเช่นนี้ ถ้าสังคมจะมีช่วงเวลาที่ยเรียกว่าเศรษฐกิจดี ก็
จะเป็นเศรษฐกิจที่ดีแค่ตัวเลขที่ลวงตา ซึ่งคลุมบังความเสื่อมไว้ ให้
ความอ่อนแอผูกหมองคงอยู่ได้นาน และแก้ไขได้ยากยิ่งขึ้น

จึงจำเป็นจะต้องมีการพัฒนาผู้บริโภค เพื่อให้ทันกับผู้ผลิต
และกระแสรธุรกิจ โดยให้ผู้ผลิต เป็นเพียงผู้นำเสนอสินค้าและบริการ
ตรงตามบทบาทที่ควรจะเป็น และผู้บริโภครู้จักใช้ปัญญาตัดสินใจ
ด้วยวิจารณญาณ ที่จะให้การบริโภคสัมฤทธิ์ประโยชน์ที่แท้จริง และผู้
บริโภคยังดำรงความเป็นอิสระ อยู่ในฐานะเป็นผู้กำหนดกระบวนการ
กรรมเศรษฐกิจให้สนองจุดหมายที่แท้จริงของมนุษย์

ดังนั้น **การบริโภคด้วยปัญญา**นี้ จึงเรียกว่าการบริโภคที่พอดี
ซึ่งเป็นแกนของเศรษฐกิจแบบพอดี หรือเศรษฐกิจมัชฌิมา ซึ่งสมควรจะ
เป็นเศรษฐกิจของมนุษย์ที่มีการศึกษา ผู้ได้พัฒนาตนแล้ว มีอารยธรรม

พูดอีกสำนวนหนึ่งว่า **การบริโภคด้วยปัญญา** เป็นจุดเริ่มและเป็นแกนของเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ เพราะเป็นสาระของเศรษฐกิจ และเป็นตัวกำหนด-ควบคุมกระบวนการกิจกรรมเศรษฐกิจทั้งหมด ตั้งแต่การผลิตจนถึงการโฆษณา ให้คงความเป็นเศรษฐกิจที่ดีที่สร้างสรรค์

พูดอย่างรวบรัดว่า **การบริโภคด้วยปัญญา** เป็นตัวแท้ของสัมมาอาชีวะ ที่จะเป็นองค์ประกอบแห่งอริยมรรคาคือชีวิตที่เป็นอยู่ดี

ย่ำว่า เศรษฐกิจมีขมิ้นมา โดยเฉพาะในแง่บริโภคด้วยปัญญานี้ ต้องสัมพันธ์ไปด้วยกันกับการพัฒนามนุษย์ คือการศึกษา และโยงเป็นปัจจัยแก่กันกับหลักการข้ออื่นๆ ของเศรษฐศาสตร์แนวพุทธนี้

๒. ไม่เบียดเบียนตน-ไม่เบียดเบียนผู้อื่น

คำว่า “ตน” หรือตนเอง หมายถึงมนุษย์แต่ละคน

๑) ทั้งใน **ด้านที่เป็นชีวิต** ที่เป็นส่วนในธรรมชาติ

๒) ทั้งใน **ด้านที่เป็นบุคคล** ที่เป็นส่วนในสังคม

คำว่า “ผู้อื่น” หมายถึง

๑) **หมู่มนุษย์** ที่ยกเอาตนเองเป็นส่วนพิเศษแยกออกไปต่างหาก คือนอกจากตัวเอง ได้แก่สังคมที่ตนเข้าไปอยู่ร่วมด้วย

๒) **ระบบนิเวศ** รวมถึงสิ่งแวดล้อม หรือโลกทั้งหมด

ความหมายในหัวข้อนี้นี้ ชัดเจนในตัวพอสมควรแล้ว จึงไม่ต้องบรรยายมาก ควรพูดแต่เพียงว่า มนุษย์ในฐานะเป็นส่วนร่วมอยู่ในระบบสังคมและสิ่งแวดล้อมทั้งหมด จะอยู่ดีมีสุขได้ นอกจากไม่เบียดเบียนตนแล้ว ก็ต้องเป็นส่วนร่วมที่ดีที่เกื้อกูล ไม่ก่อความเสียหาย เสื่อมโทรมแก่ระบบที่ตนอาศัยอยู่ด้วยนั้น เพราะความดำรงอยู่ด้วยดี

หรือทุกขภัยความเดือดร้อนที่เกิดแก่ระบบนั้น ย่อมมีผลถึงตนเอง

ก่อนหน้านี้ไม่นาน (ช่วงก่อน ค.ศ. ๑๙๗๐ หรือ พ.ศ. ๒๕๑๓) เศรษฐศาสตร์เรียกได้ว่าไม่เอาใจใส่เรื่องสิ่งแวดล้อมเลย เพราะถือว่าอยู่นอกขอบเขตความเกี่ยวข้องของตน

แต่หลังจากนั้นไม่นาน เศรษฐศาสตร์ก็ถูกความจำเป็นบังคับให้เดินไปในทางตรงข้าม คือหันมาให้ความสำคัญอย่างมากแก่ความอยู่ดีของสิ่งแวดล้อม และการพัฒนาที่ยั่งยืน เพราะกิจกรรมเศรษฐกิจในยุคที่ผ่านมา ได้เป็นปัจจัยตัวเอกที่ก่อให้เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อมทั้งหมด ที่โลก (ทั้งโลกมนุษย์และโลกธรรมชาติ) ได้ประสบ

แต่เศรษฐศาสตร์ไม่ควรจะรอให้ถูกความจำเป็นบังคับ จึงค่อยสนใจปัญหาต่างๆ เพราะในความเป็นจริง ปัญหาต่างๆ โยงถึงกันหมด และเศรษฐกิจมีบทบาทสำคัญในเรื่องที่เศรษฐศาสตร์ยังอาจจะไม่สนใจด้วย เช่น บทบาทของเศรษฐกิจต่อความอยู่ดีของชีวิต ที่ไม่ใช่แค่มีกินมีใช้ หรือ well-being ที่ไม่ใช่แค่ wealth หรือแค่ material well-being ในความหมายที่อาจจะมองแคบๆ

ดังเช่นปัญหาสิ่งแวดล้อมนั้น ก็เป็นตัวอย่งที่ทำให้สดขึ้นมาว่า เศรษฐศาสตร์จะต้องโยงและเชื่อมต่อกันตัวเองไปเกื้อหนุนระบบการดำรงอยู่ด้วยดีของมนุษย์ทั้งหมด ทั้งด้านชีวิต สังคม และสิ่งแวดล้อม

ก่อนจะผ่านหัวข้อนี้ไป มีจุดที่ควรยกขึ้นมาพูดไว้เป็นที่สังเกตเล็กน้อยว่า คำว่า “ไม่เบียดเบียนตน” นั้น มิใช่หมายความว่าเพียงแค่ว่า ไม่ปล่อยตัวให้หอดอยากขาดแคลน แต่มีปัจจัย ๔ และเครื่องใช้สอยอำนวยความสะดวกต่างๆ ให้เพียงพออยู่ผาสุกเท่านั้น แต่หมายรวมถึงการละเว้นพฤติกรรมทางเศรษฐกิจที่เป็นโทษต่อชีวิตของตนเอง แม้โดยไม่เจตนา และรู้ไม่เท่าถึงการณ์ เช่น การไม่รู้จักรับบริโภค

ด้วยปัญญา บริโภคไม่รู้จักประมาณ หรือไม่รู้พอดีด้วย

ดังที่ยกตัวอย่างบ่อยๆ บางคนอาจจะใช้จ่ายเงินมากมาย บริโภคอาหารที่หรูหราฟุ่มเฟือยสนองความต้องการของตัวตนในทาง เอร็ดออร่อย หรือค่านิยมโก้แสดงฐานะในสังคม แต่กินอาหารนั้นแล้ว ไม่สนองความต้องการของชีวิต กลับเป็นโทษ บั่นทอนสุขภาพ ทำ ร้ายร่างกายของตนเอง ในระยะสั้นบ้าง ระยะยาวบ้าง อย่างนี้ก็เรียกว่าเบียดเบียนตน

การไม่เบียดเบียนตนในแง่นี้ หมายถึง การบริโภคด้วย ปัญญาที่สนองความต้องการของชีวิต ให้มีสุขภาพดีเป็นต้น ดังเคย กล่าวแล้ว

การเบียดเบียนตนอีกอย่างหนึ่งสำคัญมาก เพราะสัมพันธ์ กับธรรมชาติของมนุษย์ และการที่จะมีชีวิตที่ดี ซึ่งเป็นจุดหมายที่แท้ ของกิจกรรมเศรษฐกิจ กล่าวคือ มนุษย์นี้เป็นสัตว์พิเศษที่ฝึกศึกษา ได้ และจะมีชีวิตที่ดีงาม เป็นสัตว์ประเสริฐได้ ด้วยการฝึกศึกษานั้น

มนุษย์จะมีชีวิตที่ดีงามยิ่งขึ้นๆ ด้วยการฝึกศึกษาให้มีพฤติ กรรม กาย วาจา ที่ประณีตงดงาม ชำนิชำนาญ ทำการได้ผลดียิ่งขึ้น จิตใจมีคุณธรรม มีสมรรถภาพเข้มแข็งมั่นคง มีความสุขสดชื่นมาก ขึ้น มีปัญญาเข้าใจความจริงของสิ่งต่างๆ สามารถสร้างสรรค์ศิลป- วัฒนธรรมและผลงานสร้างสรรค์ทางปัญญา ตลอดจนนำชีวิตจิตใจเข้า ถึงสันติสุขและอิสรภาพที่แท้จริงได้

การบริโภคปัจจัย ๔ เป็นต้น เป็นปัจจัยเกื้อหนุนให้มนุษย์ สามารถพัฒนาศักยภาพที่กล่าวนี้

แต่ถ้ามนุษย์ปล่อยตัวให้ขาดแคลนสิ่งบริโภคนี้นี้ก็ดี บริโภค ด้วยโมหะ เกิดความลุ่มหลงมัวเมา จมอยู่กับการเสพบริโภคหา

ความสุขทางอาภิส ตัดโอกาสของตนเองจากการฝึกศึกษาพัฒนา ศักยภาพนั้น ก็ชื่อว่าเป็นการเบียดเบียนตน

ในยุคปัจจุบันนี้ สังคมมนุษย์บางส่วนมีวัตถุประสงค์นับ ว่าพร้อมพร้อม แต่แทนที่จะใช้สิ่งเหล่านี้เป็นโอกาสในการที่จะพัฒนา ศักยภาพของตนให้ชีวิตเข้าถึงสิ่งดีงามสุขประเสริฐสูงขึ้นไป มนุษย์ จำนวนมากกลับหลงระเหิมมัวเมา จมอยู่กับการเสพบริโภคอย่างฟุ้ง เพื่อฟุ่มเฟือย ตกอยู่ในความประมาท ทั้งศักยภาพแห่งชีวิตของตน ให้สูญสิ้นไปเปล่าอย่างน่าเสียดาย

จึงจะต้องให้มนุษย์ดำเนินชีวิตอยู่บนฐานของเศรษฐกิจ ที่ นอกจากไม่เบียดเบียนผู้อื่นแล้ว ก็ไม่เบียดเบียนตนเองในความ หมายถึงกล่าวมานี้ด้วย

๓. เศรษฐกิจเป็นปัจจัย

การสร้างความสำเร็จสมัยใหม่ได้เน้นความขยายตัวเติบโต ทางเศรษฐกิจ คือ มุ่งความมั่งคั่งพร้อมพร้อมทางวัตถุหรือสิ่งเสพ บริโภค ตลอดจนมา

จนกระทั่งถึงช่วงระยะ พ.ศ. ๒๕๓๐ จึงได้ยอมรับกันอย่าง กว้างขวางชัดเจนและเป็นทางการทั่วโลก โดยประกาศขององค์การ สหประชาชาติ ว่าการพัฒนาที่ได้ทำกันมานั้นเป็น *การพัฒนาที่ไม่ยั่งยืน*

เป็นที่ยอมรับกันด้วยว่า การพัฒนาที่ไม่ยั่งยืนนั้นมีสาเหตุ หลักคือการพัฒนาเศรษฐกิจที่ผิดพลาด โดยไม่คำนึงถึงผลกระทบ ต่อสิ่งแวดล้อม และเป็นการพัฒนาอย่างไม่สมดุล มิได้บูรณาการเข้า กับการพัฒนาคน

อย่างไรก็ตาม ทั้งที่ยอมรับความผิดพลาดแล้ว แต่การแก้ไขที่จริงจังตามที่ยอมรับนั้นก็ยังไม่มี การพัฒนาที่เน้นความมั่งคั่งพรั่งพร้อมทางเศรษฐกิจ อย่างขาดบูรณาการ โดยไม่สมดุล ก็ยังดำเนินต่อมา การพัฒนาที่ยั่งยืน และการพัฒนาที่สมดุลมีบูรณาการ ยังเป็นเพียงคำพูดสำหรับไว้อ้างอิงหรืออวดอ้างกันต่อไป

สาเหตุที่ทำให้ยังแก้ปัญหาไม่ได้นั้น อาจพูดได้ว่า เพราะหลักการที่จะแก้ไขยังไม่ชัดเจน และไม่มีความมั่นใจในทางออก แต่ก็ยังไม่ใช้ตัวเหตุที่แท้

สาเหตุใหญ่ที่แท้จริงก็คือ การแก้ไขปัญหานั้น ขัดต่อสภาพจิตใจ หรือฝืนความปรารถนาของคน

การพัฒนาเศรษฐกิจในยุคที่ผ่านมา ได้สร้างความเคยชินทางจิตใจหรือจิตนิสัยขึ้นมา ให้คนมองความมั่งคั่งพรั่งพร้อมทางวัตถุ หรือความเจริญทางเศรษฐกิจนั้น ว่าเป็นจุดหมายของชีวิตและของสังคม และฝากความหวังในความสุขไว้กับการมีสิ่งเสพบริโภค บำรุงบำเรอให้มากที่สุด

พูดง่าย ๆ ว่า **แนวคิดความเชื่อกระแสหลักของคนยุคนี้ คือ การมองเศรษฐกิจ หรือความพรั่งพร้อมทางวัตถุเป็นจุดหมาย**

เราต้องยอมรับว่า เรื่องเศรษฐกิจหรือวัตถุเสพบริโภคนั้นมีความสำคัญและจำเป็นที่จะทำให้นักุษย์มีชีวิตอยู่ได้ แต่ไม่ใช่เท่านั้น เศรษฐกิจหรือการมีวัตถุยังมีความสำคัญเหนือขึ้นไปกว่านั้นอีก

ถ้าเศรษฐกิจขัดข้อง เริ่มแต่ขาดแคลนปัจจัย ๔ มนุษย์จะไม่สามารถพัฒนาและทำการสร้างสรรค์ทางจิตใจและทางปัญญาที่สูงขึ้นไป ซึ่งเป็นสาระที่แท้จริงของวัฒนธรรมและอารยธรรม และเป็นคุณค่าที่แท้จริงของความเป็นมนุษย์

ตรงนี้หมายความว่า เศรษฐกิจหรือความมีวัตถุเสพบริโภค พร้อมพร้อมนั้นมิใช่เป็นจุดหมายของมนุษย์ แต่เป็นปัจจัย ทั้งในแง่ที่จะให้มนุษย์มีชีวิตอยู่ได้ และที่จะให้สามารถสร้างสรรค์และเข้าถึงสิ่งดีงามประเสริฐที่สูงขึ้นไปเท่าที่มนุษย์มีศักยภาพซึ่งจะพัฒนาขึ้นไปได้

ทั้งนี้เหมือนในเรื่องที่พระพุทธเจ้าทรงให้จัดอาหารให้คนเลี้ยงโคผู้หิวรับประทานให้กายอิ่มก่อน เพื่อให้เขามีกำลังพร้อมที่จะฟังธรรม และก้าวสู่ความเจริญงอกงามทางจิตปัญญาสูงขึ้น

ถ้ามนุษย์มองเศรษฐกิจเป็นจุดหมาย เขาก็จะฝากความหวังและความสุขไว้กับวัตถุเสพบริโภค พร้อมทั้งสาละวนวุ่นวายกับการแสวงหาวัตถุ ทำชีวิตและสังคมให้จมอยู่กับความลุ่มหลงหมกมุ่นในสิ่งเสพบริโภคเหล่านั้น และทวีการเบียดเบียนในโลก กลายเป็นว่าเงินสะพัดเพื่อความชั่วสะพรั่ง

อย่างที่พูดแล้วในหัวข้อก่อนว่า น่าเสียดายที่คนเหล่านั้น เอาชีวิตไปติดจมอยู่เพียงแค่นั้น ไม่ได้พัฒนาศักยภาพที่เขามีอยู่ให้ก้าวขึ้นสู่คุณค่าดีงามประเสริฐที่สูงขึ้นไป ปลดปล่อยศักยภาพที่ตนมีอยู่ให้สูญไปเสียเปล่า กลายเป็นความเจริญที่ไร้คุณภาพ

ภาวะอย่างนี้ ก็เหมือนกรณีพระเจ้ามนุชาตุ ที่ว่า บุคคลโลกคนเดียวมีอายุยืนยาวออกไป วัตถุเสพบริโภคมากเท่าไรก็ไม่สามารถสนองความต้องการให้เพียงพอ

(ส่วนในกรณีของมัลธัส เมื่อจำนวนประชากรเพิ่มมากขึ้นไป วัตถุเสพบริโภคก็เพิ่มไม่ทันที่จะสนองความต้องการให้เพียงพอ)

ถ้าเศรษฐศาสตร์จะมีบทบาทช่วยสร้างสรรค์อารยธรรมมนุษย์ ก็จะต้องมองเศรษฐกิจหรือความเจริญทางวัตถุเป็นปัจจัย ที่จะเกื้อหนุนให้มนุษย์พร้อมหรือมีโอกาสดียิ่งขึ้นๆ ในการที่จะพัฒนา

ศักยภาพของตน ให้สามารถทำการสร้างสรรค์และบรรลุถึงความเจริญงอกงามทางจิตใจและทางปัญญาที่สูงขึ้นไป อันสมกับคุณค่าแห่งความเป็นมนุษย์ของตน และทำให้วัฒนธรรม-อารยธรรมงอกงามประณีตยิ่งขึ้น

เศรษฐศาสตร์อาจจะพูดตัดบทตามแบบของวิชาการในยุคแยกส่วนชำนาญพิเศษว่า การทำอย่างนั้นเกินหรืออยู่นอกขอบเขตของเศรษฐศาสตร์ เศรษฐศาสตร์เกี่ยวข้องเพียงแค่พยายามทำให้มนุษย์มีวัตถุดิบและปัจจัยของความต้องการทางเศรษฐกิจเท่านั้น

แต่การตัดบทแยกตัวเช่นนั้น เป็นไปไม่ได้ เพราะกิจกรรมทางเศรษฐกิจทุกอย่างจะเป็นอย่างไร ย่อมไม่พ้นอิทธิพลของชีวิตทัศน์และโลกทัศน์ในตัวคน และการแยกตัวเช่นนั้น ก็พ้นสมัยไปแล้ว ดังที่เศรษฐศาสตร์ได้ยอมรับเอาเรื่องสิ่งแวดล้อมเข้ามาอยู่ในขอบเขตของตนด้วย

เมื่อยอมรับความสำคัญของระบบนิเวศทางฝ่ายธรรมชาติภายนอกแล้ว เศรษฐศาสตร์ก็หนีไม่พ้นที่จะต้องสนใจเรื่องของชีวิตต่อไป และจะต้องสัมพันธ์กับแดนส่วนอื่นของสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ด้วย

การบริโภคนั้นเป็นจุดหมายปลายทางของกระบวนการทางเศรษฐกิจแล้ว ก็มาเป็นจุดเริ่มของปัญหาในความสัมพันธ์กับธรรมชาติอีกชั้นใด การบริโภคที่เป็นจุดจบของการสนองความต้องการให้เกิดความพอใจแก่บุคคลแล้ว ก็มาเป็นจุดเริ่มของการที่ชีวิตจะพัฒนาสู่ความงอกงามและการสร้างสรรค์ต่างๆ ฉะนั้น

เมื่อประมาณ ๖๐ ปีก่อนโน้น มีนักเศรษฐศาสตร์ไทยท่านหนึ่งเขียนไว้ในหนังสือของท่านตอนหนึ่ง มีใจความว่า เมื่อพิจารณาในแง่

เศรษฐศาสตร์ พระพุทธรูปองค์หนึ่ง กับปูยหนึ่งเซ่ง ก็(มีค่า)ไม่ต่างกัน

ข้อความนี้ไม่ได้ยกมาพูดเพื่อว่ากล่าวกัน แต่ให้รู้ว่ำนั่นคือทัศนะในยุคที่แนวคิดแยกส่วนชำนาญพิเศษทางวิชาการกำลังเฟื่องเต็มที่ และเป็นตัวอย่างคำกล่าวเพื่อแสดงให้เห็นว่าเศรษฐศาสตร์เป็นวิทยาศาสตร์ จึงเป็นศาสตร์ที่ปลอดคุณค่า คือ value-free

ไม่ต้องพูดถึงแง่ที่ว่าในคำพูดนั่นเอง มีเรื่องของคุณค่าแฝงอยู่ด้วยหรือไม่ แต่เวลานี้ต้องพูดเลยไปกว่านั้นแล้วว่า ยุคของวิทยาศาสตร์ตามแนวคิดแยกส่วนและวิทยาศาสตร์ที่มองธรรมชาติเฉพาะด้านวัตถุ กำลังจะหมดสิ้นหรือพ้นสมัย วิชาการก้าวหน้ามาถึงยุคที่มนุษย์สำนึกในการที่จะโยงความสัมพันธ์มองถึงบูรณาการ

ในการที่เศรษฐศาสตร์จะทำหน้าที่ได้ผลตามวัตถุประสงค์ของเศรษฐศาสตร์เองก็ดี โดยความสอดคล้องของโอกาสแห่งยุคสมัยก็ดี สิ่งสำคัญที่จะทำเวลานี้ คงมิใช่การพยายามแสดงตนว่าปลอดคุณค่า/value-free แต่ **ภารกิจสำคัญที่น่าจะทำก็คือ การแยกและโยงให้เห็นว่า สาระส่วนที่ปลอดคุณค่า จะไปโยงประสานกับส่วนที่เป็นเรื่องของคุณค่าได้อย่างไร**

ที่ว่ำนี้น่าจะหมายความว่า เศรษฐศาสตร์จะต้องไปศึกษาทุกเรื่องทั่วไปหมดจนพว่ เศรษฐศาสตร์ก็ยังคงดำรงความเป็นศาสตร์เฉพาะสาขาหรือชำนาญพิเศษเฉพาะทางอยู่นั่นเอง

แต่หมายถึงการที่เศรษฐศาสตร์นั้นจะต้องจับจุดประสานสัมพันธ์ส่งต่อเป็นต้นให้ถูกต้อง เชื่อมโยงกับแดนด้านอื่นแห่งปัญญาของมนุษย์ โดยมีจุดหมายเพื่อร่วมกันหนุนนำให้มนุษย์มีชีวิตที่ดีงามอยู่ในสังคมที่สันติสุข และในโลกที่รื่นรมย์น่าอยู่อาศัย

ถ้ามนุษย์มีวัตถุพรั่งพร้อมด้วยภาวะพูนขึ้นของเศรษฐกิจแล้ว

ลุ่มหลงมัวเมาจนอยู่แค่นั้น ปล่อยศัยภาพให้สูญไปเปล่า มีชีวิตและสังคมที่ต่ำทรมาลงไป เป็นความเจริญที่ไร้คุณภาพ ซึ่ง**คนได้วัตถุเพื่อสูญเสียความเป็นมนุษย์** เศรษฐศาสตร์ก็จะไม่พ้นถูกเรียกอีกว่าเป็น dismal science ในความหมายซึ่งลึกกว่าที่ฝรั่งเคยเรียกแต่เดิม

แต่ถ้าเศรษฐศาสตร์ให้มนุษย์จัดการกับเศรษฐกิจอย่างเป็นปัจจัยตามนัยที่กล่าวมา เศรษฐศาสตร์ก็

- จะไม่ติดจมอยู่กับการพยายามทำให้ **เศรษฐกิจพร้อม** สำหรับสนองการบำรุงบำเรอตนของบางคนบางกลุ่ม แต่
- จะมุ่งทำให้ **เศรษฐกิจพอเพียง** ที่จะให้ทุกคนพร้อมสำหรับการก้าวไปสร้างสรรค์ชีวิตสังคมและโลกที่ดีงามผาสุก

เศรษฐกิจที่ว่่านนี้ ไม่ใช่เสรีนิยมที่จมอยู่กับความลุ่มหลงมัวเมาเอาแต่ตัวจะเสพ และไม่ใช้สังคมนิยมเสมอภาคที่ฝืนใจจำยอมอยู่กับภาวะเข้มงวดกดดันอย่างเท่าเทียมกัน แต่เป็นความพอเพียงที่จะสนองความต้องการของคนหลากหลาย ที่กำลังพัฒนาทนท่ามกลางความพร้อมพร้อมแห่งองค์ประกอบทุกส่วนของอารยธรรม

ถ้าเศรษฐศาสตร์มองเศรษฐกิจเป็นปัจจัยอย่างนี้ เศรษฐศาสตร์ก็จะมีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในการสร้างสรรค์อารยธรรมของมนุษย์ สมตามจุดหมายที่ควรจะเป็น และทั้งจะสมกับชื่อที่เรียกในภาษาไทยว่า **เศรษฐศาสตร์** ซึ่งแปลว่า “ศาสตร์อันประเสริฐ”

๔. สอดคล้องกับธรรมชาติของมนุษย์

สภาพจิตหรือแรงจูงใจอย่างหนึ่งที่เกี่ยวข้องอย่างมากกับเรื่องเศรษฐกิจ ก็คือความอยากได้ ที่เรียกว่า **ความโลภ** (greed)

นักเศรษฐศาสตร์บางท่านถือว่า ความโลภเป็นธรรมชาติของมนุษย์ ดังนั้น จึงไม่เป็นความเสียหายอย่างใดที่จะให้คนทำกิจกรรมเศรษฐกิจด้วยความโลภ

ยิ่งกว่านั้น บางท่านก็เห็นว่า ควรสนับสนุนความโลภ เพราะจะเป็นเครื่องกระตุ้นรั้าให้คนขยันขันแข็ง มีการแข่งขันอย่างแรงเข้ม ทำให้กิจกรรมเศรษฐกิจดำเนินไปอย่างมีพลัง เช่น เพิ่มผลผลิตได้มาก เป็นต้น

ที่ว่าความโลภเป็นธรรมชาติของมนุษย์นั้น ก็ถูกต้อง แต่บกพร่อง คือขาดการจำแนกแยกแยะ และเป็นการมองด้านเดียว เป็นความเข้าใจในธรรมชาติของมนุษย์ที่ไม่เพียงพอ เป็นได้เพียงการทักท้วงในทางกำหนัดและการคิดเห็น โดยมีได้มีการศึกษาอย่างแท้จริง ซึ่งเป็นจุดอ่อนสำคัญอย่างหนึ่งที่ทำให้เศรษฐศาสตร์ยากที่จะแก้ปัญหาของมนุษย์ได้

ข้อสังเกตบางอย่างเกี่ยวกับความบกพร่องของคำกล่าวว่า “ความโลภเป็นธรรมชาติของมนุษย์” นั้น คือ

ก) ความโลภเป็นธรรมชาติของมนุษย์ก็จริง แต่เป็นเพียงธรรมชาติอย่างหนึ่งของมนุษย์นั้น มนุษย์ยังมีคุณสมบัติอย่างอื่นอีกมาก รวมทั้งคุณสมบัติที่ตรงข้ามกับความโลภนั้น เช่น ความมีเมตตา กรุณา ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ตลอดจนเสียสละ ซึ่งก็เป็นธรรมชาติของมนุษย์ด้วยเช่นกัน

ข) บางคนมองความโลภที่ว่าเป็นธรรมชาติของมนุษย์นั้น เหมือนอย่างที่เราเห็นว่าความโลภเป็นธรรมชาติของสัตว์ทั้งหลายอื่นทั่วไป เช่น ช้าง ม้า วัว ควาย สุนัข หนู หมู แมว เป็นต้น แต่ความ

จึงหาเหมือนกันไม่

ความอยากได้ของสัตว์อื่น (ดิรัจฉาน) เหล่านั้น เป็นไปตาม สัญชาตญาณ เมื่อได้สนองความต้องการในการกิน อยู่ สืบพันธุ์ ขึ้น พื้นฐานแล้ว ก็จบ

แต่**ความโลภของมนุษย์** มีการปรุงแต่งด้วยศักยภาพในการคิด ทำให้ขยายขอบเขต ทั้งด้านปริมาณ และขีดระดับ เช่นทำให้เกิด ความรุนแรงอย่างไม่จำกัด ดังที่ความโลภของคนคนเดียว อาจเป็น เหตุให้ฆ่าคนอื่นเป็นจำนวนล้าน อาจทำให้เกิดการทำลายล้าง ก่อ ความพินาศแก่เพื่อนมนุษย์ แก่สังคม และแก่ธรรมชาติ หรือโลกนี้ อย่างคำนวณนับมิได้

ยิ่งกว่านั้น ในการที่จะสนองความโลภ มนุษย์อาจใช้ความ พลิกละเล่นชักเยื้องด้วยวิธีการต่างๆ ในทางทุจริตได้ซับซ้อนพิสดาร อย่างที่ไม่มีในสัตว์อื่นทั้งหลาย ความโลภถ้าจัดการไม่ถูกต้อง จึงก่อ ปัญหาใหญ่ยิ่ง

ค) นักเศรษฐศาสตร์บางท่านถึงกับเข้าใจว่าความโลภเป็นสิ่งที่ ดี โดยเข้าใจว่าทำให้ย่นชั้นแข็งอย่างทีกล่าวแล้ว เป็นต้น บางที พาลไปนึกว่าวงการเศรษฐศาสตร์เห็นอย่างนั้น

แต่นักเศรษฐศาสตร์ใหญ่ๆ ที่สำคัญ แม้แต่ในกระแสหลักเอง ก็รู้ว่าความโลภเป็นความชั่ว

ดังเช่น เคนส์ (John Maynard Keynes) มองว่าความโลภ เป็นความชั่วอย่างหนึ่ง เพียงแต่มนุษย์ยังต้องอาศัยใช้ประโยชน์จาก มันไปก่อนอีกสักกระยะหนึ่ง (“อย่างน้อย อีก ๑๐๐ ปี”) โดยเขาเข้าใจ ว่า ความโลภ อยากได้เงินทองนี้ จะต้องมีย่อไปก่อน จนกว่า

เศรษฐกิจจะเติบโต สนองความต้องการของมนุษย์ได้เพียงพอ และ
ทำให้มีศักยภาพที่จะกำจัดความยากไร้ให้หมดไป

["For at least another hundred years we must pretend to ourselves and to every one that fair is foul and foul is fair; for foul is useful and fair is not. Avarice and usury and precaution must be our gods for a little longer still." - *Essays in Persuasion*, ch. 5, "The Future" (1931)]

(หลายคนคงบอกว่า สำหรับเศรษฐกิจแบบที่เป็นอยู่ ถ้าจะ
รออย่างเคสส์ว่านี้ ให้เวลาอีก ๕๐๐ ปี หรือให้เศรษฐกิจโตอีก ๕๐๐
เท่า ก็ไม่มีทางขจัดความยากไร้ได้สำเร็จ)

แต่ที่สำคัญที่สุดคือ ๒ ข้อต่อไป ได้แก่

ง) นักเศรษฐศาสตร์เหล่านั้น ไม่เข้าใจธรรมชาติของ
โลก ไม่รู้จักความหมายของมันจริง มองเห็นคลุ้มเครือและพรวามัว
เริ่มแต่ไม่รู้ว่าความต้องการ ที่เรียกว่าความอยาก มีความแตกต่าง
กัน แยกในระดับพื้นฐานก็มี ๒ ประเภท ซึ่งจะเห็นได้จากตัวอย่าง

◆ เด็กชาย ก. กวาดเข็ดดูบ้าน เพราะอยากให้บ้านสะอาด

○ แต่เด็กชาย ข. กวาดเข็ดดูบ้าน เพราะอยากได้ขนมเป็น
รางวัล

◆ คนในวงวิชาการคนหนึ่ง เขียนหนังสือหรือทำงานวิจัยขึ้น
มาเรื่องหนึ่ง เพราะอยากให้คนรู้เข้าใจเรื่องนั้น จะได้ช่วย
กันแก้ปัญหาหรือทำการสร้างสรรค์แก้สังคมอย่างใด
อย่างหนึ่ง

○ แต่คนในวงวิชาการอีกคนหนึ่ง เขียนหนังสือหรือทำงาน
วิจัยขึ้นมาเรื่องหนึ่ง เพราะอยากได้คะแนนมาเลื่อนชั้น

หรือได้คำตอบแทนจำนวนหนึ่ง

ในตัวอย่าง ๒ แบบ ๒ ข้อนี้

๑. ความอยากแบบแรก เป็นความต้องการทำให้สิ่งใดสิ่งหนึ่งเกิดขึ้น ซึ่งเป็นความต้องการผลโดยตรงของการกระทำ

ความต้องการนี้เมื่อเกิดขึ้นแล้ว ก็เป็นเหตุให้เกิดการกระทำโดยตรง ได้แก่ความอยากทำ (ในที่นี้หมายถึงเอาการทำให้เพื่อผลที่ดี หรือทำให้ดี ที่เรียกว่าการสร้างสรรค์ = ใฝ่สร้างสรรค์) ด้วยความต้องการผลของการกระทำนั้น

๒. ความอยากแบบที่สอง เป็นความต้องการได้สิ่งสำเร็จแล้วอย่างหนึ่งมาครอบครอง หรือเพื่อเสพบริโภค แต่ตนยังไม่มีสิทธิในสิ่งนั้น และมีเงื่อนไขว่าจะต้องทำอะไร (อีกอย่างหนึ่งต่างหาก) จึงจะได้รับสิ่งที่ตนต้องการ

ความต้องการนี้เมื่อเกิดขึ้นแล้ว ไม่เป็นเหตุให้เกิดการกระทำ (สร้างสรรค์) โดยตรง แต่ทำให้หาทางดิ้นรนขวนขวายอย่างใดอย่างหนึ่งเพื่อให้ได้มา โดยเฉพาะถูกกำหนดด้วยเงื่อนไข ให้ต้องทำ (งานนี้) จึงจะได้ (สิ่งนั้น) เรียกว่า ความอยากได้ ซึ่งจะทำได้เพราะถูกกำหนดโดยเงื่อนไข เพราะไม่ต้องการผลของการกระทำนั้นโดยตรง (เช่น ไม่ต้องการความสะอาด) แต่ต้องการผลตามเงื่อนไข (เช่น อยากได้ขนมรางวัล)

ความอยากที่เรียกว่า ความโลภ หรือโลภะ นั้น ได้แก่ความอยากในข้อที่ ๒ คือ ความอยากได้

ส่วนความอยากในข้อที่ ๑ มีชื่อเรียกต่างหากว่า จันทะ แปลว่า ความอยากทำ หมายถึงอยากทำให้เกิดผลดีอย่างใดอย่างหนึ่ง

บางทีจึงเรียกว่าอยากสร้างสรรค์ (รวมทั้งอยากทำให้รู้ด้วย)*

เนื่องจากความเป็นเพียงความอยากได้ คนที่โลภนั้น เขามีได้อยากทำ และมีได้ต้องการผลของการกระทำนั้น เขาจะทำต่อเมื่อมี **เงื่อนไข** ว่า “ต้องทำจึงจะได้” ถ้าได้โดยไม่ต้องทำ ย่อมจะตรงกับความต้องการมากที่สุด

ดังนั้น เมื่อต้องทำ เขาจึงทำด้วยความจำใจหรือไม่เต็มใจ คือทำด้วยความทุกข์ และไม่เต็มใจทำ ทำให้ต้องจัดตั้งระบบการบังคับควบคุม ซึ่งอาจจะซับซ้อนและฟอนเฟะ

นอกจากนั้น ถ้าหลีกเลี่ยงได้เขาจะไม่ทำ แต่จะหาทางได้โดยไม่ต้องทำ จึงเป็นเหตุให้เกิดการทุจริต และการเบียดเบียนต่างๆ ในสังคมได้ทุกรูปแบบ

ในเมื่อความโลภ คือความอยากได้ (และความอยากทำที่เรียกว่า **ฉันทะ**) มีบทบาทสำคัญมากในชีวิตของมนุษย์ โดยเฉพาะเป็นตัวนำและขับเคลื่อนกิจกรรมเศรษฐกิจ จึงมีความสำคัญต่อเศรษฐกิจอย่างมาก ถ้าเศรษฐศาสตร์จะให้เศรษฐกิจก่อผลดีแก่ชีวิตและสังคมมนุษย์ ก็จะต้องทำความรู้จักและจัดการกับมันให้ถูกต้อง ซึ่งในขั้นนี้จะสัมพันธ์กับข้อต่อไปด้วย

๑) แนวคิดตะวันตกมองธรรมชาติของมนุษย์แบบนิ่ง หรือตายตัว (static) เศรษฐศาสตร์ปัจจุบันซึ่งเจริญมาตามแนวคิดตะวันตกนั้น จึงมองความโลภ และความต้องการต่างๆ เป็นแบบเดียว หรือเหมือนว่าจะต้องเป็นอย่างนั้นตลอดไป และมุ่งแต่จะสนองความต้องการในแบบหนึ่งแบบเดียวนั้นดังไป

* ในที่นี้ยังไม่ได้พูดถึงความต้องการ คือความจำเป็นที่พึงต้องมีต้องได้ ที่ฝรั่งเรียกว่า need

แต่ที่จริง ธรรมชาติของมนุษย์นั้นเปลี่ยนแปลงได้ และตรงนี้เป็นประเด็นสำคัญที่สุด

ธรรมชาติของมนุษย์ คือ เป็นสัตว์พิเศษที่ฝึกศึกษาพัฒนาได้ และการฝึกศึกษานี้เป็นหน้าที่ของทุกชีวิต พร้อมกับเป็นภารกิจของสังคม

การฝึกศึกษา เป็นหัวใจของการจัดการเกี่ยวกับชีวิตและสังคมมนุษย์ทั้งหมด ในการที่จะให้มีชีวิตที่ดี และให้สังคมมีสันติสุข เป็นคุณสมบัติพิเศษที่ทำให้มนุษย์สามารถเป็นสัตว์ประเสริฐ และมีวัฒนธรรมมีอารยธรรมเจริญงอกงามได้

โดยเฉพาะจุดที่สำคัญยิ่ง ซึ่งเกี่ยวข้องกับเศรษฐศาสตร์มาก คือ เรื่อง**ความต้องการ** รวมทั้ง**ความอยาก ๒ แบบ**ข้างต้น ซึ่งปรับเปลี่ยนพัฒนาได้

ความต้องการนี้ เมื่อพัฒนาปรับเปลี่ยนไป นอกจากทำให้เปลี่ยนแปลงพฤติกรรม ซึ่งรวมทั้งพฤติกรรมทางเศรษฐกิจแล้ว ก็เป็นปัจจัยนำการเปลี่ยนแปลงอย่างอื่นอีกมากมาย รวมทั้งการพัฒนาความสุขด้วย

การพัฒนาคุณสมบัติเช่นว่านี้แหละ คือการพัฒนาคุณภาพคน ซึ่งสัมพันธ์สอดคล้องไปด้วยกันกับการพัฒนาเศรษฐกิจ ชนิดที่เป็นปัจจัยแก่กันและกันกับการพัฒนามนุษย์ในความหมายที่ถูกต้อง

ขอยกตัวอย่างเล็กน้อย เช่นในเรื่องการทำงาน เมื่อเราพัฒนาความต้องการโดยมีฉันทะในการทำงาน หรือเปลี่ยนจากความอยากแบบโลภะ มาเป็นความอยากแบบฉันทะ ความหมายของงานและทำที่ต่องานก็เปลี่ยนไป

อยากได้ (โลภะ)

- การทำงานเป็นเงื่อนไข เพื่อให้ได้สิ่งที่ต้องการ
- ทำงานด้วยจำใจทุกข์ รอเวลาไปหาความสุข
- ทำงานด้วยทุกข์ เพื่อให้ได้เงินไปซื้อความสุข (วิธีอ้อม)
- งานเป็นการตอบแทนกันในระบบผลประโยชน์

อยากทำ (ฉันทะ)

- การทำงานเป็นการทำให้เกิดผลที่ต้องการ
- ทำงานเป็นความสุขเสร็จไปในตัว
- ทำงานเป็นความสุข ได้เงินมายิ่งเพิ่มความสุข (วิธีตรง)
- งานเป็นการสร้างสรรค์และแก้ปัญหาเพื่อชีวิตและสังคม

เรื่องนี้ขอพูดไว้เป็นหลักการทั่วไปก่อน ยังไม่ลงไปในรายละเอียด

แต่เพียงเท่าที่พูดมานี้ ก็บ่งชี้ถึงการปฏิบัติในการบริหารจัดการในทางเศรษฐกิจว่า ผู้บริหารเศรษฐกิจ และผู้ปกครองบ้านเมือง เริ่มต้นก็ต้องมอง และยอมรับความจริงว่า:

ในเวลาหนึ่งเวลาใดก็ตาม มนุษย์ในสังคมนี้ อยู่ในระดับการพัฒนาที่แตกต่างกัน ไม่เท่ากัน มีพฤติกรรม มีสภาพจิตใจ มีปัญญา ความรู้ความเข้าใจ มีความต้องการ และระดับความสามารถในการมีความสุขไม่เท่ากัน ซึ่งผู้บริหารหรือผู้ปกครอง

๑. จะต้องจัดสรรเศรษฐกิจ เพื่ออำนวยความสะดวกและสิ่งเกื้อหนุนต่างๆ ให้เหมาะสมกับระดับการพัฒนาที่ต่างกันของคนเหล่านั้น โดยสนองความต้องการของคนที่แตกต่างกันเหล่านั้น เท่าที่ไม่ก่อความเบียดเบียนเสียหาย ไม่เสียความชอบธรรม

๒. กับทั้งพร้อมกันนั้น ก็เกื้อหนุนให้ทุกคนก้าวขึ้นสู่การพัฒนาในระดับที่สูงขึ้นไป ไม่ใช่ถอยหลังหรือย่ำอยู่กับที่

แน่นอนว่า ตามหลักการนี้ ผู้บริหารผู้ปกครองย่อมรู้เข้าใจด้วยว่า ในเวลาหนึ่งๆ นั้น คนที่พัฒนาในระดับสูงขึ้นไปมีจำนวนน้อยกว่า แต่คนที่พัฒนาในระดับต่ำมีจำนวนมากกว่า

ยกตัวอย่าง เช่นในเรื่องความโลภ ผู้บริหารย่อมรู้เข้าใจว่า ในสังคมนี้มีคนอยู่ส่วนหนึ่ง ซึ่งมีจำนวนน้อย ที่เป็นผู้มีความใฝ่รู้ใฝ่สร้างสรรค์ มีความอยากทำแบบฉันทะแรงเข้ม และมีความสุขอยู่กับการค้นคว้าหาความรู้แสวงปัญญา และการทำงานสร้างสรรค์

คนกลุ่มนี้แม้จะมีจำนวนน้อย แต่เป็นผู้สร้างความเจริญงอกงามแก่ชีวิตและสังคม เป็นผู้พัฒนาอารยธรรมที่แท้จริง

แต่คนส่วนมาก ซึ่งยังพัฒนาคุณภาพน้อย ยังขาดฉันทะ มีความใฝ่รู้ใฝ่สร้างสรรค์น้อย มุ่งหาความสุขจากสิ่งเสพบริโภค มีโลภะคือความอยากได้เป็นแรงขับนำ ซึ่งทำให้โน้มเอียงไปในทางที่จะหลีกเลี่ยงการทำ คืออยากได้โดยไม่ต้องทำ

เมื่อมีความรู้ความเข้าใจอย่างนี้ ผู้บริหารที่ฉลาด ก็จะมีจัดสรรตั้งวางระบบและดำเนินการจัดการสังคม ให้สอดคล้องกับความจริงแห่งความแตกต่างกันนี้ ให้ได้ผลดี

๑. คนจำนวนมากหรือส่วนมาก อยู่ด้วยความโลภ ก็จะมีอยากได้ แต่ไม่ยอมทำ และหาทางให้ได้โดยไม่ต้องทำ ด้วยวิธีต่างๆ เช่น

ก. บอนบานอ้อนวอน รอผลดลบันดาล

ข. หวังผลจากลาภลอยคอยโชค เช่นการพนัน

ค. เป็นนักขอ รอรับความช่วยเหลือหยิบยื่นให้จากผู้อื่น

ง. ทำการทุจริต หาทางให้ได้มาด้วยการหลอกลวงฉ้อฉล
ตลอดจนลักขโมย

จ. ใช้อำนาจครอบงำ ช่มเหง เบียดเบียน บีบคั้นเอาจากผู้อื่น

ฉ. ดำเนินชีวิตแบบฟุ้งเฟ้อฟุ่มเฟือย ลุ่มหลงมัวเมาในการ
เสพบริโภค

สำหรับคนจำนวนมากที่เป็นอย่างนี้ ผู้บริหารจะดำเนินการ โดย

ก. จัดตั้งระบบเงื่อนไข เพื่อให้ทุกคนจะได้ต่อเมื่อทำ หรือ
ต้องทำงานจึงจะได้เงิน

ข. วางมาตรการเสริมประกอบ เช่น

- จัดวางระบบตรวจสอบบังคับควบคุมลงโทษ ต่อผู้
ละเมิดกติกาในระบบเงื่อนไขนั้น
- ป้องกันแก้ไขการทุจริตอย่างจริงจัง และมีให้มีการ
บังคับช่มเหงคุกคามกัน
- กำจัดแหล่งอบายมุข แหล่งการหลอกลวงและล่อเร้า
ให้คนหวังผลได้โดยไม่ต้องทำ
- ดำเนินกลวิธีต่างๆ ที่จะกระตุ้นเร้าปลุกคนให้ไม่เฉื่อยชา
ไม่ตกอยู่ในความประมาท

กลไกสำคัญยิ่งที่จะให้ระบบเงื่อนไขนี้ดำเนินไปอย่างได้ผล คือ

๑) กฎกติกาหรือกฎหมายจะต้องศักดิ์สิทธิ์ มีการบังคับใช้
อย่างมีประสิทธิภาพ ให้ได้ผลจริงจัง

๒) เงื่อนไขนั้นจะต้องจัดวางอย่างฉลาด เพื่อคุมและเบนความ
โลก ให้เป็นเงื่อนไขให้เกิดผลงานในทางสร้างสรรค์มากที่สุด อย่าง
ชนิดที่ว่า ถ้ายังโลก ก็ยังต้องเกิดการทำงานที่เป็นเป้าหมายมากที่สุด

๒. คนที่มีฉันทะ ทำงานด้วยความใฝ่รู้ใฝ่สร้างสรรค์ มีความสุขด้วยการค้นคว้าหาความรู้แสวงปัญญา และทำงานสร้างสรรค์อย่างอุทิศตัว แม้จะมีจำนวนน้อย แต่เป็นกำลังสร้างสรรค์สังคมที่แท้จริง

ผู้บริหารจะต้องใส่ใจ สนใจ ค้นหาคนประเภทนี้ และส่งเสริมเกื้อหนุนอย่างจริงจัง

๓. ดังได้กล่าวแล้วว่า ธรรมชาติของมนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกศึกษาพัฒนาได้ และคนทั่วไปย่อมมีธรรมชาติแห่งศักยภาพทั้งฝ่ายดี และฝ่ายร้ายปะปนกันอยู่ในตัว โดยเฉพาะความอยาก หรือความต้องการ ๒ ประการนี้ ซึ่งมีผลต่อเศรษฐกิจอย่างมาก

ถ้าคนมีความอยากทำ คือฉันทะ ก็จะพัฒนาความรักงาน และนิสัยนักผลิต พร้อมทั้งความเข้มแข็ง และมีวินัย เป็นต้น

แต่ถ้าคนมีความอยากได้ คือโลภะ กันมาก สังคมก็จะประสบปัญหาจากค่านิยมเสพบริโภค ความฟุ้งเฟ้อ การทุจริต ความอ่อนแอ ความขาดระเบียบวินัย ความผิวเผินฉาบฉวย และความเสื่อมเสียทุกอย่าง

ถ้าคนขาดฉันทะ และมีโลภะกันมากแล้ว หากกฎหมายก็ยังไม่ศักดิ์สิทธิ์ มีระบบเงื่อนไขที่ขาดประสิทธิภาพอีกด้วย สังคมนั้นก็จะอ่อนแออย่างมาก

ดังนั้น รัฐหรือผู้บริหารจะต้องส่งเสริมเอื้ออำนวยโอกาสและจัดสรรปัจจัยเกื้อหนุนให้ประชาชนมี**การศึกษา** ที่จะกระตุ้นโลภะให้เป็นปัจจัยแก่ฉันทะบ้าง ให้ลดละโลภะเพิ่มกำลังฉันทะบ้าง โดยเฉพาะส่งเสริมฉันทะ คือความใฝ่รู้ใฝ่สร้างสรรค์ ให้แรงเข้ม และมีระบบเงื่อนไขอันรัดกุมศักดิ์สิทธิ์ ที่จะก่อเกิดผลในการพัฒนาชีวิต และสังคมอย่างแท้จริง

ลักษณะคือเปลี่ยนแปลง (dynamic) ของธรรมชาติมนุษย์ ที่เป็นสัตว์ผู้ศึกษาพัฒนาได้นี้ ยังมีที่ควรกล่าวถึงอีกมาก

ตัวอย่างเช่น เมื่อมนุษย์ยังหย่อนการพัฒนา *ความสุข* ของเขาขึ้นต่อการเสพบริโภควัตถุมาก แต่มนุษย์ยังมีพัฒนาการทางจิตปัญญาสูงขึ้น *ความสุข* ของเขาก็พึ่งพาขึ้นต่อวัตถุเสพบริโภคน้อยลง เป็นอิสระมากขึ้น การบริหารจัดการสังคมจะต้องดำเนินการให้สอดคล้องกับความเป็นจริงของธรรมชาติมนุษย์ที่เป็นเช่นนี้

ข้อที่ควรย้ำอีกอย่างหนึ่งคือ โดยธรรมชาติของมนุษย์ เมื่อไม่มีทุกข์บีบคั้นภัยคุกคาม ถ้าอยู่สุขสบาย มนุษย์จะมีความโน้มเอียงที่จะเฉื่อยชา ลุ่มหลงระเหิงมัวเมาประมาท

จึงถือเป็นหน้าที่ของผู้บริหารที่จะจัดวางมาตรการกระตุ้นรื้อให้สังคมตั้งอยู่ใน *ความไม่ประมาท* ซึ่งเป็นปัจจัยตัวเอกในการป้องกันความเสื่อม และสร้างสรรค์ความเจริญ

ที่กล่าวมานี้ เป็นเพียงตัวอย่างของการบริหารจัดการในทางสังคม ให้สอดคล้องกับความเป็นจริงแห่งธรรมชาติของมนุษย์

๕. บุรณาการในระบบสัมพันธ์ของธรรมชาติ

หัวข้อนี้ มีความหมายกว้างขวางครอบคลุม แม้ยังมีใช้โอกาสที่จะอธิบายอย่างจริงจังในที่นี้ แต่เมื่อมีเรื่องเกี่ยวข้องหรือโยงถึง ก็ได้พูดแทรกไว้ในหัวข้ออื่นๆ ที่ผ่านมบ้างแล้วหลายแห่ง ในที่นี้จึงจะพูดไว้เพียงเป็นแนว

สาระสำคัญในเรื่องนี้ก็คือ พุทธศาสนามองเห็นว่า ทุกสิ่งทุกอย่างดำรงอยู่และดำเนินไป ในระบบสัมพันธ์ของธรรมชาติ

แม้แต่เรื่องราวด้านภาวะทางจิตใจ ที่เป็นอัตวิสัย ความคิด คำนิ่งและจินตนาการของคน ก็ดี เรื่องราวและกิจกรรมทางสังคม ของมนุษย์ ก็ดี ที่ปัจจุบันถือว่าไม่ใช่เรื่องของธรรมชาติ ไม่เป็นเรื่อง ของวิทยาศาสตร์ และแยกออกมาศึกษาต่างหาก เป็นมนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์นั้น พุทธศาสนาก็มองเห็นว่าเป็นเรื่องในขอบเขต ของธรรมชาตินั่นเอง เพียงแต่มีความซับซ้อนในอีกระดับหนึ่ง

ข้อสำคัญก็คือ เรื่องของคนและสังคมนั้น ในที่สุดเราจะต้องรู้ เข้าใจมองเห็นความสัมพันธ์เป็นเหตุปัจจัยต่อกัน ที่โยงเป็นระบบอัน เดียวกับธรรมชาติส่วนอื่นทั้งหมด

ถ้ารู้เข้าใจมองเห็นไม่ถึงขั้นนี้ ความรู้และวิทยาการทั้งหลาย ของมนุษย์ นอกจากจะเป็นศาสตร์ที่แยกส่วนจากกันแล้ว แต่ละ อย่างก็จะบกพร่อง ไม่สมบูรณ์ เช่นอย่างวิทยาศาสตร์ ที่เป็นการ ศึกษาธรรมชาติด้านวัตถุเพียงอย่างเดียว โดยพราจากองค์ประกอบ ด้านอื่นที่อิงสัมพันธ์กับมันอยู่ ทำให้แม้แต่ความเข้าใจทางวัตถุเองก็ พลอยไม่เพียงพอและไม่ชัดเจนจนบัดนี้

เมื่อพูดอย่างนี้ ก็เหมือนกับบอกให้รู้ด้วยว่า เศรษฐศาสตร์ แนวพุทธมีลักษณะเป็นองค์รวม โดยบูรณาการกับสรรพวิทยาการและ กิจกรรมด้านอื่นๆ ของมนุษย์ ตรงนี้จะถือเป็นคำสรุปก็ได้

จุดโยงที่ว่าเรื่องของคนและสังคมของมนุษย์รวมอยู่ในระบบ สัมพันธ์ของธรรมชาตินั้น ก็อยู่ที่ตัวคนนั่นเอง กล่าวคือ

มนุษย์เองนี้ก็เป็นธรรมชาติอย่างหนึ่งหรือส่วนหนึ่ง แต่เป็น ธรรมชาติส่วนที่มีคุณสมบัติพิเศษ

คุณสมบัติพิเศษของมนุษย์นั้นมีมาก แต่ที่สำคัญอย่างยิ่งก็คือ **เจตจำนง** (เจตนา) และ **ปัญญา** (บางทีบางชั้นถึงกับเรียกกันว่า ปรีชาญาณ และแม้กระทั่งเป็นโพธิญาณ แต่ก็คือปัญญานั้นแหละ) และคุณสมบัติพิเศษเหล่านี้ ก็เป็นธรรมชาติทั้งนั้น

โลกมนุษย์หรือสังคมที่เป็นไปต่างๆ ก็มาจากคุณสมบัติพิเศษเหล่านี้ของมนุษย์ ที่สัมพันธ์เป็นเหตุปัจจัยกับองค์ประกอบอย่างอื่นในระบบสัมพันธ์ทั้งหมดของธรรมชาติ

มนุษย์จะต้องรู้เข้าใจธรรมชาติส่วนที่เป็นคุณสมบัติพิเศษเหล่านี้ของมนุษย์ และมองทะลุปัจจัยการของมันในระบบสัมพันธ์ของธรรมชาติทั้งหมด แล้วศาสตร์ทั้งหลายก็จะบรรจบประสานกันได้ พร้อมกับที่การแก้ประดาศัญหาของมนุษย์จึงจะสำเร็จแท้จริง และการสร้างสรรค์ต่างๆ รวมทั้งอารยธรรมของมนุษย์จึงจะบรรลุจุดหมาย

เศรษฐกิจก็เป็นส่วนร่วมหรือเป็นองค์ร่วมอย่างหนึ่งในระบบสัมพันธ์แห่งปัจจัยการ อันเป็นองค์รวมที่ว่านั้น

ดังนั้น เศรษฐศาสตร์จะต้องหยั่งเห็นปัจจัยการของเศรษฐกิจในระบบสัมพันธ์นั้น อย่างน้อยใน ๒ ระดับ หรือ ๒ ขอบเขต คือ

๑. ความสัมพันธ์เป็นเหตุปัจจัยต่อกัน ระหว่างเศรษฐกิจกับกิจกรรมและความเป็นไปด้านอื่นๆ ในสังคมมนุษย์ เช่น ค่านิยม วัฒนธรรม ศีลธรรม สุขภาวะ การเมือง การศึกษา (ที่ผ่านมา เอาใจใส่การเมืองมาก แต่มองข้ามเรื่องอื่นๆ ส่วนใหญ่) ให้เศรษฐกิจกลมกลืนเข้าไปในวิถีชีวิตและเกื้อกูลแก่ชีวิตที่ดำรงมีความสุขที่เป็นอิสระมากขึ้น

๒. ความสัมพันธ์เป็นเหตุปัจจัยต่อกันระหว่างเศรษฐกิจกับองค์รวมใหญ่ทั้ง ๓ แห่งการดำรงอยู่ของมนุษย์ คือ *ชีวิตบุคคล สังคม และสิ่งแวดล้อม* หรือพูดอีกสำนวนหนึ่งก็คือ การที่เศรษฐกิจจะต้องเกื้อหนุนให้มนุษย์มี *ชีวิตที่เป็นสุขดีงาม ท่ามกลางธรรมชาติแวดล้อมที่รื่นรมย์ ในสังคมที่เกษมศานต์* อันจะเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืนได้แท้จริง

เศรษฐศาสตร์จะต้องมองเห็นและสามารถช่วยเกื้อหนุนให้ระบบสัมพันธ์ในระดับต่างๆ ประสานปัจจัยทั้งหลายสู่ความพอดีที่จะบูรณาการให้เกิดภาวะแห่งจุดหมายที่กล่าวมานั้น และนี่ก็คือหลักการสำคัญของเศรษฐศาสตร์ที่เรียกว่าเป็นมัชฌิมา

หลักทั่วไปของเศรษฐศาสตร์มัชฌิมา ยังมีอีก เช่น การประสานให้เกื้อหนุนกัน ระหว่างความเจริญแบบปลายเปิดของสังคม กับความเจริญแบบปลายปิดของชีวิตบุคคล แต่เห็นว่าควรกล่าวไว้เท่านี้ก่อน

หมายเหตุ: บทพิเศษนี้ เป็นการเขียนสรุปรวบรัด จึงไม่ได้เน้นการแสดงหลักฐานอ้างอิง

Buddhist Economics

by

P.A. Payutto

Translated by

J.B. Dhammavijaya

Contents

Buddhist Economics	1
Limitations of Economic Theory	
in the Industrial Age	4
(1) Specialization.....	4
(2) Not free of ethics, but inattentive to them.....	7
(3) Unable to be a science, but wanting to be one.....	11
(4) Lack of clarity in its understanding of human nature.....	18
(a) <i>Want</i>	19
(b) <i>Consumption</i>	23
(c) <i>Work and working</i>	24
(d) <i>Competition & Cooperation</i>	27
(e) <i>Contentment and Consumerism</i>	28
The Major Characteristics of	
Buddhist Economics.....	33
(1) Middle-way economics: realization of true well-being.....	33
(2) Not harming oneself or others.....	38
Technology.....	39
Summary.....	41

Buddhist Economics

In a discussion of Buddhist economics the first question that arises is whether such a thing as Buddhist economics actually exists, or whether it is even a possibility. At present the economics that we are acquainted with is a Western one. When talking of economics or matters pertaining to it, we use a Western vocabulary and we think within the conceptual framework of Western economic theory. It is difficult to avoid these constraints when coming to talk about a Buddhist economics. So perhaps we will find ourselves in fact discussing Buddhism with the language and concepts of Western economics. At any rate, by reflecting on this matter we may at least get some food for thought. Even if it is not a true Buddhist economics that is put forth here, it may provide some Buddhist perspectives on things that may be usefully employed in economics.

In the mid-'70's a Western economist, E.F. Schumacher, wrote a book called "Small is Beautiful", the fourth chapter of which dealt with the subject of Buddhist economics. The book as a whole, but especially that chapter, gave many people, both in the East and the West, an interest in those aspects of the Buddhist teachings that relate to economics. We owe a debt of gratitude to Mr. Schumacher for creating that interest. However, if we consider the point more deeply, we may see that both the writing of "Small is Beautiful", and the subsequent interest in Buddhist economics shown by Western academics, took place in response to a

crisis. At the present time, Western academic disciplines and conceptual structures have reached a point which many feel to be a dead end, or if not, at least a turning point demanding new paradigms of thought and methodology. It is felt that the presently existing disciplines are unable to completely resolve the problems now facing the world – new ways must be found. Such feelings have prompted a number of people to search for ways of thought outside of their own disciplines, which has led in turn to the interest in Buddhism and other traditional Asian philosophies which is so apparent at this time.

In his essay on Buddhist economics Mr. Schumacher looks to the Buddhist teaching of the Noble Eightfold Path to make his case. He affirms that the inclusion of the factor of Right Livelihood in the Eightfold Path, in other words the Buddhist way of life, indicates the necessity of a Buddhist economics. This is Mr. Schumacher's starting point. However the nature of his views, and of Buddhist economics as he sees it, are subjects that I would like to leave for the moment.

I would first like to relate a story that appears in the Buddhist scriptures. In fact it is an event which took place in the Buddha's lifetime. It indicates many things about Buddhist economics, which the reader may be able to work out for himself. The story goes like this: one morning while the Buddha was residing in the *Jetavana* monastery near the city of Σ<ωαττη, he was able to perceive with his psychic powers that the spiritual faculties of a certain poor peasant living near the city of $\delta\tilde{N}_W$ were mature enough for him to understand the teachings, and that he was ripe for enlightenment. It would be appropriate to go to teach him. So later that morning the Buddha set off walking to $\delta\tilde{N}_W$, some 30 *yojanas* (about 48 km.) away. The inhabitants of $\delta\tilde{N}_W$ held the Buddha in great

respect and on his arrival warmly welcomed him. Eventually a place was prepared for everyone to gather together and listen to a discourse. However, as the Buddha's particular purpose in going to *ḶḶ* was to enlighten this one poor peasant, he waited for him to arrive before starting to talk.

The peasant heard the news of the Buddha's visit, and since he had already been interested in the Buddha's teaching for some time he wanted to go and listen to the discourse. But it so happened that one of his cows had just disappeared. He wondered whether he should go and listen to the Buddha first and look for his cow afterwards, or to look for the cow first. He decided to look for the cow first and quickly set off into the forest to search for it. Eventually the peasant found his cow and drove it back to the herd, but by the time everything was as it should be, he was very tired. The peasant thought to himself, "time is getting on, if I go back home first it will waste a lot of time. I'll just go straight into the city to listen to the Buddha's discourse." Having made up his mind, the poor peasant started walking into *ḶḶ*. By the time he arrived at the place set up for the talk, he was exhausted and very hungry.

When the Buddha saw the peasant's condition he asked the city elders to arrange some food for the poor man. When the peasant had eaten his fill and was refreshed the Buddha started to teach and while listening to the discourse the peasant realized the fruit of 'Stream Entry', the first stage of enlightenment. The Buddha had fulfilled his purpose in travelling to *ḶḶ*.

After the talk was over the Buddha bade farewell to the people of *ḶḶ* and set off back to the *Jetavana* monastery. During the walk back the monks who were accompanying him started to critically discuss the day's events. "What was that

all about? The Lord didn't quite seem himself today. I wonder why he got them to arrange food for the peasant like that, before he would agree to give his discourse." The Buddha, knowing the subject of the monks' discussion turned back towards them and started to tell them his reasons, and at one point in his explanation the Buddha said, "when people are overwhelmed, and in pain through suffering, they are incapable of understanding Dhamma." Then the Buddha went on to say that hunger is the most severe of all illnesses and that conditioned phenomena provide the basis for the most ingrained suffering. Only when one understands these truths will one realize the supreme happiness of *Nibbāna*.

All the major points of Buddhist economics appear in this tale. They will be elaborated on below.

Limitations of Economic Theory in the Industrial Age

(1) Specialization

At the present time economists consider economic activity in isolation, without reference to other forms of human activity or to other academic disciplines. This specialization is one of the characteristics of development in the Industrial Age. Consequently, when looking at human activity, economists try to eliminate all non-economic aspects or standpoints from their considerations and concentrate on a single perspective: that of their own discipline. The isolation of economic questions from their wider context may be taken to be the primary cause of many of the problems that currently beset us.

In Buddhism, economics is not separated from other branches of knowledge and experience. In efforts to remedy the problems of the human race, economic activities are not abstracted from activities in other fields. Economics is not seen as an independent, self-contained science but as one of a number of interdependent disciplines working within the whole social/existential matrix. Ostensible economic activities are looked at from a number of different perspectives. Advertising may be taken as an example; speaking in purely economic terms, advertising consists of methods used to persuade people to buy things. It leads to a rise in sales but as costs are increased makes goods become more expensive. But advertising is also bound up with popular values: advertisers must draw on common aspirations, prejudice and desires in order to produce advertisements that are appealing. Social psychology is employed to utilize popular values for economic ends. Advertising also has an ethical significance because of its repercussions on the popular mind. The volume of advertising may cause an increase in materialism, and inappropriate images or messages may harm public morality. On the political plane, decisions have to be made regarding policy on advertising—should there be any control, and if so, of what kind? How is one to achieve the proper balance between moral and economic concerns? Education is also involved. Ways may have to be found to teach people to be aware of how advertising works, to reflect on it, and to consider how much of it is to be believed. Good education should seek to make people more intelligent in making decisions about buying goods. So the subject of advertising demonstrates how activities prevalent in society may have to

be considered from many perspectives, all of which are inter-related.

Specialization can be a great benefit so long as we don't lose sight of our basic goal. The various disciplines are intended to be different constituents of a complete response to human problems. If the extent of each discipline's responsibility is fully determined, then that responsibility can be fulfilled and the point of contact between disciplines be more clearly defined. Then a more concerted effort to relieve human suffering will be possible, one which will have better results than are being achieved at present. The error lies in our pride, taking our own discipline to be capable of solving all difficulties by itself. Not only is it a mistaken notion but it prevents a successful solution of the problems at hand. If this point is accepted then we must find exactly where economics connects with other sciences, disciplines, and human activities. Where does economics connect with education, and ethics, in dealing with human problems? If these points of contact can be clarified then it would be possible to find the true value of specialization.

Mr. Schumacher's point that the existence of Right Livelihood as one of the factors of the Eightfold Path necessitates a Buddhist economics has further implications. Firstly, it indicates that Right Livelihood (or economics) must be considered of great importance in Buddhism for it to be included as one of the path factors. It shows that Buddhism accepts the significance of economics. Secondly, and conversely, it means that economics is taken to be merely one amongst a number of factors (traditionally eight) that comprise a right way of life, i.e. one capable of solving the problems facing humanity.

(2) Not free of ethics, but inattentive to them

A solution to the problems facing humanity requires the presence of many contributing factors, one of which is ethics, a subject of particular relevance to myself as a Buddhist monk. I would like to discuss ethics here in light of its relationship to economics, so that it may serve to illuminate the connection between the different components of a right way of life. We have already seen the great importance of this relationship on a general level, so let us now take a look at some particular cases that illustrate the nature of this relationship and its significance.

Ethics (or the lack of them) affect economics both directly and indirectly. If, for example, a particular area is unsafe, if there are robbers, and a lot of violence, and if lines of communication are unsafe—then it is obvious that businesses will not invest there, tourists will not want to go there, and so on. The economy of the area is thus adversely affected. This is a phenomena that is easily observed.

In a public transport system, if the staff, the ticket-collectors and the passengers are all honest then not only will the government receive its full revenue, but it may also be able to save on inspections. If the passengers' honesty can be relied upon, then it may be possible to substitute ticket machines for collectors. When people are self-disciplined and help to keep their surroundings clean and litter-free the municipal authorities may not have to waste so much of their funds on trash-collection and other cleaning operations.

Conversely, if businesses are overly greedy and attempt to fatten their profits by using sub-standard ingredients in foodstuffs, e.g. putting cloth-dye as a coloring in children's sweets, substituting chemicals for orange juice, or putting boric acid in meatballs (all of which have occurred in Thailand in

recent years), consumers' health is endangered. The people made ill by these practices have to pay medical costs. The government has to spend money on police investigations and the prosecution of the offenders. Furthermore, people whose health has suffered work less efficiently, causing a decline in productivity. In international trade, those who pass off shoddy goods as quality merchandise risk losing the trust of their customers and foreign markets—as well as the foreign currency obtained through those markets.

The freedom of the free market system may be lost through businesses using unscrupulous means of competition; the creation of a monopoly through influence is one common example, the use of thugs to assassinate a competitor a more unorthodox one. The violent elimination of rivals heralds the end of the free market system, although it is a method scarcely mentioned in the economics textbooks.

Western companies send medicines to third-world countries that they are forbidden from selling in their own countries. Those so-called 'medicines' endanger the health and lives of any who consume them. In economic terms, it causes a decline in the quality and efficiency of labour while also necessitating increased expenditure on health care, which is a drain on the nation.

Businesses use advertising to stimulate desire for their product. Advertising costs are included in capital outlay and so are added to the price of the product itself. Thus people tend to buy unnecessary things at prices that are unnecessarily expensive. There is much waste and extravagance. Things are used for a short while and then replaced, although still in good condition. This is a waste of economic resources and its existence is related to the common penchant for flaunting

possessions and social status. Businessmen are able to exploit such desires to make more money out of their customers because people who like to show off their possessions and status tend to buy unnecessarily expensive products without considering their quality. They take snob-appeal as their criteria, considering expense no object. Worse than that there are people in Thailand today who, unable to wait until they have saved enough to afford some new product, rush off and borrow the money, plunging themselves into debt. Spending in excess of earnings has serious ill-effects. Eventually the person's status that the object is meant to exalt, declines, along with the country's economy as its balance of trade with other countries goes into the red.

A person in the business world once said to me that in Thailand if one saw a Sikh riding on a motorbike one could safely assume that he was a wealthy man. If he was driving a car one could take it for granted that he was a millionaire. But if one was to go into the provinces one would find that 50% of the Thais who ride motorbikes have bought them on credit. This economic phenomena is also a matter of social values. It is the same with the purchase of cars. Quite poor people buy cars on borrowed money or pay for them in installments. So there are cars everywhere, which gives rise to the problem of traffic congestion with all its attendant ill effects on the economy until eventually there is turmoil. Economics cannot be divorced from social matters. The love of flaunting and ostentation is prominent in Thailand. Some people, although reasonably well-off, will refuse to pay a few dollars for a ticket to a show. In order to show off their connections they will find a way to get a complimentary ticket. Then they will swagger into the show flashing their free ticket. On such

occasions they are not willing to part with even a dollar or two. But the same people, in order to show off their prestige or social standing, may arrange a lavish party for a huge number of people and spend thousands of dollars. This character trait, or this sort of value system, has a great effect on the economy. Sometimes when Western economists come to Thailand and encounter this phenomena they say that it just knocks them flat. They can't see how to solve the country's economic problems. When they meet these strange new mental sets and ways of behavior they are baffled as to how to find a solution.

In economic matters we must consider the various factors that have come to be involved with them, an important one of which is confidence or belief. We need to have confidence in the banks, confidence in the stock market. At any time when there is a loss of confidence then the stock market may crash and banks go into liquidation. Even confidence in the sense of belief in the claims of advertisers has effects on the economy. But confidence is also conditioned by other factors. Its presence or absence is often the result of deliberate manipulation by business interests.

In the workplace, if the boss is responsible, capable and kind, and commands the confidence and affection of his or her employees, and the employees are harmonious, diligent, and committed to their work, then production will be high. There have been cases where the employer has been such a good person that when their business failed and came close to bankruptcy, the employees sympathetically made sacrifices and worked as hard as possible to make the company profitable again. In such cases, employees have sometimes been willing to take a cut in wages, rather than just making demands for compensation.

So abstract human values become economic variables. We can clearly see that industriousness, honesty, devotion to work and punctuality have great effects on both productivity and efficiency. Conversely, boredom, cheating, dishonesty, discrimination, discouragement, conflicts, even private depressions and anxieties have adverse effects on productivity, and this point is important.

On a broader level, nationalism is significant. If a sense of patriotism can be instilled into the people, they may be led to refuse to buy foreign goods, even if those goods are of high quality and there are inducements to buy them. People are able to put aside personal desires out of regard for the greatness of their nation and only use things made within their country. They wish to help production so that their country can prosper and become a major force in the world. It may reach the point, as in Japan, where the government has to try to persuade people to buy products from abroad. Nationalism is thus another value system that affects economics.

(3) Unable to be a science, but wanting to be one

The large number of examples I have given so far have been intended to demonstrate the intimate and significant effect that ethics and values have on economics. However ethics, i.e. questions of good and bad are only one aspect of Dhamma.* The relationship of Dhamma to economics is not confined to the sphere of ethics. Another way that Dhamma is connected with economics is with regards to the true nature of things, the natural condition of phenomena. In fact this aspect is even more important than ethics, because it concerns the very heart

---

* The teachings of the Buddha or 'the way things are'

or essence of economics. The word ‘Dhamma’ is here used to mean the truth, or in other words the complex and dynamic process of cause-and-effects that constitutes our world. If economics does not fully know, understand and address itself to the whole causal process, economic theory will be unable to produce solutions to problems that arise, or produce the salutary effects that it desires. It will be an economics that is not in harmony with ‘the way things are’ (*Saccadhamma*).

‘The way things are’ refers to the nature of nature, i.e. the true mode of existence of phenomena, and it encompasses all aspects of theory and practice. It is not the subject of any particular branch of knowledge, but is the very essence of science or the essence that science seeks to discover. The contemporary trend towards division and separation of the different aspects of a complex subject, one that has even reached treatments of the Dhamma, is a dangerous one and may lead us to stray from the truth. It is another important point that must be understood.

Economics has been said to be the most scientific of the social sciences. Indeed, economists are proud of how scientific their subject is: that they take only those things which can be measured and quantified into their considerations. It has even been asserted that economics is purely a science of numbers, a matter of mathematical equations. In its efforts to be a science, economics tries to eradicate all questions of abstract values as unquantifiable, and seeks to be value-free. But in opposition to this trend, some critics of economics, even a number of economists themselves, say that actually, of all the social sciences, economics is the most value-dependent. It may be asked how it is possible for economics to be a value-free science when its starting point is the perceived needs of

human beings, which are a function of the value-systems of the human mind. Furthermore, the end-point or goal of economics is to answer those perceived needs to peoples' satisfaction and satisfaction too is an abstract value. So economics begins and ends with abstract values. Economic decisions concerning production, consumption, etc. are largely value-dependent, as for example in debates over the granting of mining concessions in national parks. Consequently, it is impossible for economics to be value-free, and it is this dependence on values that disqualifies economics from being a complete science.

Two further points may be made in this connection, the first being that economic principles and theories are full of unverified assumptions, and that a science cannot be so based. It is an important objection. Secondly, it is not such a good thing for economics to be a science anyway. Science has too many limitations to be able to solve all the problems of humanity. It shows only one side of the truth, that which concerns the material world. If economics actually became a science then it would be pulled along the same pathway as science, and then would be restricted in its ability to remedy human suffering.

The best attitude for economics is to see and accept the truth of things. The attempt of economics to be scientific (i.e. exact and precise) is one of its good points and should be maintained. However, at the same time, for any real or effective answer to human suffering, particularly at the present time which is a 'turning point' for human society. Economics should surely open itself up to co-operation with other disciplines. It should cast a wider, more comprehensive eye on the question of values. As soon as values have been accepted as legitimate objects for consideration, then they

become factors to be studied in accordance to their proper status, enabling the whole causal process to be seen. But if values are not studied then economics can never be scientific because it cannot develop any understanding of the whole causal process of which values form an integral part.

At present economics only accepts certain sorts or aspects of values as being relevant to it. It does not study the whole range of value systems. Errors are made, for instance, in economic forecasting, when the factor of values comes into play at a much more significant level than economics is willing to allow for. To give an example: one principle of economics is that people will only agree to part with something when they can replace it with something that will afford them equal satisfaction. Here an objection might be made that this is not invariably true. Sometimes we can experience a sense of satisfaction by parting with something without getting anything tangible in return, as when parents out of love for their children may give them something as a gift without expecting anything back. They feel satisfied, more so perhaps than if they had received something in return, the cause being of course, the love they feel for their children. If human beings could expand their love of others, not confining it to their own families, but feeling love for all other people then they might be able to part with things without receiving anything in return, and experience more satisfaction than before. They would not only not be deprived of satisfaction, or just receive a compensatory amount, but they would actually experience much more satisfaction. This too is an example of how values can affect economic matters.

Another economic principle states that when prices go down, people buy more; when prices go up, people buy less.

That is generally the way that things happen. If prices are lowered, peoples' purchasing power increases. They buy more, and the number of consumers increases. But that is not always the case. If one knows that the members of a society are given to ostentation and flaunting of possessions as status-symbols, then one can make use of that tendency to induce people to think of expensive goods as trendy. People are led to believe that whoever is able to buy such and such an expensive object will stand out from the crowd and be a member of high society. Then it occurs that the more that one raises the price, the more people buy that commodity, because of their desire to be fashionable or to be identified with a certain social group.

In fact, there are numerous examples which economics itself uses to demonstrate how the values of a society determine prices, one of which concerns two men shipwrecked on a desert island. One man has a sack of dried rice and the other a hundred gold necklaces. Ordinarily a single gold necklace would be enough, more than enough, to buy a whole sack of dried rice. But now the two men find themselves stranded on an island with no means of escape and no guarantee of any ship coming along to rescue them. The value of the goods changes. Now the person with the rice might purchase all one hundred gold necklaces for a mere portion of the rice, or he might refuse to make the exchange at all. So the value of goods is a function of demand.

However, what I wish to point out here is that economics must distinguish between the various kinds of demand and deal with the question of the quality of demand. Economics replies that it is not our business, we are only interested in demand, its quality does not concern us. But in

fact the quality of demand or want does affect economics. In the example given above there are other possibilities besides trade. The man with the gold necklaces might take advantage of a time when the owner of the rice is not present to steal some or he might just kill the owner in order to get the whole sack. On the other hand, the two men might become friends and help each other out, so that there is no need for any buying or selling or bartering at all; they might just share the rice until it's all gone. It could happen in any of these ways. So factors such as personal morality or emotions such as greed and fear can affect the economic outcome. A demand that does not balk at violence or theft will have different results from one that recognizes moral restraints.

In order to show that economics is a science, that it is objective and doesn't get mixed up with subjective feelings and values, economists will sometimes give various examples to back up their arguments. They say, for instance, that a bottle of alcohol and a pot of Chinese noodles may have the same economic value, or that going to a night club may contribute more to the economy than going to listen to a Dhamma discourse. These are truths according to economics. They take no values whatsoever into account. Economics will not look at the bene-fits or harm that come from a particular commodity, activity, production, consumption, or trade. Neither the vices associated with the frequenting of night clubs nor the knowledge and wisdom arising from listening to a Dhamma talk, are its concern. Others may look at things from those standpoints but economics will have nothing of it.

Thoroughly reflecting on the leading cases above one sees that the scientific nature and objectivity of economics is rather narrow and superficial. Economists look at just one

short phase of the natural causal process, as if just cutting out the part that they are interested in, without paying attention to the whole stream of causes and conditions in its entirety. This is a characteristic of economics in the industrial era which prevents it from being a true science and from being adequately objective. However certain contemporary trends seem to indicate that economics is starting to expand its vision to encompass more of the causal process, and is consequently moving in accordance with reality.

The first thing to consider is what economic costs may arise from harm to the consumer's well-being. Let us return to the example of the bottle of alcohol and the pot of Chinese noodles. We can see that, though their market prices may be the same, their economic costs are not equal. The bottle of alcohol may damage the person's health, forcing him to spend money on medical treatment. The distillery which produced the alcohol will probably have released foul-smelling fumes into the air, which can be dangerous to health, causing cold sores, for instance. The pollution of the environment causes a natural degradation that has economic effects. It may force the government to devote resources to remedying environmental problems. The one who drinks the alcohol might crash his car as a result, incurring more economic costs. And of course there are the detrimental social effects: drinking can cause crime, and crime's costs are very high. Also, intoxication will mean that the one who drinks will have poor mindfulness, making him less efficient at work.

Every one of the above points is concerned with economics. They imply the necessity of looking at economic costs on a much wider scale than at present, not just in terms of market prices. There is now a trend towards including

environmental costs in calculations of economic cost. Some economists even include them in the price of the finished product. But it is not really enough. In the case of the bottle of alcohol, apart from the environmental costs there are also the social, moral, and health costs (i.e. crime, efficiency of production, etc.) of which all have economic implications.

(4) Lack of clarity in its understanding of human nature

Having shown how economics is related to other matters, particularly values, and how it is affected by other things we may now turn to another important problem—that of an understanding of human nature. It is an extremely important matter. All disciplines must be founded on an understanding of human nature. If any discipline errs with its understanding, then it will be unable to reach the complete truth and be unable to really solve the problems of humanity. So on the matter of human nature, what is the understanding of economics, and what is the understanding of Buddhism and Buddhist economics? I have already mentioned that economics looks at the phenomena of human demand or want, but looks at only one side of it, refusing to take into account the quality of demand. If that is true, and the quality of demand is a natural phenomena then it means that economics refuses to consider a truth that lies within the nature of things. That being so, then one must further question economics as to how it could be a discipline and how it could give a complete answer to human problems. The only possible defense is that economics is just a specialized discipline that must cooperate with the other relevant disciplines.

(a) Want

I would like to begin dealing with the subject of human nature by looking at demand or wants. Modern economics and Buddhism both agree that mankind has unlimited wants. There are a great number of sayings of the Buddha concerning this point, e.g. *obuijbyi«tn«bæ* - there is no river like craving. Rivers can sometimes fill their banks but the wants of human beings never come to an end. In some places in the Buddhist texts it says that even if money were to fall from the skies like rain, man's sensual desires would not be fulfilled. Elsewhere the Buddha says that if one could magically transform a whole mountain into solid gold ore it would still not provide complete and lasting satisfaction to even one person. Thus, there are a large number of teachings in the Buddhist tradition that deal with the unlimited nature of human want. Here I would like to relate a story that appears in the *K«bIbTales*.

In the far and ancient past there lived a king called *Nbœi«v*. He was a very powerful ruler, an emperor who is known in legend for having lived a very long life. *Nbœi«v* had all the classic requisites of an emperor; he was an exceptional human being. He had everything that anyone could wish for. He was a prince for 84,000 years, then the heir apparent for 84,000 years, and then emperor for 84,000 years. One day, after having been emperor for 84,000 years, King *Nbœi«v* started to show signs of boredom. The great wealth that he possessed was no longer enough to satisfy him. The King's courtiers saw that something was wrong and asked what was ailing his Majesty. He replied, 'The wealth and pleasure I enjoy here is trifling: tell me, is there anywhere superior to this?' 'Heaven, your Majesty,' the courtiers replied. Now, one

of the King's treasures was the *cakkaratana*, a magic wheel shaped object that could transport him anywhere at his command. So King *Nboei«w* used it to take him to the Heaven of the Four Great Kings. The Four Great Kings themselves came out to welcome him and on learning of his desire, invited him to take over the whole of their heavenly realm.

King *Nboei«w* ruled over the Heaven of the Four Great Kings for a very long time until one day he began to feel bored again. It was no longer enough, the pleasure that could be derived from the wealth and delights of that realm could satisfy him no more. He conferred with his attendants and was informed of the superior enjoyments of the *U«wbuṅṅ t«* Heaven realm. So King *Nboei«w* picked up his *cakkaratana* and ascended to the *U«wbuṅṅ t«* Heaven where he was greeted by its ruler, Lord Indra, who promptly made him a gift of half of his kingdom.

King *Nboei«w* ruled over the *U«wbuṅṅ t«* Heaven with Lord Indra for another very long time until Lord Indra came to the end of the merit that had sustained him in his high station, and was replaced by a new Lord Indra. The new Lord Indra ruled on until he too reached the end of his lifespan. In all thirty-six Lord Indras came and went while King *Nboei«w* carried on enjoying the pleasures of his position. Then, finally he began to feel dissatisfied, half of heaven was not enough, he wanted to rule over all of it. So King *Nboei«w* began to think of how to kill Lord Indra and depose him. But it is impossible for a human being to kill Lord Indra, because humans cannot kill deities, and so his wish went unfulfilled. King *Nboei«w t* inability to satisfy this craving made it start to rot the very root of his being, and caused the aging process to begin.

Suddenly he fell out of *U«wbyi» t«* Heaven down to earth, where he landed in an orchard with a resounding bump. When the workers in the orchard saw that a great king had arrived some set off to inform the Palace, and others improvised a make-shift throne for him to sit on. By now King *Nboei«v* was on the verge of death. The Royal Family came out to visit and asked if he had any last words. King *Nboei«v* proclaimed his greatness. He told them of the great power and wealth he had possessed on earth and in heaven, but then finally admitted that his desires remained unfulfilled.

There the story of King *Nboei«v* ends. It shows how Buddhism shares with economics the view that the wants of humanity are unlimited or endless. But Buddhism does not stop there. It goes on to speak of two features of human nature that are relevant to economics and need to be understood. First, Buddhism distinguishes two kinds of want or desire:

(a) the desire for pleasurable experience (both physical and mental) together with the desire for the things that feed the sense of self, i.e. the cravings known in Buddhist terminology as *byi«*

(b) the desire for true well-being or quality of life, (*diboeb*).

The second point, also related to this principle of wanting, is that Buddhism holds that we are beings that have the ability to train and develop ourselves. Desire for well-being or for a quality of life indicates a desire for self-development or in other words the development of human potential. The one essential point of human development is thus the diverting, or exchanging of desire for things that provide pleasant experiences and feed the sense of self, into the desire for true well-being. Whereas the first kind of desire is

unlimited, the second is not and therefore tends to be in frequent conflict with the first, as for example in the matter of eating. When we eat, both kinds of desire are present, although for most people the desire for well-being is not usually conscious; we tend only to be aware of the desire for pleasurable experience.

Why do human beings eat? Surely it is to nourish the body, to give it strength and good health. But the desire that arises in peoples' minds is for enjoyment, food that is 'good' in terms of taste. This desire may oppose the desire for well-being, and even destroy the quality of life. The desire for the experience of delicious flavours leads us to search for the tastiest food and it may be, for instance, that the most delicious food contains artificial additives which enhance the smell, colour, and taste of the food but are harmful to our body, and thus our well-being. Also, people who eat primarily for taste often eat immoderately. They may eat so much that afterwards they suffer from indigestion and flatulence. In the long run they may become overweight, which is also dangerous to health. Food that provides well-being is usually quite cheap but food consumed to satisfy the desire for taste, or food that is currently fashionable, may be unnecessarily expensive. People endlessly pursuing their cravings may even spend as much as a hundred dollars a day on food.

So the two kinds of desire are in frequent conflict. The more that human beings seek to gratify their desire for pleasure the more they destroy their true well-being. The principle applies not only to the consumption of food, but to all human activities, even to the use of technology. We must learn how to distinguish between the two kinds of desire and then reflect on them wisely.

The principle of desire leads us to the subject of value, because desire (or demand) creates value. The two-fold nature of desire creates two kinds of value, which may be termed as true, and artificial value. The true value of something is decided by its ability to meet the desire for well-being, artificial value by its capacity to gratify the desire for pleasure. In any one object, the true value will tend to be outweighed by an artificial value created out of craving and conceit. Desire for the sensually appealing, or for trendy things to serve as status symbols together with popular values and prejudices all crowd into our reckoning of the value of things.

(b) Consumption

The question of consumption is similar to that of value. We must distinguish what kind of desire our consumption is intended to satisfy. Is it in order to answer the need for things of true value, or in order to enjoy the pleasures afforded by false value. Consumption may be said to be the consummation of human economic activity, but the meaning ascribed to it by economic theory in the industrial era and that of Buddhist economics is not the same.

Consumption is the alleviation or gratification of desire, that much is agreed. From the perspective of economics, consumption is defined simply as the use of goods and services to satisfy wants. But now let us look at Buddhist economics. It defines right consumption as the use of goods and services to satisfy the desire for true well-being. In other words, it says that consumption must have a goal and a purpose.

Industrial era economics says demand → consumption → satisfaction, and that's the end of it, there's no need to know what happens afterwards. In this view consumption can be of

anything whatsoever so long as it results in satisfaction. Economics does not consider whether or not human well-being is adversely affected by that consumption. Buddhism agrees with the basic concept of consumption but adds that human well-being must be augmented by the satisfaction of a demand. Consumption must have quality of life as its aim. This is the difference of perspective.

(c) Work and working

‘Work’ and ‘working’ are also terms that are understood in different ways by conventional and Buddhist economics, and once more the difference is related to the two kinds of desire. In the case that work is connected with the desire for true well-being (which includes the desire for self-development and the development of human potentialities) then the results of the work immediately and directly correspond to the desire. Work is done with desire for the results of the work itself and so provides satisfaction. If however, the work is done with desire for the things that provide one with pleasure, then the results of the work itself are not what one desires. They are merely the conditions needed to acquire the things that one desires. Work then is seen as a matter of unavoidable necessity.

The difference between the two attitudes to work lies in that in the first case work is perceived as a potentially satisfying activity and in the second as a necessary chore. Modern Western economic theory is based on the view that work is something that we are compelled to do in order to obtain money for consumption. It is the time when we are not working, or “leisure time”, when we may experience happiness and satisfaction. Work and satisfaction are considered to be

separate and generally opposing principles. However, over the centuries, Western people have become deeply inculcated with a love of work and thirst for knowledge so that they tend to work and study with determination and dedication, despite their negative ideas about work. But when a society lacking that firm cultural base takes up this view of work as a condition for the acquisition of money, then there will be detrimental effects on work, the economy, on individual lives and on society as a whole.

To give an example of the two different kinds of working, let us suppose that Mr. Smith is a researcher. He is seeking to discover natural means of pest control for agricultural use. Mr. Smith enjoys his work because the things he desires from it, knowledge and its application, are the direct fruits of his research. The advances he makes, and the increases in understanding he experiences, afford him a constant satisfaction. The growth of his knowledge and the clarity of his understanding continually add to the enjoyment Mr. Smith derives from his work.

Mr. Jones is a research worker in the same field as Mr. Smith. Mr. Jones works for money and promotions. Thus the results of the work itself, knowledge and its practical applications are not the results that he desires. They are merely the means by which he can ultimately get what he really wants, which is money and position. Mr. Jones doesn't enjoy his work, he does it because he feels he has to.

From this discussion of the nature of work, it may be seen that work in the Buddhist sense, performed in order to meet the desire for well-being, can give a constant satisfaction. People are able to enjoy their work. In Buddhist terminology it is referred to working with "*chanda*". But work with the

desire for some pleasure or other is called working with *uṇṇi*« People working with *uṇṇi*« have the desire to consume, so that while still working (and thus not yet consuming) they experience no satisfaction, and so are unable to enjoy their work.

It might be objected that not all kinds of work afford the opportunity for enjoyment and satisfaction. It is not merely the desire for pleasure that is the obstacle. Many jobs, especially in industry, are dull and undemanding or seem pointless. In others the physical conditions may be difficult, even dangerous to health. In such cases the boredom, frustration, and depression of the workers has negative effects on productivity. Buddhist economics points to the need to create jobs and organize production in such a way as to maximize the opportunities for workers to fulfill their desire for well-being. However, the basic point remains valid. The attitude we hold towards our work, whatever it is, is a major conditioning factor of the effect it has on us.

As regards the subjects dealt with above, i.e. the nature of desire, of values, and of work, Buddhism accepts the fact that it is natural for people to have cravings for things (*uṇṇi*«). But at the same time Buddhism sees that human beings also have the desire for quality of life or well-being, and that this second kind of desire, is an inherent true need of humanity. There is a desire for self-improvement and for the good. Consequently, Buddhism is not denying craving, but rather is looking towards transforming it as much as possible into the desire for well-being, and to make that desire for well-being lead to self-improvement. This change of meaning has significance for many other matters, even for example the definitions of wealth, goods and services, competition, and

cooperation. When the foundation of things changes, everything changes.

(d) Competition & Cooperation

The view of economics is that it is human nature to compete. Buddhism, on the other hand, says that it is within human nature both to compete and to cooperate, and furthermore makes a distinction between true and artificial cooperation.

Competition is natural. When we are striving to satisfy the desire for pleasure we will compete fiercely, because at such times we want to get as much as possible for ourselves and we feel no sense of sufficiency or fullness. If we can get that object of desire all for ourselves and nobody else gets any of it, then so much the better. Inevitably competition is intense; it is natural to the mind driven by *abhi*. However the competitive instinct may be utilized to induce cooperation. One might get all the members of a particular group together in order to compete with another group. One might, for example, arouse or encourage the people of a country to be nationalistic and cooperate in refusing to buy goods from abroad. But that cooperation is based entirely on competition. Stimulation of the competitive instinct in such a way as to give rise to cooperation on one particular level is what Buddhism calls artificial cooperation.

True cooperation is that which takes place in the effort to meet the desire for quality of life. When human beings desire their true well-being they are able to cooperate to solve the problems of mankind. The potential for true cooperation lies within human nature. One form of human development entails diverting humanity's energies from competition towards

a cooperative effort to solve the problems facing the world. Thus for objects of true value we are able to cooperate, but for artificial values we will compete with all our might in order to lay our hands on the position or personal benefit that we crave.

(e) Contentment and Consumerism

At this point I would like to introduce a few comments on the subject of contentment. Although it doesn't fit in exactly with the argument being put forward here, it is related to it, and as contentment is a virtue that has often been misunderstood, it seems to merit some discussion.

The question of contentment involves the quality of life and the two kinds of human want that have been discussed above. It is quite apparent that people who are content have fewer wants than those who are discontent. However a correct definition of the term must make the qualification that contentment implies only the absence of artificial want, i.e. the desire for pleasure. The desire for true well-being remains.

Our misunderstanding of the meaning of contentment is due to the failure to distinguish between the two different kinds of desire. We lump the two kinds of desire together, and in proposing contentment, dismiss them both. A contented person comes to be seen as one who wants nothing at all. Here lies our mistake.

Thais believe themselves to possess the virtue of contentment, but research has shown them to be avid consumers. These two things are incompatible. Can you see the contradiction? Either Thais are not content or else they are not the big consumers they are said to be.

A criticism that has been made in the past, it might be called an accusation, is that the contentment of the Thai people

makes them lazy and apathetic and so prevents the country from progressing. But one commentator holds that it is rather the Thais' penchant for consumption and dislike for production that hinders development. So one view is that it is contentment that retards development and another that it is the liking for consumption. Whichever is true, what is certain is that arousing people's desires for consumer goods does not invariably lead to an increase in production. The belief, once widely held, that economic development depends on encouraging spending and consumption, has not been borne out by the results. In Thailand it appears that problems have been aggravated—Thais now like to consume a lot but don't like to produce. We think only of consuming or possessing things, but not of making them ourselves. We want to have all the things that they have in developed countries, and feel proud that we live like people in those countries do, but we're not proud to produce those things as they do. It is this attitude that really obstructs development. It demonstrates that merely arousing desires in people without a correct understanding of human nature cannot provide satisfactory results. The desire to consume, once aroused, rather than leading to an increase in production, leads instead to profligacy, debt, and crime: a development gone seriously awry.

Is it possible that Thais are both content and avid consumers after all? That we have been moving away from a traditional contentment and exchanging it for the values of consumerism? If that is the case then it means that in introducing the Western economic system into our society, we have applied it wrongly, and are now suffering the harmful results. Actually, if we Thais were really content in the correct way defined above, then it would enable us to support a steady

and continual growth in production. The path from contentment to production would be similar to that taken by Western countries, where the Industrial Revolution was based on the Protestant work ethic.

The Protestant work ethic teaches virtues of contentment, economy and frugality, and encourages the investment of savings in order to increase production. It teaches people to love work and to work for work's sake. Westerners at the time of the Industrial Revolution lived with contentment but desired to produce. Instead of using their energies for consumption, they used them for production so as to promote industrial advance. We Thais also have a good foundation: we are content, we dislike extravagance, we're not obsessed with consumption, we know how to be economical and use things sparingly. What we need to do is to create and stimulate a love of work and a desire for accomplishment. Such a desire will lead to production and will bear fruit in industrial development. So, in summary, contentment understood correctly means cutting off the first kind of desire, the artificial desire for sense-pleasure but actively encouraging and supporting the desire for quality of life.

In Buddhism, contentment is always paired with effort. The purpose of contentment is seen to be to save the time and energy lost in ministering to selfish desires, and using it to create and nurture true well-being.

There are many things that need to be said concerning production: it is a big subject. Consideration of the subject of production doesn't merely call for an understanding of human existence but demands a wide-ranging examination of the whole of nature. In economics, the work 'production' is deceptive. We tend to think that through production we create

new things, when in fact we merely effect changes of state. We transform one substance or form of energy into another. These transformations entail the creation of a new state by the destruction of an old one. Thus production is almost always accompanied by destruction.

If economics was a true science it would not treat production in isolation. Production involves destruction and in some cases the destruction is acceptable, in others it is not. Consequently the point to consider regarding economic production is as to whether, in cases where the value of the thing produced is offset by the values of that which is destroyed, production is justified. In some cases we may have to refrain from production in order to sustain the quality of life.

So in modern economics, consideration in terms of production or non-production alone is incorrect. Non-production can be a useful economic activity. We must examine the subject of production by dividing it into two kinds:

(a) production offset by destruction, e.g. production entailing destruction of natural resources and environmental degradation

(b) production for destruction, e.g. arms manufacture.

In (a) non-production is sometimes called for, and in (b) is always the better choice.

There is production with positive results and production with negative results; production that enriches the quality of life and that which destroys it.

In the economics of the industrial era, the term production has been given a very narrow meaning. It is taken to relate only to those things that can be bought and sold—it is an economics of the market place. Thus if I make a table and chair at my monastery and then use it myself, economically

speaking, I have not produced anything. A professional comedian goes on the stage and tells jokes. He relaxes the audience and gives them a good time. This is taken to be economically productive because money changes hands. However, someone working in an office, who is of a very cheerful disposition, always saying and doing things to cheer and refresh those around them, so that their work-mates are free of tension (and feel no need to go and see a professional comedian), is not considered to have produced anything. We never consider the economic price of action and speech that continually creates tension in the work place, so that those affected have to find some way to alleviate it with amusements such as going to see a comedian. To give another example: a bull fight, where people pay money to see bulls killed, is called an economic production. A child helping an elderly person across the road is not.

Please give some thought to the cases mentioned above. They are examples that show the narrowness of economic thought and its definition of production. Buddhist economics expands its thinking more widely. In regards to this matter, if one looks for the ‘invisible hand’ of Adam Smith, one must complain that it doesn’t function everywhere. The questions of wealth and economic growth must be reconsidered. What is the true purpose of economic growth anyway? Surely it must be to secure an increase in the quality of life.

The Major Characteristics of Buddhist Economics

(1) Middle-way economics: realization of true well-being

An important characteristic of Buddhist economics is that it is a 'middle-way'. It might be called a middle-way economics. The Buddhist way of life is referred to as a path and each of the eight factors of the path is called *ṭṭaṇṇa* which means right or correct, e.g. *ṭṭaṇṇa* *akkama* Right Livelihood. Each factor is *ṭṭaṇṇa* because it gives rise to the optimum benefit in its respective sphere. The path is a middle-way between too much and too little. It is just right. So the middle-way means 'just the right amount'.

Schumacher says that the presence of Right Livelihood in the Eight-Fold Path of Buddhism necessitates a Buddhist economics. What may be added to that statement is the fact that it also makes inevitable the presence of Wrong Livelihood. Similarly, right economic activity implies wrong economic activity. Here, a correct or 'right' economy is a middle-way economy. Buddhism is full of teachings referring to the middle way, the right amount, knowing moderation and all these terms may be considered as synonyms for the idea of balance or equilibrium. But what exactly do all these terms refer to? We may define 'the right amount' as the point at which human satisfaction and true well-being coincide, i.e. when we experience satisfaction through answering the desire for quality of life. This point leads back to the subject of consumption which was stated above to be the consummation

of economics. Here we may go through the meanings of consumption once more. According to conventional economics, the term consumption refers to the use of goods and services to answer want and needs, so as to provide the highest satisfaction. However in the Buddhist system, consumption refers to the use of goods and services to answer wants and needs in ways that engender satisfaction at having increased the quality of life. In the Buddhist view, when enhancement of true well-being is experienced through consumption, then that consumption is said to be successful. If consumption issues merely in feelings of satisfaction, and those feelings are indulged without any understanding of the nature of that consumption or its repercussions, then according to Buddhist economics, it is incorrect. Satisfaction of desires may have harmful effects and may cause a decline in the quality of life.

Consumption can increase the quality of life and so form a basis for further developments of human potentialities which in turn ennoble life. Thus economics is related to the whole of human existence. That being so, if it is to have any authenticity, economics must play a part in the development of human potentialities and help mankind to be able to lead a noble life, to enjoy an increasingly mature kind of happiness. If it does not do so, then of what use is it to us?

That the consummation of economics lies in consumption is brought out in Buddhist economics by the principle of *cipktofn hub³ vuk*. This is a teaching which appears throughout the Buddhist scriptures, even in the *Pwkeeb Q<4h pllib* the verses held to contain the heart of Buddhism where it is expressed as *n hub³ vuk bbbibubtn j*, 'knowing moderation in consumption'. Knowing moderation means

knowing the optimum amount, how much is ‘just right’. The principle of *nābub³ vā³* of knowing the right amount, is an important one in Buddhism. It occurs in a wide range of contexts, for example as one of the seven virtues of the Good Man (or Woman) and is invariably present in any reference to consumption.

nābub³ vā³ is the defining characteristic of Buddhist economics. Knowing the right amount in consumption refers to an awareness of that optimum point where the enhancement of true well-being coincides with the experience of satisfaction. In the teachings that lay down the way in which monks and nuns should make use of the requisited offered to them, it is stressed that they should consider the reason and purpose of their consumption, as in the traditional formula: *Qb³jb³Éli«zpojp³qj³Abq«b !..*; wisely reflecting, I take almsfood.” Whatever is consumed must firstly be reflected upon wisely. This principle is not restricted to monastics; it applies to all Buddhists. We should reflect intelligently on food—that the true purpose of eating is not for fun, for indulgence or the fascination of taste. We reflect that it is inappropriate to eat things just because they are expensive and fashionable. We shouldn’t eat extravagantly and wastefully. We should eat so as to sustain our lives, for the health of the body, in order to eradicate painful feelings of hunger that have arisen and to prevent new ones (from overeating) arising. We eat so as to be able to carry on our lives in ease. We eat so that the energy we derive from the food can support a noble and happy life. Whenever we consume anything we should understand the meaning of what we are doing in this sort of way, and consume in such a way as to experience results that

conform to that purpose. 'Just the right amount' or the 'middle way' lies right here.

When a person reflects on consumption and understands that its purpose is to maintain health and support a good and happy life, then true well-being or quality of life will be what he or she desires from it. On consumption of a particular product or service, then that person will feel satisfied at having enriched the quality of their life. This is the meaning of *nibbāna* or the 'right amount' that constitutes the middle way.

It follows from the above that economic activity is a means and not an end in itself. The economic results that are desired are not the real goal but a way to it, i.e. they are a supporting base for the process of human development that leads to a better life. In the case of food it means not just eating in order to enjoy the taste and get full, but eating one's fill so as to have the physical and mental energy to be able to give attention to and reflect on those matters that will increase one's wisdom. In the story related earlier, the Buddha had food given to the poor peasant, not just in order to allay his hunger, but so that he could listen to a Dhamma discourse afterwards. Consumption is a means to an end.

Given these principles, certain subsidiary practices are implied. For instance, people who have enough food for their needs, are not encouraged to eat as much as they like, or just to follow their desires. What's more, praise is sometimes given to monks who only eat once a day. Economics, on the other hand, would praise those who eat the most; those who eat three or four times a day. If someone were to eat ten times a day, so

much the better. But in Buddhism, given that eating once a day is enough to meet the need for true well-being, then those monks who do so are praised. It's not that getting down to eating one meal a day is the goal of course. If one didn't do anything afterwards to make use of that frugality then it would be pointless, just a way of mistreating oneself. Thus one must consider consumption as a condition for self-development.

Eating one meal a day is not a practice restricted to monks. On Observance days, Buddhist laypeople may take Eight Precepts for a day and a night, one of which is to refrain from eating after mid-day. Renunciation of the evening meal becomes an economic activity which is of benefit in the development of the quality of life. Consumption is then an economic activity leading to the development of the quality of life that can be either positive or negative in nature, it may mean to eat or not to eat. In other words, not eating can also be an economic activity increasing the quality of life, and in doing so provide satisfaction.

Ordinarily our satisfaction arises from consumption, but there are also many cases in which we can experience a sense of satisfaction at non-consumption. However the satisfaction at non-consumption might arise from some mental impurity, e.g. one could eat only once a day out of conceit, to show how tough or ascetic one is, and then feel pleasure and satisfaction in the pride one feels in one's accomplishment. Satisfaction arising from conceit is a mere step away from that arising from the gratification of craving. The correct form of satisfaction in this case would be to eat little or to abstain from food as a way of training oneself, in order to go against the grain of desire, and then to feel pleased and satisfied at the resultant increase in one's true well-being. A great many people, in their efforts to

find satisfaction through consumption, damage their health and do harm to themselves and others. Drinking alcohol for instance, satisfies a desire, but is a cause of ill-health, quarrels and accidents. People who eat for taste often over-eat and make themselves unhealthy. Others give no thought at all to food values and waste a lot of money on junk foods, so that some people even become deficient in certain vitamins and minerals despite eating large meals every day. Incredibly, cases of malnutrition have even been reported. Apart from doing themselves no good, their over-eating deprives others of food. So pleasure and satisfaction are not a measure of value. If our satisfaction lies in things that do not enrich the quality of life, then it can sometimes destroy our true welfare. We may become deluded and intoxicated; we may lose our health, lose the quality of life.

There is a classic economic principle that the essential value of goods lies in their ability to bring satisfaction to the consumer. Here, we may point to the examples given above where heavy consumption and strong satisfaction have both positive and negative results. The Buddhist perspective is that the benefit of goods and services lies in their ability to provide the consumer with a sense of satisfaction at having enhanced the quality of his or her life. There has to be that extra clause. All definitions, whether of goods, services, wealth or whatever, must be modified in this way.

(2) Not harming oneself or others

A further meaning of the term ‘just the right amount’ is of not harming oneself or others. This is another important principle and one that is used in Buddhism as the basic criterion of right action, not only in relation to consumption,

but for all human activity. Here it may be noted that in Buddhism ‘not harming others’ does not apply to human beings alone, but to all that lives, or in a more contemporary idiom, to all ecosystems.

From a Buddhist perspective, economic principles are related to the three interconnected aspects of human existence: human beings, nature, and society (with the meaning of the word nature used in the sense of ecosystems). Buddhist economics must be in concord with the whole causal process and to do that it must have a proper relationship with all three of those aspects, which in turn must harmonize and support each other. Economic activity must take place in such a way that it doesn’t harm oneself, i.e. does not cause a decline in the quality of life, but on the contrary enhances it. Not harming others means not causing distress and agitation to society and not causing degeneration in the quality of ecosystems.

At present there is a growing awareness in developed countries of environmental issues. People are anxious about economic activities that entail the use of toxic chemicals and the burning of fossil fuels, and the like. Such activities are harmful to the health of individuals, to the welfare of society, and to the environment. They may be included in the phrase harming oneself and harming others, and are a major problem for mankind.

Technology

I would like to digress a little at this point and say something about technology. The question may be asked as to what our understanding of technology is. In Buddhism, or particularly in Buddhist economics, technology is defined as

the means to extend the range of human faculties. We possess eyes, ears, a nose, a tongue, a body, and a mind—these are our sense faculties, and they are limited in use. If we want to drive in a nail and we use our fist it will be very painful. If we have to walk wherever we want to go it will be very time-consuming. So what can we do? We invent a hammer. A hammer extends the range of our sense faculties, increases the amount of work we can do with our hands. We have extended distances our feet can take us by building vehicles, and then airplanes. Our eyes are unable to see very small objects, so we have invented microscopes to see micro-organisms. They cannot see the stars that lie at great distances from the earth, and so we have built telescopes. These days we can even build a computer to extend the capability of the brain. So technology extends the range of sense faculties.

In the modern period our use of material means to effect the extension of the range of sense faculties has led to industrial advances, but the current form of technology is not the only one.

Historically, there have been cultures whose people have been seriously concerned with matters of the mind. They also found ways to extend the range of human faculties, but they used non-physical means. It is said that certain monks and yogis developed psychic powers such as the ability to fly through the air and to read others' minds. So we may distinguish two kinds of technology: the physical and the psychical. People make use of technology in their relationship with society and nature, and so it becomes a new kind of environmental factor, one that is man-made. Sometimes this man-made factor conflicts with the well-being of society and nature, causing various problems. Technological development

may cause an imbalance in the quality of human life, nature, and society; it may hinder the harmonious, supportive relationship between these three factors, causing them to decline. And technology may be used in a way that harms self and others. These problems may be remedied by developing technologies that are conducive to harmony and mutual support between these three elements of human existence, and by using technology to promote the true welfare of self and others.

Summary

In summary, one important point that must be stressed is that the economic results that we seek are not ends in themselves. They are means, and the end to which they must lead is the development of the quality of life and of humanity itself. Consequently, it is the view of Buddhism that economic activity and its results must provide the basis of support for a good and noble life one of individual and social development.

Buddhism considers economics to be of great significance—this is demonstrated by the Buddha having the peasant eat something before teaching him. Economists might differ as to whether the Buddha's investment of a 45 kilometer walk was worth the enlightenment of a single person, but the point is that not only is Right Livelihood one of the factors of the Eightfold Path, but that hungry people cannot appreciate Dhamma. Although consumption and economic wealth are important, they are not goals in themselves, but are merely the foundations for human development and the enhancement of the quality of life. They allow us to realize the profound: after eating, the peasant listened to Dhamma and became enlightened. We must ensure that the creation of wealth leads

to a life in which people can be creative, develop their potentials, and endeavor to be good and noble. It is in short the quality of life that we are talking about.

In Buddhism there is a teaching called the Three *Attha*: that is, the initial, medium, and ultimate goals of human life. The initial, or basic goal refers to ‘visible benefits,’ of which a reasonable economic security is central; but the benefits of the first *Attha* have to be coordinated so as to assist with the attainment of the two further goals—the medium goal of mental virtues and quality of life, and the ultimate goal of complete inner freedom. In the effort to help achieve these three goals, economics must look upon itself as a contributing factor, one of many interrelated branches of knowledge that must support each other in the remedying of human problems. Consequently, an important task for economics is to find its points of contact with other disciplines and discover in which ways to best cooperate with them, how best to distribute the work load. Education for example could be used to teach people to recognize true and false values, what is and is not quality of life and so cooperate with economics in human development.

The major part of our lives is taken up with economic activities. If economics is to have any real part to play in the resolution of the problems facing humanity, then all economic activities, whether production, working, spending or consuming must help to create true well-being and develop the potential for a good and noble life. It is something that we are capable of doing. The essence of Buddhist economics lies here, in ensuring that economic activity simultaneously enhances the quality of our lives.